

Coğrafiya

METODİK VƏSAİT

11

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadیرiz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

NƏRMINƏ SEYFULLAYEVA
YELENA ŞABANOVA
ZAUR İMRANİ

11

COĞRAFIYA

Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün
Coğrafiya fənni üzrə dərsliyin
METODİK VƏSƏİTİ

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
bn@bakineshr.az və **derslik@edu.gov.az**
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

B

A

K

I

N

Ə

Ş

R

Bakı – 2018

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

DƏRSLİK KOMPLEKTİ HAQQINDA	3
MÖVZULAR ÜZRƏ TƏLİM MATERİALLARININ XARAKTERİNƏ GÖRƏ QRUPLAŞDIRILMASI	4
DƏRSLİYİN STRUKTURU	6
XI SİNİF ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARI.....	11
FƏNN ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARININ REALLAŞDIRILMASI CƏDVƏLİ	13
MÜASİR PEDAQOJİ TEXNOLOGİYALAR	23
BİLİKLƏRİN SİSTEMLƏŞDİRİLMƏSİ	33
MÜASİR TƏLİM ÜSULLARI.....	35
MÜASİR QIYMƏTLƏNDİRMƏ	45

MÖVZULAR ÜZRƏ TƏLİM MATERİALLARI İLƏ İŞ TEXNOLOGİYASININ ŞƏRHİ

1. Xəritə – coğrafi informasiya vasitəsidir.....	46
2. Təbiətdən səmərəli istifadə.....	67
3. Dünyanın demoqrafik mənzərəsi	100
4. İqtisadi inkişafın istiqamətləri.....	125
5. Qlobal problemlər və onların həlli yolları	151
6. Beynəlxalq inteqrasiya və qloballaşma	173
GÜNDƏLİK PLANLAŞDIRMA NÜMUNƏLƏRİ.....	196
PAYLAYICI MATERİALLAR	202
TÖVSIYƏ OLUNAN MƏNBƏLƏR.....	207

DƏRSLİK KOMPLEKTİ HAQQINDA

XI sinif üçün “Coğrafiya” dərslik komplekti ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramı (kurikulum) əsasında hazırlanmışdır. Dərslik komplekti coğrafiya fənn kurikulumunda əks olunan məzmun standartları və təlim nəticələrinə, təlim prosesinin təşkili qaydalarına, qiymətləndirmə konsepsiyasına uyğundur.

Dərslinin hazırlanması zamanı aşağıdakı prinsiplər nəzərə alınmışdır:

- şagirdlərin məntiqi, tənqidi, yaradıcı təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi;
- İKT ilə iş vərdişlərinin formalaşdırılması (informasiyanın toplanması, ümumiləşdirilməsi, sistemləşdirilməsi və təqdim edilməsi, müxtəlif diaqram və qrafiklərin qurulması və s.);
- təbiət və cəmiyyətin öyrənilməsi üsullarının mənimsənilməsi (məlumatların yalnız İnternetdən deyil, həm də ətraf mühit və ailədən təcrübə, müşahidə, sorğu və s. vasitəsilə əldə edilməsi və təhlili);
- kommunikasiya vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi (qrupda iş vərdişləri, ünsiyyət qurma, birlikdə qərar qəbul etmə);
- müstəqil təhsilə, özünüoxlama, refleksiya vərdişlərinin təkmilləşdirilməsi;
- ekoloji savadlılığın əsaslarının, təbii və sosial aləmdə, həmçinin cəmiyyətdə elementar davranış qaydaları, sağlamlığı qoruma davranışı qaydalarının mənimsənilməsinə yönəlmişdir.

Dərslikdə təqdim olunan məlumatların dəqiqliyinə, əyaniliyinə, müasirliyinə, sadədən mürəkkəbə doğru düzülüşünə, məntiqiliyinə və xronoloji ardıcılığına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Dərslikdə verilən təlim materialları şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla tərtib edilmişdir. Mətn, əsas anlayış və nəticələr sadə, aydın və dəqiq verilmişdir.

Dərslikdə təqdim olunan materialların mənimsənilməsinə xidmət edən kifayət qədər praktik nümunələr, qrafiklər, cədvəllər, xəritələr verilmişdir. Həm fəndaxili, həm də fənlərarası, eyni zamanda real həyatla integrativliyə böyük diqqət yetirilmişdir.

Ölkəmizdə təbii və iqtisadi hadisə və proseslərin təhlili və qiymətləndirilməsi dərslərdə xüsusi yer almışdır.

Paraqrafların məzmunu fəal dərslin mərhələləri nəzərə alınmaqla bloklar üzrə qruplaşdırılmışdır.

MÖVZULAR ÜZRƏ TƏLİM MATERİALLARININ XARAKTERİNƏ GÖRƏ QRUPLASDIRILMASI

Dərslikdə hər fəslin əvvəlində bu fəsildə tədris ediləcək mövzuların adı və fəslin ümumi annotasiyası yerləşdirilmişdir. Fəslin 3-cü səhifəsində “Diaqnostik qiymətləndirmə” başlığı ilə diaqnostik xarakterli tapşırıqlar verilir. Bu tapşırıqların məqsədi fəslin ilk dərində qısa zaman ərzində şagirdlərin zəif cəhətlərini aşkar etmək və bu cəhətləri aradan qaldırmaq istiqamətində qısa izahat və tövsiyələr verməkdir.

Dərsin vaxtına qənaət etmək üçün şagirdlər bu tapşırıqları fəslin ilk dərsinə hazırlaşmaq məqsədilə evdə də yerinə yetirə bilirlər. Bu zaman çətinlik çəkdiqləri tapşırıqları sinifdə müəllimin yardımı ilə birlikdə müzakirə edirlər. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu tapşırıqlar yalnız diaqnostik xarakterlidir.

Mövzular üzrə təlim materialları fəal təlimin mərhələləri nəzərə alınmaqla qruplaşdırılmışdır. Tədris prosesinin effektivliyini təmin etmək məqsədilə mövzularda müxtəlif xarakterli materiallar əksini tapmışdır.

[illegible]

Bu blokda verilən məlumatlar şagirdlərin aşağı siniflərdə aldığı və yeni mövzunun mənimsənilməsi üçün zəruri olan bilikləri yada salması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu biliklər ümumiləşdirilmiş formada verilmişdir. Müəllim onlardan motivasiya qurmaq üçün istifadə edə bilər.

Tədqiqat işi

Bu blok şagirdlərin tədqiqat fəaliyyəti üçündür. O, müxtəlif formada verilə bilər: məndə verilən məlumatın təhlil edilməsi, xəritə, xəritə-sxem, qrafik və diaqramlarla iş, praktik işlər və s. Fəaliyyət, əsasən, fərdi şəkildə həyata keçirilir və bütün siniflə müzakirə edilir. Bu fəaliyyət müəllimə şagirdlərin yeni mövzunun mənimsənilməsinə nə dərəcədə hazır olduqlarını müəyyən etməyə və bunun əsasında öz fəaliyyətini tənzimləməyə imkan verir. Şagirdlər üçün bu fəaliyyət həm də yaxşı motivasiyadır, belə ki, məlumatların ümumiləşdirilməsi, əldə edilən nəticələrin təhlili və ümumiləşdirilməsini apararkən onlar yeni mövzunu öyrənərək təsdiqedicə və ya inkaredicə nəticələr əldə edir.

Mövzunun mətni

Mövzunun nəzəri izahıdır. Məndəki məlumatların müxtəlif üsullarla müstəqil öyrənilməsinə nəzərdə tutur.

Fəaliyyət

Blokda verilən tapşırıqlar şagirdlərə nəzəri məlumatların məzmununu daha dərinləndirənə anlamağa kömək edir, onlarda praktik vərdişləri formalaşdırır.

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Bu tapşırıqlar mənimsənilən məlumatların və əldə edilən bacarıqların yeni şəraitdə istifadəsini, həmçinin tətbiqetmə vərdişlərini formalaşdırır. Cütlər və qruplar üzrə yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

İnformasiya fondu

Mövzu üzrə dərinləşdirilmiş məlumatlardır. Müəllim tərəfindən təlimin təşkilinə diferensial yanaşma məqsədi ilə istifadə edilə bilər. Təlim nəticələri yüksək olan şagirdlər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Sual və tapşırıqlar təlim nəticələrinin yoxlanılması üçün hazırlanmışdır. Birinci tapşırıq anlama, ikinci isə mənimsənilən məlumatın təhlili və tətbiqi səviyyəsinə uyğundur.

Refleksiya

Tapşırıqların yerinə yetirilməsi müəllimə təlim nəticələrinə nə dərəcədə çatmasını müəyyən etməklə yanaşı, şagirdlər üçün də *özünüqiymətləndirmə* vasitəsidir: onlar öz cavablarını məndəki materiallarla tutuşduraraq müəyyən nəticəyə hansı məlumatların əsasında gəldiklərini təhlil edirlər.

İnteqrasiya

Bu blokun tapşırıqları coğrafi məlumatları digər fənlərlə – fizika, kimya, riyaziyyatla əlaqələndirir.

Bu maraqlıdır

Faktoloji məlumatlardır; dərslikdəki nəzəri məlumatları şagirdlər üçün maraqlı məlumatlar vasitəsilə genişləndirir.

Layihə

Blokun tapşırıqları yaradıcı tətbiqetmə məqsədilə hazırlanmış və məktəbdənkənar vaxtda yerinə yetirilməsi, əlavə informasiyanın toplanması, təhlili, ümumiləşdirilməsi və təqdim edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

DƏRSLİYİN STRUKTURU

Dərslik 6 fəsildən ibarətdir:

Fəsil 1. Xəritə - coğrafi informasiya vasitəsidir

Fəsil 2. Təbiətdən səmərəli istifadə

Fəsil 3. Dünyanın demoqrafik mənzərəsi

Fəsil 4. İqtisadi inkişafın istiqamətləri

Fəsil 5. Qlobal problemlər və onların həlli yolları

Fəsil 6. Beynəlxalq inteqrasiya və qloballaşma

DƏRSLİYİN FƏSİLLƏR ÜZRƏ MƏZMUNU

Tədris vahidi 1. Xəritə – coğrafi informasiya vasitəsidir. Fəsil şagirdlərdə müxtəlif mənbələrdən istifadə edərək coğrafi informasiyanın alınması və təqdim olunması vərdişlərinin formalaşmasına həsr edilmişdir. Burada kartoqrafik modelləşdirmə, ərazinin vizual, kartometrik və qrafik təhlilinin əsaslarından bəhs olunur. Şagirdlərə qazanılmış vərdişlərdən təcrübədə istifadə etmək təklif olunur. Coğrafi informasiyanın qrafik metodlarla təsviri (qrafik, diaqram, sxem) haqqında bilikləri əsasında onlar təklif olunan məlumatlardan hansılarını təqdim etməyin daha məqsədəuyğun olduğunu seçməyi öyrənirlər. Şagirdlər bu bölmədə müxtəlif xəritələri tutuşdurmağı, təsərrüfatın yerləşməsində coğrafi qanunauyğunluqların rolunu aşkarlamağı və bu məlumatları təqdim etməyi öyrənəcəklər. Onlar dərslikdə ilk dəfə olaraq müasir dövrdə ən çox istifadə edilən anamorfoz xəritələr, CİS vasitəsilə xəritələrin yaradılması prinsipləri ilə tanış olacaqlar. Şagirdlər lazımı informasiyanın axtarışında CİS-dən istifadə etməyi öyrənəcəklər.

Tədris vahidi 2. Təbiətdən səmərəli istifadə. Fəsildə neotektonik, meteoroloji, hidroloji proses və hadisələrdən, onların insanların həyat və təsərrüfat fəaliyyətinə təsirindən söhbət gedir. Burada şagirdlərə “istixana effekti”nin modelini yaratmaq məqsədilə təcrübə aparmaq təklif edilir. Şagirdlər bu bölmədə planetin və Azərbaycanın torpaq fondu, meşə ehtiyatları haqqında məlumatlara yiyələnəcək, onlardan istifadə ilə bağlı problemləri nəzərdən keçirəcəklər.

Tədris vahidi 3. Dünyanın demoqrafik mənzərəsi. Fəsildə şagirdlər L.Qumilyovun müxtəlif etnosların yaranması və yox olmasının səbəbləri haqqında etnogenez nəzəriyyəsi ilə tanış olacaqlar. Onlar demoqrafik keçidin bütün mərhələləri və dünyada yayılan dil ailələri, qrupları və müxtəlif xalqlar haqqında məlumatlara yiyələnəcəklər. Şagirdlər əmək ehtiyatlarının keyfiyyət və kəmiyyət nöqtəyi-nəzərindən səciyyəsinin mahiyyətini, meyarlara əsasən III-nın (İnsanın inkişaf İndeksi) hesablanması öyrənəcəklər. Şagirdlər işsizlik problemi, onun nəticələri, dövlət tərəfindən tənzimlənməsi məsələlərini nəzərdən keçirəcək və əhalinin müasir miqrasiya axınları haqqında məlumatları təhlil edəcəklər. Onlar statistik məlumatları və Azərbaycanın inzibati xəritəsini təhlil edəcək, əldə etdikləri məlumatlar əsasında ölkənin iqtisadi-coğrafi rayonlarının əhalisinə dair sualları cavablandıracaqlar.

Tədris vahidi 4. İqtisadi inkişafın istiqamətləri. Bu fəsildə davamlı inkişaf mahiyyəti əks olunmuşdur. Burada şagirdlərə müxtəlif iqtisadi modelləri nəzərdən keçirmək təklif olunur. Onlar “ÜDM”və “ÜMM”, “iqtisadi sabitlik”, “iqtisadi artım”, “investisiya mühiti”, “beynəlxalq iqtisadi əlaqələr”, “holding”, “korporasiya” və bu kimi iqtisadi anlayışlarla tanış olacaqlar. Həmçinin onlar dünyada sənaye və kənd təsərrüfatının müasir inkişaf istiqamətlərini öyrənəcək, Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonları üzrə sənayesi, kənd təsərrüfatı və nəqliyyatının strukturu haqqında məlumatlar əldə edəcəklər.

Tədris vahidi 5. Qlobal problemlər və onların həlli yolları. Bu fəsildə şagirdlərə bəzi qlobal problemləri – enerji, su ehtiyatları ilə təminatlılıq, ərzaq problemi, ətraf mühitin məişət tullantıları ilə çirklənməsi problemlərini nəzərdən keçirmək təklif olunur. Onlar cəmiyyətin davamlı inkişaf konsepsiyasını əsas tutaraq bu problemlərin həlli yollarını təhlil edəcəklər.

Tədris vahidi 6. Beynəlxalq integrasiya və globallaşma. Fəsildə beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın mərhələləri: “güzəştli ticarət zonası”, “azad ticarət zonası”, “gömrük ittifaqı”, “ümumi bazar”, “iqtisadi ittifaq iqtisadi və valyuta birliyi”, “tam iqtisadi integrasiya” öz əksini tapır. Şagirdlərə beynəlxalq iqtisadi və siyasi integrasiya regional təşkilatları, beynəlxalq maliyyə mərkəzləri, azad iqtisadi zonalar və onların ölkələrin inkişafına təsiri haqqında məlumatlar verilir. Onlar türk dünyasının təbiətinin xüsusiyyətləri, təsərrüfatı ilə tanış olacaqlar. Sonda şagirdlər Azərbaycanın mədəni-iqtisadi əlaqələrinə həsr edilmiş mətbuat konfransı təşkil edəcəklər.

Dərslərdə verilmiş layihələr

<i>Tədris vahidi</i>	№	Mövzu
I	1	Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunun kompleks səciyyəsi
	2	CİS-lə axtarış
II	3	Vulkan püskürmələri
	4	Torpaq mülkiyyəti
	5	Dünyanın meşə fondu
III	6	Azərbaycanlıların etnogenezi
IV	7	Davamlı inkişafı təmin etmək üçün nə edə bilərik?
	8	Bəşəriyyət GMO olmadan yaşaya bilərmi?
V	9	Su hövzələrinin çirklənməsi və mühafizə tədbirləri
	10	Ailənin istehlak səbəti
	11	Ailənin məişət tullantıları

Dərslərdə müxtəlif dərslər formaları təklif edilmişdir.

Qeyri-standart dərslər	Fəaliyyətin əsas istiqamətləri	Mövzular
Praktik dərslər	Müəllimin rəhbərliyi altında şagirdlərin praktik fəaliyyəti və alınan nəticələrin təqdim olunması	Coğrafi xəritələrin vizual təhlili
		Coğrafi xəritələrin qrafik təhlili
		İqlim xəritələrinin təhlili
		Azərbaycanın əhalisi
		Türk dünyası
		Dünyanın dil ailələri
Tədqiqat dərsləri	Şagirdlərin cütlər və qruplarda müstəqil tədqiqat aparması üçün nəzərdə tutulmuşdur: məlumatların axtarışı, təhlili, ümumiləşdirilməsi və təqdimatı.	Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının sənayesi
		Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının kənd təsərrüfatı
		İstixana effekti
Konfrans dərslər	Şagirdlərin əvvəlcədən hazırlaşmasını nəzərdə tutur.	Azərbaycanın iqtisadi-mədəni əlaqələri

DƏRSLİK KOMPLEKTİNİN MÖVZULAR ÜZRƏ STRUKTURU

Tədris vahidi	MÖVZULAR
1. Xəritə - coğrafi informasiya vasitəsidir	1.1. Kartoqrafik tədqiqat metodları 1.2. Praktiki dər. Coğrafi xəritələrin vizual təhlili <i>Layihə: "Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunun kompleks səciyyəsi"</i> 1.3. Qrafik təsvirlər 1.4. Praktiki dər. Coğrafi xəritələrin qrafik təhlili 1.5. Təsərrüfat sahələrinin yerləşməsinin xəritələrə əsasən təhlili 1.6. Coğrafi informasiya sistemləri <i>Layihə: "CİS-lə axtarış"</i>
2. Təbiətdən səmərəli istifadə	2.1. Tektonik proseslər və təsərrüfat <i>Layihə: "Vulkan püskürmələri"</i> 2.2. Mineral ehtiyatlardan istifadə 2.3. Meteoroloji hadisələr 2.4. Praktiki dər. İqlim xəritələrinin təhlili 2.5. İqlim və insan sağlamlığı <i>Layihə: "Qlobal istiləşmənin Azərbaycanda təzahürü"</i> 2.6. Təcrübə dər. İstixana effekti 2.7. Quru sularından istifadə 2.8. Təhlükəli hidroloji hadisələr və onlarla mübarizə 2.9. Dünyanın torpaq fondu <i>Layihə: "Torpaq mülkiyyəti"</i> 2.10. Meşə ehtiyatları və onlardan istifadə <i>Layihə: "Dünyanın meşə fondu"</i>
3. Dünyanın demoqrafik mənzərəsi	3.1. Etnos və etnogenezi <i>Layihə: "Azərbaycanın etnogenezi"</i> 3.2. Praktiki dər. Dünyada dil ailələri 3.3. Demoqrafik keçid mərhələləri 3.4. Əmək ehtiyatlarının əsas göstəriciləri 3.5. Əhəlinin həyat səviyyəsi 3.6. İşsizlik və onun növləri 3.7. Müasir dünyada miqrasiya axınları 3.8. Praktiki dər. Azərbaycanın əhalisi

Tədris vahidi	MÖVZULAR
4. İqtisadi inkişafın istiqamətləri	4.1. Davamlı inkişaf <i>Layihə: “Davamlı inkişafı təmin etmək üçün nə edə bilərik”</i> 4.2. İqtisadi inkişaf yolları 4.3. İqtisadi inkişafın əsas göstəriciləri 4.4. İnvestisiya mühiti 4.5. Sənaye və kənd təsərrüfatının müasir vəziyyəti <i>Layihə: “Bəşəriyyət QMO olmadan yaşaya bilirmi”</i> 4.6. Praktiki dər. Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının sənayesi 4.7. Praktiki dər. Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının kənd təsərrüfatı 4.8. Azərbaycanın nəqliyyatı və xarici-ticarət əlaqələri
5. Qlobal problemlər və onların həlli yolları	5.1. Alternativ enerji mənbələri 5.2. Bioloji ehtiyatlar və onlardan istifadə 5.3. Dünyanın içməli su problemi <i>Layihə: “Su hövzələrin çirklənməsi və mühafizə tədbirləri”</i> 5.4. İnsanların alıcılıq qabiliyyəti <i>Layihə: “Ailəmizin istehlak səbəti”</i> 5.5. Dünyada ərzaq problemi 5.6. Tullantılar və onlardan istifadə. <i>Layihə: “Ailəmizin məişət tullantıları”</i>
6. Beynəlxalq inteqrasiya və qloballaşma	6.1. Beynəlxalq inteqrasiya 6.2. Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin coğrafiyası 6.3. Azad iqtisadi zonalar 6.4. Dünyanın sülh problemi 6.5. Praktiki dər: Türk dünyası birliyi 6.6. Konfrans dər: Azərbaycanın iqtisadi-mədəni əlaqələri

XI SİNİF ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARI

XI sinfin sonunda şagird:

- coğrafi tədqiqatların nəticələrinin tətbiqinin iqtisadi əhəmiyyətini izah edir;
- xəritələrdən istifadə edərək təbiət və təsərrüfatın yerləşmə qanunauyğunluqlarını təhlil edir;
- Yer kürəsində işıq və istiliyin paylanması insanın təsərrüfat fəaliyyətinə təsirini əlaqələndirir;
- coğrafi təbəqənin cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafına təsirini qiymətləndirir;
- ölkələrin həyat səviyyəsini əhəlinin həyat səviyyəsi ilə əlaqələndirir;
- təbiət və insanın qarşılıqlı əlaqəsindən yaranan problemləri izah edir və proqnozlar verir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Coğrafi məkan

Şagird:

1.1. Coğrafi kəşflər nəticəsində cəmiyyətdə və xəritədə baş verən dəyişikliklərə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.1.1. Coğrafi hadisə və proseslərin cəmiyyətin həyatına təsiri ilə bağlı tədqiqatlar aparır və nəticələrini təqdim edir.

1.2. Yerin Günəş sistemində mövqeyi və hərəkətlərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Yerin hərəkətinin coğrafi nəticələrinin regionlar üzrə iqtisadiyyata təsirini əsaslandırır.

1.2.2. Yerin hərəkətinin coğrafi nəticələrini iqtisadi cəhətdən qiymətləndirir.

1.3. Kartografik təsvirlər üzərində bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.3.1. Xəritələrdə təsərrüfatın yerləşməsi qanunauyğunluqları və anomaliyalarına dair məruzə və referatlar hazırlayır.

1.3.2. Kartografik təsvirlər əsasında hər hansı ərazinin fiziki-iqtisadi təsvirini verir.

2. Təbiət

Şagird:

2.1. Coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və proseslərin ekocoğrafi nəticələrini mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.1.1. Ərazilərin tektonik quruluşunun və təbii proseslərin ölkələrin iqtisadiyyatında rolunu izah edir.

- 2.1.2. Mineral ehtiyatların istifadəsinin proqnozlarına dair hesablamalar aparır.
- 2.1.3. Atmosfer hadisələrinin yaratdığı ekoloji problemlərə dair məlumat və təqdimatlar hazırlayır.
- 2.1.4. İqlim xəritəsinə əsasən hər hansı ərazinin iqlim şəraitini təhlil edir.
- 2.1.5. Hidrosferdəki təbii sərvətləri iqtisadi və ekocoğrafi cəhətdən qiymətləndirir.
- 2.1.6. Hidrosferin ekoloji cəhətdən gərgin ərazilərini kontur xəritədə qeyd edir.
- 2.1.7. Bioloji ehtiyatlardan istifadəyə dair proqnozlar verir.
- 2.1.8. Bioloji ehtiyatlara dair hesablamalar aparır.

3. Cəmiyyət

Şagird:

3.1. Dünya əhalisinin müxtəlifliyinin səbəblərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.1.1. Əhalinin tərkibini təhlil edir.

3.1.2. Əhalinin tərkibinə aid sxemlər, diaqramlar hazırlayır.

3.2. Cəmiyyətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.2.1. Beynəlxalq integrasiyanın ölkələrin siyasi həyatında rolunu qiymətləndirir.

3.2.2. Xəritə üzərində integrasiyaya aid olan ölkələri qruplaşdırır.

3.2.3. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ölkələrin inkişafındakı roluna dair təqdimatlar edir.

3.2.4. İqtisadi göstəricilərə əsasən hesablamalar aparır, sxem və diaqramlar qurur.

3.2.5. Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafında ekoloji tarazlığın qorunmasını proqnozlaşdırır.

FƏNN ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARININ REALLAŞDIRILMASI CƏDVƏLİ

Cədvəldə coğrafiya fənn kurikulumunda əks olunan alt standartların bir tədris ili ərzində dərslər üzrə reallaşdırılması təsvir edilmişdir. İllik dərs planı həftədə 2 saat olmaqla ildə 34 həftəyə və ya 68 saata nəzərdə tutulmuşdur.

I YARIMİL

	Dərslikdə mövzunun №-si	DƏRSLƏR	Məzmun xətti 1				Məzmun xətti 2								Məzmun xətti 3					saatlar			
			M. st. 1.1	M. st. 1.2		M. st. 1.3	M. st. 2.1								M. st. 3.1	M. st. 3.2							
			1.1.1	1.2.1	1.2.2	1.3.1	1.3.2	2.1.1	2.1.2	2.1.3	2.1.4	2.1.5	2.1.6	2.1.7	2.1.8	3.1.1	3.1.2	3.2.1	3.2.2		3.2.3	3.2.4	3.2.5
1. Xəritə – coğrafi informasiya vasitəsidir	1.1	1. Kartoqrafik tədqiqat metodları	+																				
	1.2	2. Praktiki dərs. Coğrafi xəritələrin vizual təhlili					+																1
	1.3	3. Qrafik təsvirlər					+										+						1
	1.4	4. Praktiki dərs. Coğrafi xəritələrin qrafik təhlili					+																1
	1.5	5. Təsərrüfat sahələrinin yerləşməsinin xəritələrə əsasən təhlili					+	+															1
	1.6	Coğrafi informasiya sistemləri	+																				1
		6. Layihələrin müzakirəsi	+				+																1
		7. Fəsil üzrə ümumiləşdirici dərs (sual və tapşırıqlar)																					1
			8. Kiçik summativ qiymətləndirmə																				1
2. Təbiətdən səmərəli istifadə	2.1	9. Tektonik proseslər və təsərrüfat						+															1
	2.2	10. Mineral ehtiyatlardan istifadə							+														1
	2.3	11. Meteoroloji hadisələr								+													1
	2.4	12. Praktiki dərs. İqlim xəritələrinin təhlili									+												1
	2.5	13. İqlim və insan sağlamlığı										+											1
	2.6	14. Təcrübə dərsi. İstixana effekti									+												1
	2.7	15. Quru sularından istifadə											+										1
	2.8	16. Təhlükəli hidroloji hadisələr və onlarla mübarizə												+	+								1
	2.9	17. Dünyanın torpaq fondu													+	+							1
	2.10	18. Meşə ehtiyatları və onlardan istifadə													+	+							1
		19. Layihələrin müzakirəsi						+							+	+							1
		20. Fəsil üzrə ümumiləşdirici dərs (sual və tapşırıqlar)																					1
			21. Kiçik summativ qiymətləndirmə																				1

	Dərslərdə mövzusun №-si	DƏRSLƏR	Məzmun xətti 1					Məzmun xətti 2								Məzmun xətti 3					saatlar	
			M.st. 1.1	M.st. 1.2	M.st. 1.3	M.st. 2.1								M.st. 3.1	M.st. 3.2							
			1.1.1	1.2.1	1.2.2	1.3.1	1.3.2	2.1.1	2.1.2	2.1.3	2.1.4	2.1.5	2.1.6	2.1.7	2.1.8	3.1.1	3.1.2	3.2.1	3.2.2	3.2.3	3.2.4	3.2.5
3. Dünyanın demoqrafik mənzərəsi	3.1	22. Etnos və etnogenez													+							1
	3.2	23. Praktiki dərslər. Dünyada dil ailələri													+	+						1
	3.3	24. Demoqrafik keçid mərhələləri													+							1
	3.4	25. Əmək ehtiyatlarının əsas göstəriciləri													+	+						1
	3.5	26. Əhəlinin həyat səviyyəsi													+	+						1
	3.6	27. İşsizlik və onun növləri													+							1
	3.7	28. Müasir dünyada miqrasiya axınları													+							1
	3.8	29. Praktiki dərslər: Azərbaycanın əhalisi													+	+						1
		30. Layihələrin müzakirəsi													+							1
		31. Fəsil üzrə ümumiləşdirici dərslər (sual və tapşırıqlar)																				1
		32. Kiçik summativ qiymətləndirmə																				1
		33. Böyük summativ qiymətləndirmə																				1

II YARIMIL

	Dərslərdə mövzusun №-si	DƏRSLƏR	Məzmun xətti 1					Məzmun xətti 2								Məzmun xətti 3					saatlar	
			M. st. 1.1	M. st. 1.2	M. st. 1.3	M. st. 2.1								M. st. 3.1	M. st. 3.2							
			1.1.1	1.2.1	1.2.2	1.3.1	1.3.2	2.1.1	2.1.2	2.1.3	2.1.4	2.1.5	2.1.6	2.1.7	2.1.8	3.1.1	3.1.2	3.2.1	3.2.2	3.2.3		3.2.4
4. İqtisadi inkişafın istiqamətləri	4.1	34. Davamlı inkişaf																			+	1
	4.2	35. İqtisadi inkişaf yolları																	+			1
	4.3	36. İqtisadi inkişafın əsas göstəriciləri																		+		1
	4.4	37. İnvestisiya mühiti																	+			1
	4.5	38. Sənaye və kənd təsərrüfatının müasir vəziyyəti		+	+														+		+	1
	4.6	40-41. Praktiki Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının sənayesi																	+			2
	4.7	42-43. Praktiki dərslər. Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının kənd təsərrüfatı																	+	+		2
	4.8	44. Azərbaycanın nəqliyyatı və xarici-ticarət əlaqələri																	+	+		1
		45-46. Layihələrin müzakirəsi																	+		+	2
		47. Fəsil üzrə ümumiləşdirici dərslər (sual və tapşırıqlar)																				1
		48. Kiçik summativ qiymətləndirmə																				1

	Dərslərdə mövzunun №-si	DƏRSLƏR	Məzmun xətti 1			Məzmun xətti 2								Məzmun xətti 3					saatlar				
			M.st. 1.1	M.st. 1.2	M.st. 1.3	M.st. 2.1								M.st. 3.1	M.st. 3.2								
			1.1.1	1.2.1	1.2.2	1.3.1	1.3.2	2.1.1	2.1.2	2.1.3	2.1.4	2.1.5	2.1.6	2.1.7	2.1.8	3.1.1	3.1.2	3.2.1		3.2.2	3.2.3	3.2.4	3.2.5
5. Qlobal problemlər və onların həlli yolları	5.1	49. Alternativ enerji mənbələri		+							+										+		1
	5.2	50. Bioloji ehtiyatlar və onlardan istifadə											+										1
	5.3	51. Dünyanın içməli su problemi									+												1
	5.4	52. Dünyanın ərzaq problemi											+	+									1
	5.5	53. İnsanların alıcılıq qabiliyyəti																	+	+			1
	5.6	54. Tullantılar və onlardan istifadə																				+	1
		55-56. Layihələrin müzakirəsi										+	+								+	+	2
		57. Fəsil üzrə ümumiləşdirici dərslər (sual və tapşırıqlar)																					1
		58. Kiçik summativ qiymətləndirmə																				1	

	Dərsləkdə mövzusunun №-si	DƏRSLƏR	Məzmun xətti 1					Məzmun xətti 2								Məzmun xətti 3					saatlar		
			M. st. 1.1	M.st 1.2		M.st. 1.3		M.st. 2.1								M.st. 3.1	M.st. 3.2						
			1.1.1	1.2.1	1.2.2	1.3.1	1.3.2	2.1.1	2.1.2	2.1.3	2.1.4	2.1.5	2.1.6	2.1.7	2.1.8	3.1.1	3.1.2	3.2.1	3.2.2	3.2.3		3.2.4	3.2.5
6. Beynəlxalq inteqrasiya və qloballaşma	6.1	59. Beynəlxalq inteqrasiya																+	+				1
	6.2	60. Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin coğrafiyası																		+			1
	6.3	61. Azad iqtisadi zonalar																		+			1
	6.4	62. Dünyada sülh problemi															+						1
	6.5	63-64. Praktiki dərslər. Türk dünyası birliyi					+								+		+			+			2
	6.6	65. Konfrans dərsləri. Azərbaycanın iqtisadi-mədəni əlaqələri																		+			1
		66. Fəsil üzrə ümumiləşdirici dərslər (sual və tapşırıqlar)																					1
		67. Kiçik summativ qiymətləndirmə																					1
	68. Böyük summativ qiymətləndirmə																					1	
CƏMİ																							68

XI sinifdə coğrafiya dərslərinin illik planlaşdırılması nümunəsi (həftədə 2 saat, cəmi 68 saat üçün)

Aşağıda tövsiyə xarakterli illik iş planı verilmişdir. İş planı həftədə 2 saat olmaqla ildə 34 həftəyə və ya 68 saata nəzərdə tutulmuşdur. Müəllim mövzuların tədrisi zamanı qarşıya qoyduğu təlim məqsədlərindən və şəraitdən asılı olaraq tövsiyə olunan illik planlaşdırma nümunəsində dəyişiklik apara bilər.

I YARIMIL

Həftələr	Mövzular	Reallaşdırılan standartlar	Fənlərarası inteqrasiya	Strategiyalar: metodlar, iş formaları	Resurslar (İnternet resurslar müvafiq mövzu üzrə tövsiyələrdə göstərilmiş mənbələrdən götürülə bilər)	Qiymətləndirmə üsul və vasitələri
1-ci həftə	1. Kartoqrafik tədqiqat metodları	1.1.1		Kollektiv, qrup, fərdi iş, praktik fəaliyyət (xəritə-sxemin tərtibi), mətnin sxematik təqdimatı, müzakirə	Dərslük, həcmli coğrafi modellər (qlobus, Yerin daxili quruluşunun modeli və s.), Azərbaycan iqtisadi-coğrafi rayonlarının iqtisadi-coğrafi rayonlaşması xəritəsi Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlaşma kontur xəritəsi, rəngli və qara karandaşlar	Rubriklər (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), diaqnostik sorğunu qiymətləndirmək üçün qeydiyyat vərəqi, refleksiya cədvəli, qrup işinin qiymətləndirmə meyarları cədvəli
	2. Praktiki dərslər. Coğrafi xəritələrin vizual təhlili	1.3.2		Kollektiv, fərdi iş, xəritələrin təhlili, müzakirə	Dərslük, Azərbaycanın fiziki xəritəsi, Azərbaycanın iqtisadi xəritəsi, Azərbaycan atlası	Rubriklər (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), praktik işin qiymətləndirmə meyarları cədvəli, şifahi sorğu (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), refleksiya cədvəli
2-ci həftə	3. Qrafik təsvirlər	1.3.2, 3.1.2		Kollektiv, fərdi iş, diaqramların təhlili, diaqramların tərtib edilməsi, müzakirə	Dərslük, transportir	Rubriklər (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), şifahi sorğu (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), refleksiya cədvəli
	4. Praktiki dərslər. Coğrafi xəritələrin qrafik təhlili	1.3.2		Kollektiv, fərdi iş, profilin qurulması. müzakirə	Dərslük, Azərbaycan atlası, ərazinin profilini qurmaq üçün topoqrafik xəritə, sadə karandaş, xətkəş	Rubriklər (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), praktik işin qiymətləndirmə meyarları cədvəli,
3-cü həftə	5. Təsərrüfat sahələrinin yerləşməsinin xəritələrə əsasən təhlili	1.3.1, 1.3.2		Kollektiv, qruplarla, cütlərlə iş, xəritələrin təhlili, müzakirə	Dərslük, Azərbaycanın fiziki xəritəsi, Azərbaycanın sənaye xəritəsi, Azərbaycanın faydalı qazıntıları və ya oraqrafik xəritələri, Azərbaycanın kənd təsərrüfatı xəritəsi, anamorfoz xəritələr	Rubriklər (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), praktik işin qiymətləndirmə meyarları cədvəli, refleksiya cədvəli

3-cü həftə	6. Coğrafi İnformasiya Sistemləri	1.1.1.	İnf. 1.1.2	Kollektiv, qruplarla, cütlərlə iş, BİBÖ, İNSERT, müzakirə	Dərslik, kompüter, proyektor, İnternet resurslar	Rubriklər (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), praktik işin qiymətləndirmə meyarları cədvəli, refleksiya cədvəli
4-cü həftə	7. Layihələrin müzakirəsi	1.3.2. 1.1.1	İnf. 3.1.2	Kollektiv iş, təqdimat, müzakirə	Kompüter, proyektor, İnternet resurslar, Azərbaycanın fiziki xəritəsi	Təqdimatı qiymətləndirmək üçün meyar cədvəli
	8. Fəsil üzrə ümumiləşdirici dərslər (sual və tapşırıqların yerinə yetirilməsi, təhlili)	1.1.1, 1.3.1, 1.3.2		Kollektiv, fərdi iş, müzakirə	Dərslik	Tapşırıqvermə-çalışmalar (qeydiyyat vərəqi) refleksiya cədvəli
5-ci həftə	9. Kiçik summativ qiymətləndirmə					
	10. Tektonik proseslər və təsərrüfat	2.1.1		Kollektiv, qruplarla, cütlərlə, fərdi iş, İNSERT, mətnlə iş (məqsədyönlü oxu), müzakirə xəritənin təhlili	Dərslik, dünyanın fiziki xəritəsi, dünyanın tektonik xəritəsi	Rubriklər (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), qrup işinin qiymətləndirmə meyarları cədvəli refleksiya cədvəli
6-cı həftə	11. Mineral ehtiyatlardan istifadə	2.1.2.		Kollektiv, qruplarla, cütlərlə, fərdi iş, İNSERT, müzakirə	Dərslik, faydalı qazıntılar xəritəsi, mineral resurslar ilə təminatını əks etdirən diaqram	Rubriklər (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası) refleksiya cədvəli
	12. Meteoroloji hadisələr	2.1.3		Fərdi, qruplarla, cütlərlə iş, cədvəlin tamamlanması, Venn diaqramı, müzakirə	Dərslik, kompüter, proyektor, dünyanın siyasi və ya fiziki xəritəsi	Rubriklər (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), qrupları qiymətləndirmə vərəqi refleksiya cədvəli
7-ci həftə	13. Praktik dərslər. İqlim xəritələrinin təhlili	2.1.4		Kollektiv, cütlərlə iş, tapşırıqvermə, müzakirə	Dərslik, dünyanın iqlim xəritəsi, Avrasiyanın iqlim xəritəsi, Azərbaycanda atmosfer yağıntılarının yayılması xəritəsi	Rubriklər (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), tapşırıqvermə-çalışmalar (qeydiyyat vərəqi), refleksiya cədvəli
	14. İqlim və insan sağlamlığı	2.1.4	B. 4.2.1	Kollektiv, fərdi və cütlərlə iş, İNSERT, BİBÖ, təqdimat, müzakirə, qrafikin qurulması	Dərslik	Rubriklər (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), qrup işinin qiymətləndirmə meyarları cədvəli, refleksiya cədvəli

8-ci həftə	15. Təcrübə dərsi. İstixana effekti	2.1.3.	B. 4.2.1	Qruplarla iş, tədqiqat, təqdimat. müzakirə	Dərslik, 3-litrlik şüşə balon, şüşə qapaq, yaxud şüşə parçası, hava termometri, elektrik lampası, nazik məftil, su, qum	Qrup işinin qiymətləndirmə meyarları cədvəli, təqdimatı qiymətləndirmə meyarları cədvəli, refleksiya cədvəli
	16. Quru sularından istifadə	2.1.5.	B 4.2.2.	Kollektiv, cütlər və qruplarla iş, diaqramların qurulması, müzakirə xəritə-sxemlə iş	Dərslik, dünyanın fiziki xəritəsi	Rubriklər (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), qrup işinin qiymətləndirmə meyarları cədvəli, refleksiya cədvəli
9-cu həftə	17. Təhlükəli hidroloji hadisələr və onlarla mübarizə	2.1.5	B 4.2.1	Kollektiv, qruplarla iş, diaqramların təhlili, keys-stadi, proqnozvermə, səbəb nəticə əlaqələrin qurulması, müzakirə	Dərslik, dünyanın fiziki xəritəsi, slaydlar, kompüter, proyektor	Rubriklər (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), qrup işinin qiymətləndirmə meyarları cədvəli, refleksiya cədvəli
	18. Dünyanın torpaq fondu	2.1.7, 2.1.8.		Kollektiv və qruplarla iş, xəritə sxem və statistik məlumatla iş, diaqramların qurulması, müzakirə	Dərslik, Azərbaycanın fiziki xəritəsi, Azərbaycanın torpaq xəritəsi	Rubriklər (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), qrupları qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli
10-cu həftə	19. Meşə ehtiyatları və onlardan istifadə	2.1.7 2.1.8		Kollektiv, qruplarla iş, BİBÖ, müzakirə xəritə-sxemlərin təhlili	Dərslik, Azərbaycanın fiziki bitki örtüyü xəritələri,	Rubriklər (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), qrupları qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli
	20. Layihələrin müzakirəsi	2.1.1, 2.1.7, 2.1.8.	B.4.2.1, 4.2.2	Kollektiv iş, təqdimat, müzakirə	kompyuter, proyektor, İnternet resurslar	təqdimatı qiymətləndirmək üçün meyar cədvəli, refleksiya cədvəli
11-ci həftə	21. Fəsil üzrə ümumiləşdirici dərslər (sual və tapşırıqların yerinə yetirilməsi, təhlili)			Tapşırıqvermə, fərdi və cütlərlə iş, müzakirə	Dərslik	Tapşırıqvermə, çalışmalar (qeydiyyat vərəqi), refleksiya cədvəli
	22. Kiçik summativ qiymətləndirmə					
12-ci həftə	23. Etnos və etnogenez	3.1.1		Kollektiv cütlər, qruplarla, fərdi iş, mətnə əsas sözlərin çıxarılması, xəritə sxemlə iş, müzakirə	Dərslik, slaydlar, Maslounun insan tələbatı piramidası, etnogenezin inkişaf sxemi	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), qrupları qiymətləndirmə cədvəli refleksiya cədvəli
	24. Praktiki dərslər. Dünyada dil ailələri	3.1.1, 3.1.2		Fərdi iş, xəritə sxem ilə iş, müzakirə tapşırıqlar	Dərslik, dünyanın kontur xəritəsi	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Tapşırıqvermə-çalışmalar (qeydiyyat vərəqi) refleksiya cədvəli

13-cü həftə	25. Demografik keçid mərhələləri	3.1.2		Kollektiv, fərdi və cütlərlə iş, statistik məlumatlarla iş müzakirə	Dərslik, demografik keçid mərhələlərinin sxemi	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), cütlərin qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli
	26. Əmək ehtiyatlarının əsas göstəriciləri	3.1.1, 3.1.2		Kollektiv, fərdi, qruplarla iş, xəritə-sxemlərin təhlili, müzakirə	Dərslik	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), qrupların qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli
14-cü həftə	27. Əhəlinin həyat səviyyəsi	3.1.2		Fərdi, cütlərlə iş, planın tərtibi, müzakirə xəritə sxemlə iş, müzakirə	Dərslik, dünyanın siyasi xəritəsi	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), cütlərin qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli
	28. İşsizlik və onun növləri	3.1.1		Siniflə müzakirə, cütlərlə iş, qrafiklərin təhlili, xəritə-sxemin təhlili. ziqzaq, müzakirə	Dərslik	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), cütlərin qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli
15-ci həftə	29. Müasir dünyada miqrasiya axınları	3.1.1		Cütlərlə və fərdi iş, xəritə-sxemin, diaqramların təhlili, müzakirə	Dərslik, dünyanın siyasi xəritəsi	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), cütlərin qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli
	30. Azərbaycanın əhalisi	3.1.1		Cütlərlə və fərdi iş, diaqramların qurulması, Statistik məlumatların təhlili, tapşırıqlar	Dərslik, Azərbaycanın inzibati xəritəsi	Refleksiya cədvəli, rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), cütlərin qiymətləndirmə cədvəli, tapşırıqvermə-çalışmalar (qeydiyyat vərəqi)
16-cı həftə	31. Layihələrin müzakirəsi	3.1.1		Kollektiv iş, təqdimat	Kompüter, proyektor, İnternet resurslar	təqdimatı qiymətləndirmək üçün meyar cədvəli, refleksiya cədvəli
	32. Fəsil üzrə ümumiləşdirici dərslər (sual və tapşırıqların yerinə yetirilməsi, təhlili)			Kollektiv, fərdi iş müzakirə, tapşırıqlar	Dərslik	Tapşırıqvermə-çalışmalar (qeydiyyat vərəqi), refleksiya cədvəli
17-ci həftə	33 Kiçik summativ qiymətləndirmə					
	34 Böyük summativ qiymətləndirmə					

II YARIMİL

18-ci həftə	35. Davamlı inkişaf	3.2.5	B.4.2.1, 4.2.2	Kollektiv, fərdi və qruplarla iş, müzakirə təqdimat,	dərslik, davamlı inkişaf konsepsiyasının sxemi	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), təqdimat (meyar cədvəli), refleksiya cədvəli
	36. İqtisadi inkişaf yolları	3.2.3		Kollektiv, fərdi və qruplarla iş, müzakirə təqdimat	Dərslik	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), təqdimat (meyar cədvəli) qrupların qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli
19-cu həftə	37. İqtisadi inkişafın əsas göstəriciləri	3.2.4		Kollektiv müzakirə, qruplarla iş, xəritə-sxem ilə iş	Dərslik, dünyanın siyasi xəritələri	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), qrupların qiymətləndirmə cədvəli refleksiya cədvəli
	38. İnvestisiya mühiti	3.2.3		Kollektiv müzakirə, qruplarla iş, xəritə-sxemin təhlili, açar sözlər	Dərslik, dünyanın siyasi xəritəsi	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), qrupların qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli
20-ci həftə	39. Sənaye və kənd təsərrüfatının müasir vəziyyəti	3.2.3, 3.2.5	B.4.2.1	Kollektiv, qruplarla iş, xəritələrin təhlili, müzakirə, "Mətnə sual tərtib etmə", Venn diagramı	Dərslik	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), qrupların qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli
	40. Praktik dərs. Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının sənayesinin coğrafiyası	3.2.3		Qrup işi, təqdimat, xəritənin təhlili, müzakirə	Dərslik, Azərbaycanın sənaye xəritəsi	Qrupların qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli
21-ci həftə	41. Praktik dərs. Azərbaycan iqtisadi-coğrafi rayonlarının sənayesinin coğrafiyası	3.2.3		Qrup işi, təqdimat, xəritənin təhlili, müzakirə	Dərslik, Azərbaycanın sənaye xəritəsi	Təqdimat (meyar cədvəli), refleksiya cədvəli
	42. Praktik dərs. Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının kənd təsərrüfatı	3.2.3		Cütlərlə iş, təqdimat, xəritənin təhlili, müzakirə, statistik məlumatların təhlili	Dərslik, Azərbaycanın kənd təsərrüfatı xəritəsi	Cütlərin qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli
22-ci həftə	43. Praktik dərs. Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının kənd təsərrüfatı	3.2.3		Cütlərlə iş, təqdimat, referatın yazılması, xəritənin təhlili, müzakirə	Dərslik, Azərbaycanın kənd təsərrüfatı xəritəsi	Təqdimat (meyar cədvəli) referatın qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli

22-ci həftə	44. Azərbaycanın nəqliyyatı və xarici-ticarət əlaqələri	3.2.3		Kollektiv fərdi və qruplarla iş, İNSERT, ZIQZAQ strategiyası	Dərslik, Azərbaycanın inzibati xəritəsi	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), qrupların qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli
23-cü həftə	45-46. Layihələrin müzakirəsi	3.2.3, 3.2.5	B 4.2.1	Kollektiv iş, təqdimat	Kompüter, proyektor, İnternet resurslar	təqdimatı qiymətləndirmək üçün meyar cədvəli, refleksiya cədvəli
24-cü həftə	47. Fəsil üzrə ümumiləşdirici dərş (sual və tapşırıqların yerinə yetirilməsi, təhlili)			Kollektiv, fərdi iş müzakirə, tapşırıqlar	Dərslik	Tapşırıqvermə-çalışmalar (qeydiyyat vərəqi), refleksiya cədvəli
48. Kiçik summativ qiymətləndirmə						
25-ci həftə	49. Alternativ enerji mənbələri	1.2.1	Fiz. 3.2.1	Kollektiv müzakirə, qruplarla iş xəritə-sxemin təhlili, İNSERT ZIQZAQ müzakirə statistik məlumatların təhlili	Dərslik, slaydlar, kompüter, proyektor, dünyanın siyasi xəritəsi	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), qrupların qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli
	50. Bioloji ehtiyatlar və onlardan istifadə	2.1.7, 2.1.8	Fiz. 3.2.1	Kollektiv qrup fərdi iş, sxemin təhlili, ZIQZAQ, esse, videoçarxın müzakirəsi	dərslik, kompüter, proyektor, dünyanın siyasi xəritəsi, vatman vərəqləri, rəngli karandaşlar	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), qrupların qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli
26-cı həftə	51. Dünyanın içməli su problemi	2.1.5	B.4.2.1	Kollektiv, qruplarla cütlərdə iş, xəritə sxemin təhlili, istiqamətləndirilmiş oxu, problemin həlli	Dərslik, dünyanın siyasi xəritəsi, slaydlar, kompüter, proyektor	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), refleksiya cədvəli, qrupların, cütlərin qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli
	52. Dünyada ərzaq problemi	2.1.8		Kollektivlə, fərdi iş, müzakirə, planın tərtibi, müzakirə	Dərslik	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), refleksiya cədvəli
27-ci həftə	53. İnsanların alıcılıq qabiliyyəti	3.2.3, 3.2.4.		Kollektiv, fərdi iş, diaqramın təhlili, acar sözlər, İNSERT, strategiyası, müzakirə	Dərslik	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), refleksiya cədvəli,
	54. Tullantılar və onlardan istifadə	3.2.5	Fiz. 3.2.1	Kollektiv müzakirə, qruplarla iş, İNSERT, BİBÖ, videoçarxın müzakirəsi	Dərslik, kompüter, proyektor, internet resurslar	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), refleksiya cədvəli qrupların, cütlərin qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli

28-ci həftə	55-56 Layihələrin müzakirəsi	2.1.5, 2.1.6, 3.2.4, 3.2.5	B.4.2.1	Kollektiv iş, təqdimat müzakirə	Kompüter, proyektor, internet resurslar	təqdimatı qiymətləndirmək üçün meyar cədvəli, refleksiya cədvəli
29-cu həftə	57. Fəsil üzrə ümumiləşdirici dərslər (sual və tapşırıqların yerinə yetirilməsi, təhlili)			Kollektiv fərdi iş, müzakirə, tapşırıqlar	Dərslər	Tapşırıqvermə-çalışmalar (qeydiyyat vərəqi, refleksiya cədvəli)
58. Kiçik summativ qiymətləndirmə						
30-cu həftə	59. Beynəlxalq İnteqrasiya	3.2.1, 3.2.2		Kollektiv, qruplarla iş, xəritə- sxemin təhlili, acar sözlər, müzakirə	Dərslər, dünyanın siyasi xəritəsi, kompüter, proyektor, İnternet resurslar	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), refleksiya cədvəli
	60. Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin coğrafiyası	3.2.3		Kollektiv, fərdi iş, beyin həmləsi, BİBÖ strategiyası, videoçarxın müzakirəsi, diaqramın təhlili, xəritə sxemin təhlili	Dərslər, dünyanın siyasi xəritəsi	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), refleksiya cədvəli
31-ci həftə	61. Azad iqtisadi zonalar	3.2.3		Kollektiv qruplarla iş, xəritə sxemin təhlili müzakirə	Dərslər, kompüter, proyektor, İnternet resurslar	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), refleksiya cədvəli, qrupların, cütlərin qiymətləndirmə cədvəli, refleksiya cədvəli
	62. Dünyanın sülh problemi	3.2.1		Kollektiv, qruplarla iş, İNSERT strategiyası, karusel	Dərslər, dünyanın siyasi xəritəsi, kompüter, proyektor, İnternet resurslar	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), refleksiya cədvəli
32-ci həftə	63-64. Praktiki dərslər. Türk dünyası birliyi	1.3.2.		Kollektiv, qruplarla iş, tapşırıq vermə	Dərslər, Avrasiyanın fiziki xəritəsi, Avrasiyanın təbii zonaları xəritəsi, Avrasiyanın iqlim xəritəsi	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), qrupları qiymətləndirmə cədvəli, tapşırıqvermə- çalışmalar (qeydiyyat vərəqi), refleksiya cədvəli
33-cü həftə	65. Konfrans dərsləri: Azərbaycanın iqtisadi-mədəni əlaqələri	2.1.5		Kollektiv iş, təqdimat	Kompüter, proyektor, internet resurslar	Təqdimatı qiymətləndirmək üçün meyar cədvəli, refleksiya cədvəli
	66. Fəsil üzrə ümumiləşdirici dərslər (sual və tapşırıqların yerinə yetirilməsi, təhlili)	2.1.5		Kollektiv fərdi iş, müzakirə, tapşırıqlar	Dərslər	Tapşırıqvermə- çalışmalar (qeydiyyat vərəqi), refleksiya cədvəli
34-cü həftə	67. Kiçik summativ qiymətləndirmə					
	68. Böyük summativ qiymətləndirmə					

MÜASİR PEDAQOJİ TEXNOLOGİYALAR

Modul təlimi texnologiyası

Modul texnologiyaları müasir təlimdə geniş yayılmış üsullardan biridir. Müəllim təqdim olunan materiallar əsasında mövzuların tədrisində modul təlimindən istifadə edə bilər.

Modul məzmun və bu məzmunun qavranılması texnologiyalarını birləşdirən kompleksdir.

Modul təliminin mahiyyəti şagirdin müstəqil olaraq (yaxud müəllimin minimal köməyi ilə) təlim nəticələrinə nail olmasıdır. Modul təliminin təşkili üçün aşağıdakıları müəyyənləşdirmək tələb olunur. Bu zaman hər bir şagirdə müvafiq vəzifələr paylanılır. Bu vəzifələrdə aşağıdakı məqamlarla bağlı təlimat verilməlidir:

- 1) modulun təlim məqsədləri;
- 2) istifadə olunacaq təlim materialları və onların mənbələri;
- 3) təlim materiallarının qavranılması texnologiyaları və üsulları (öyrənmə, konspekt tərtib etmə, qrafik informasiya ilə iş, məsələ həlli və s.). Bununla bağlı verilmiş tapşırıqlarda konkret qeydlər olmalıdır;
- 4) şagirdin qiymətləndirilməsinin üsul və vasitələri (testlər, yazı işləri, sual və tapşırıqlar, məsələlər və s.) dəqiq müəyyən olunmalı və şagirdə verilən vəzifədə tapşırıqlar öz əksini tapmalıdır.

Modul təlimi diferensial təlimə imkanlar yaradır. Yüksək təlim nəticələri olan şagirdlərə paylanılan modullara daha mürəkkəb tapşırıqlar əlavə etmək olar. Kommunikasiya bacarıqları zəif olan şagirdlərin maraqlarını nəzərə alaraq onlar üçün cütlər və qruplarla yerinə yetirilən tapşırıqlar hazırlamaq olar. Modul bir dərsi, yaxud bütün bölməni əhatə edə bilər.

Modul üzrə işin təşkilinin əsas qaydaları

1. Şagirdlər modul üzrə işi, əsasən, müstəqil həyata keçirirlər. Bunun üçün onlar öz fəaliyyətlərini planlaşdırmağı, təşkil etməyi, ona nəzarət etməyi və onu qiymətləndirməyi öyrənirlər.

2. Müəllim şagirdlərlə bilavasitə deyil, modul vasitəsilə ünsiyyət qurur. Onlara lazım gəldikdə fərdi köməklik göstərir, onları aşağıdakı şəkildə istiqamətləndirir.

3. Modul üzrə işin əvvəlində zəruri bilik və bacarıqlar yoxlanılır, bəzi dəqiqləşdirmələr aparılır.

4. Hər təlim elementi öyrənildikdən sonra cari yoxlamalar, həmçinin ayrı-ayrı mərhələlərin qiymətləndirilməsi aparılır (özünüyoxlama, qarşılıqlı yoxlama və s. üsullarla).

5. Modul tamamlandıqdan sonra işə yekun yoxlama aparılır. Modul üzrə şagirdin fəaliyyəti meyarlar üzrə qiymətləndirilir.

Dərsin strukturunda modul təliminin texnologiyası

1. Yeni mövzunu öyrənməzdən əvvəl şagirdə müxtəlif təlim materialları, paylayıcı vasitələr və digər tədris elementləri paylanılır. Nəzərə almaq lazımdır ki, modul təliminin tətbiqinin səmərəliliyi dərstdə şagirdə istifadə etmək məqsədilə təklif edilən tədris elementlərinin keyfiyyətindən və müxtəlifliyindən asılıdır.

Tədris elementlərinin əsas tipləri

Mətn	Dərslik, əlavə ədəbiyyat, müəllimin mühazirəsi, jurnal və qəzetlər
Kartoqrafik vasitələr	Atlas, xəritələr, planlar, xəritə-sxemlər
Qrafik materiallar	Cədvəllər, qrafiklər, blok-diaqramlar, sxemlər
İllüstrativ	Fotoşəkillər, rəsmlər, reproduksiya
İKT, audio-video	Kino, slaydlar, disklər, İnternet
Təbii (natural)	Landşaft və onun komponentləri

2. Müəllim lövhədə və ya plakat üzərində yazmaqla öyrəniləcək mövzunun planını əyani olaraq izah edir, modul üzrə işin metodikasını şagirdlərə aydınlaşdırır: verilmiş modul üzrə necə işləməli, qiymətləndirməni necə təşkil etməli və s.

3. Müəllim daha vacib və çətin qavranılan məlumatları, iş zamanı məntiqi əlaqələri izah edir və aydınlaşdırır.

4. Şagirdlər modulda təqdim olunmuş plan üzrə materialı müstəqil olaraq öyrənirlər. Müəllim ehtiyac olduqca hər şagirdə lazımı məsləhətlər verir.

5. Yoxlama və qiymətləndirmə aşağıdakı üsullarla aparıla bilər.

Modul üzrə təlimdə qiymətləndirmə formaları

a) özünüyoxlama. Şagird tərəfindən aparılır. O öz nəticələrini düzgün cavablarla müqayisə edir və cavab səviyyəsini müəyyən edir;

b) qarşılıqlı yoxlama. Bir şagird öz cavabını yoxlayıb özünü qiymətləndirdikdən sonra, yoldaşlarının nəticələrini qiymətləndirir;

c) müəllimin yoxlaması.

Qiymətləndirmədə aşağı nəticə göstərən şagirdlərə müxtəlif formada köməklik göstərmək olar. Dərstdən sonra məşğələlər vasitəsilə zəif nəticə göstərdiyi hissələrin təkrar təlimi və qiymətləndirməsi keçirilə bilər. Bu zaman müəllim tərəfindən məsləhət saatları, yazılı tövsiyələr, virtual şəbəkələrdə distant tövsiyələr, tapşırıqlar verilə bilər.

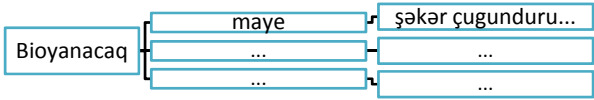
Dərs 50 Mövzu 5.2. Bioloji ehtiyatlar və onlardan istifadə

• Alt standartlar 2.1.7. Bioloji ehtiyatlardan istifadəyə dair proqnozlar verir	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular IX sinif: 29. Şimal materiklərinin bioehtiyatları və ölkələrin iqtisadi inkişafında onların rolu 30. Cənub materiklərinin bioehtiyatlarından istifadənin xüsusiyyətləri X sinif: 32. Azərbaycanın landşaftları
• Təlim nəticələri ✓ “Bioehtiyatlar” və “bioenergetika” anlayışlarını izah edir. ✓ Bioenergetikanın inkişafının məqsəduyğunluğunu əsaslandırır.	

Təlim vəsaitləri	Modul dərsi proqramı, dərslik, dünyanın siyasi xəritəsi, dünyanın kontur xəritəsi, rəngli qələmlər
Üsullar	Cədvəlin tamamlanması, mətn üzərində iş, xəritə üzərində iş, esse
Təlim formaları	Fərdi, cütlərlə iş

Sagirdlərə veriləcək vərəq nümunəsi

Mövzu: “BİOLOJİ EHTİYATLAR VƏ ONLARDAN İSTİFADƏ”		
Təlim nəticələri: 1. “Bioehtiyatlar” və “bioenergetika” anlayışlarının izah edilməsi. 2. Bioenergetikanın inkişafının məqsəduyğunluğunun əsaslandırılması.		
	Tədris materialı və verilən tapşırıqlar	Yoxlama və qiymətləndirmə
1	“Bioenergetika” anlayışı haqqında fikrinizi qısa şəkildə dəftərinizə yazın. “Bioenergetika” ...	Ümumi müzakirə
2	Dərslikdə rəps bitkisindən bioyanacağın hazırlanması sxemini nəzərdən keçirin. Avropa ölkələrində rəpsdən avtomobillər üçün yanacaq kimi istifadə edilməsinin getdikcə artmasına dair ən azı 3 səbəb yazın. Kimya “dilindən” istifadə edərək rəpsin yanacaq kimi istifadə edilməsinin kimyəvi reaksiya tənliklərini yazın.	Fikirlərinizin üst-üstə düşməsinə müəyyən etmək üçün yoldaşlarınızla müzakirə edin.

3	Mətndəki məlumatı oxuyun və sxem şəklində dəftərinizə yazın. 	İşi müəllim yoxlayır.												
4	Mətndə adı çəkilən bütün ölkələri dünyanın siyasi xəritəsində tapın. Dünyada bioyanacaqdan istifadənin xəritə-sxemini tərtib edin.	İşi müəllim yoxlayır.												
5	Azərbaycanda bu sahənin inkişaf perspektivləri haqqında tədqiqat aparın.	Sınıfdə təqdimat hazırlayın və təqdimat aparın (5-6 dəq.).												
6.	Refleksiya aparın. Dərslərdə hər bir sual üzrə verdiyiniz cavabın mətnin hansı hissəsinə uyğun olduğunu müəyyən edə bildinizmi? Cədvəli doldurun. <table border="1"> <thead> <tr> <th>Sual</th><th>Bəli</th><th>Xeyr</th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1</td><td></td><td></td></tr> <tr> <td>2</td><td></td><td></td></tr> <tr> <td>3</td><td></td><td></td></tr> </tbody> </table>	Sual	Bəli	Xeyr	1			2			3			İşi müəllimlə müzakirə edin.
Sual	Bəli	Xeyr												
1														
2														
3														
7.	Dərslərdə verilən şəkillər əsasında esse yazın. “Öyrəndiklərinizi tətbiq edin” bloku	İşi müəllim yoxlayır.												
8.	Dərslərdə “Öyrəndiklərinizi yoxlayın” blokunda verilən 2-ci tapşırığı dəftərinizə yazın və yerinə yetirin.	İşi müəllim yoxlayır.												
9.	İşin əvvəlində “bioenergetika” anlayışına verdiyiniz izahı bir daha oxuyun. Mətni öyrəndikdən sonra bu anlayış haqqında fikriniz dəyişdimi? Əgər dəyişdisə, bu anlayış haqqında yekun fikirlərinizi dəftərinizə yazın.													

SITUASIYA TAPŞIRIQLARI

Müasir təhsilin əsas hədəflərindən biri şagirdlərin qazandıqları bilik və bacarıqları müxtəlif həyati situasiyalara daha effektiv tətbiq edə bilməsidir. Bu da səriştəyönümlü təhsilin əsasını təşkil edir.

Situasiya əsaslı təlim deyərkən şagirdlərin real situasiyanı başa düşmək və düzgün qərar qəbul etmək bacarıqlarının formalaşdırılması nəzərdə tutulur. Real həyati situasiya əsasında yaranmış problemi başa düşmək üçün şagirdlər bilik bazasından istifadə etməli olurlar.

Situasiya tapşırıqları öz tarixini “Case study” (keys stadi) – situasiya əsaslı təlimdən götürmüşdür. Bu metod “Harvard metodu” (ilk dəfə 1924-cü ildə Harvard biznes məktəbində tətbiq edilmişdir) kimi də adlandırılır. Müəllimlər aşağı sinif “Coğrafiya” dərslərində keys-tipli tapşırıqlarla tanışdırlar. Aşağı sinif dərslərində bu tipli tapşırıqlar verilmişdir.

Situasiya tapşırıqlarının praktik yönümlü olması özünü aşkar göstərir. Belə tapşırıqların həlli üçün fənn üzrə konkret biliklərlə yanaşı, digər fənlər üzrə biliklər də tələb olunur. Bu tapşırıqlar konkret situasiya üzrə sual və tapşırıqların fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya xarakterli olması ilə seçilir. Situasiya tapşırıqlarının əsas xüsusiyyəti bu tapşırıqlar əsasında bir və ya bir neçə standartı qiymətləndirmək imkanının olmasıdır.

Coğrafiya fənnindən situasiya tapşırıqlarını tərtib etmək üçün əsas mənbə kimi bədii-publisistik ədəbiyyat, kütləvi informasiya vasitələrindən götürülmüş operativ informasiya, statistik məlumatlar, elmi nəşrlər və İnternet resurslarından istifadə etmək olar. Situasiya tapşırıqları xüsusi quruluşa malikdir:

- 1) tapşırığın adı (hər hansı mövzunu əhatə edən və şagirdlər üçün cəlbədicisi);
- 2) mövzu ilə əlaqəli məlumat (bu məlumat dərslərdən, hər hansı kütləvi informasiya mənbələrindən, tədris vəsaitlərindən, İnternet resurslardan və s. götürülə bilər);
- 3) verilən məlumatlar əsasında fərqli formalarda təqdim edilən, bir-birini tamamlayan və müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsinə malik olan tapşırıqlar. Situasiya tapşırıqları ümumiləşdirmə, izahat, hesablama və s. tipli olur.

Coğrafiya fənni üzrə situasiya tapşırıqlarında məlumatlar coğrafi informasiyanın müxtəlif təqdim etmə formalarında verilə bilər.

1. *Mətn formasında*
2. *Cədvəl formasında*
3. *Qrafik formada*
4. *Diagram formada*
5. *Kartoqrafik təsvirlər formasında*
6. *Rəsm, şəkil, şəkil-sxem (illüstrasiya) formasında*
7. *Mürəkkəb (kompleks) formada.* (yuxarıda sadalanan formaların bir neçəsindən istifadə edilməsini nəzərdə tutur).

Mətnə verilmiş məlumatlar əsasında müxtəlif xarakterli tapşırıq sualları tərtib etmək mümkündür. Situasiya tapşırıqlarını tərtib edərkən əsas şərt tapşırıqların qiymətləndirilməsi üçün meyarların müəyyən edilməsidir.

ŞAGİRD LƏRİN LAYİHƏ FƏALİYYƏTİ

Təlim layihələrini zamanın tələbi kimi dövlət və cəmiyyətin çağırışına təhsil sisteminin cavabı kimi qəbul etmək olar. Məşhur pedaqoq alimlərin fikirlərinə görə birgə öyrənmək nəinki rahatdır, həm də daha çox effektivdir.

Layihə metodu şagird tərəfindən bilik və bacarıqları müstəqil fəaliyyət nəticəsində əldə etməyə imkan verir. Layihə metodunda nəzəri biliklərin praktik tətbiqi təhsilin motivə olunmasında çox ciddi əhəmiyyət daşıyır. Layihə metodunun şagird üçün əsas faydası belədir: “Mən bilirəm ki, nəyi və nə üçün öyrənirəm; öyrəndiklərimi harada tətbiq edə bilərəm”.

Layihələrin növləri

Layihə metodu həm yeni bilik və bacarıqların qazanılması, həm də onların genişləndirilməsi məqsədilə istifadə oluna bilər. Layihələrin icrasında üsulların seçimi konkret mövzudan asılıdır. Bir çox pedaqoqlar layihələrin aşağıdakı növlərini qeyd edirlər.

1. Layihələrin icra olunduğu metod və fəaliyyət növünə görə:

- tədqiqat xarakterli
- yaradıcı
- rollu oyunlar
- informasiya xarakterli
- praktik

2. Məzmun-fənn əlamətinə görə:

- mono layihələr
- fənlərarası layihələr

3. Əlaqəlilik baxımından:

- daxili
- beynəlxalq

4. İştirakçıların sayına görə:

- fərdi
- cütlərlə
- qrup halında

5. Müddətinə görə:

- qısamüddətli
- ortamüddətli
- uzunmüddətli

6. Nəticəsinə görə:

- məruzə, albom, kataloq, almanax, məcmuə
- maket, sxem, plan-xəritə
- intervü, videofilm
- yeni məhsul istehsalı
- sərgi və s.

Layihələrin icrasında müəllimin istiqamətləndirici rolu

Müəllimin təşkilati və yönləndirici yardımı olmadan təlim layihələrini icra etmək mümkün deyil. Praktikada müəllimin rolu bir qədər fərqlənir: o, hazır bilik daşıyıcısından şagirdlərin gündəlik fəaliyyətinin təşkilatçısına çevrilir. Layihə fəaliyyəti şagirdlərə müəllimdən fərdi yanaşmağı tələb edir. Dərsdə psixoloji mühit fərqli olur. Bilik ötürən rolundan müəllim tədqiqat aparmaqda, yaradıcılıq prosesində məsləhətçi, şagirdlərin həmkarına çevrilir. Bu isə əsl əməkdaşlıq deməkdir.

Müəllim layihə ilə işləyərkən aşağıdakı fəaliyyətlə məşğul olur:

- şagirdlərə lazımi mənbələri seçməyə yardım edir
- özü mənbəyə çevrilir
- bütün prosesi koordinasiya edir
- şagirdləri rəhbətləndirir
- şagirdlərlə fasiləsiz əks əlaqəni təmin edir, lazım olan tövsiyələr verir

Layihənin yerinə yetirilmə mərhələləri

- 1) layihə fəaliyyətinin məqsəd və vəzifələrinin müəyyən olunması;
- 2) mövzunun müəyyən edilməsi;
- 3) işçi heyətinin müəyyən edilməsi;
- 4) layihə üzrə işin icrası.

- mövzunu daha kiçik alt mövzulara bölünməsi
- iş bölgüsünün aparılması
- informasiyanın toplanması (mənbələrin müəyyən edilməsi)
- informasiyanın emal edilməsi və müzakirəsi
- informasiyaların sistemləşdirilməsi və nəticənin çıxarılması
- yaradıcı hesabat və təqdimatın hazırlanması

XI sinif dərsliyində şagirdlərlə 2 növ layihə üzrə iş nəzərdə tutulur:

1. *İnformasiya xarakterli.* Obyekt və ya hadisə haqqında məlumatın toplanması, təhlili, ümumiləşdirilməsi və təqdim edilməsinə istiqamətlənmiş yaradıcı fəaliyyətdir. Bu layihələrin əsas məqsədi məlumatı toplama, təhlil və təqdim etmə bacarıqlarının formalaşdırılmasıdır. Buna görə də bu layihədə bütün şagirdlər iştirak etməlidir.

2. *Tədqiqat xarakterli.* Tədqiqat layihələri, bir qayda olaraq uzun müddəti əhatə edir və onun nəticələri, əsasən, bölmələrin sonunda təqdim olunur. Bu, demək olar ki, elmi tədqiqata bənzər bir fəaliyyətdir. Buraya qoyulmuş problemin təhlili, məlumat mənbələrinin müəyyən edilməsi, müxtəlif yanaşmalar və problemin həlli üçün fərdi fərziyyələrin irəli sürülməsi, tərtibat və alınan nəticələrin təhlili və təqdim edilməsi daxildir.

XI sinif dərsliyində verilən tədris layihələri

İnformasiya xarakterli	Tədqiqat xarakterli
Lənkəran-Astara iqtisadi coğrafi rayonunun kompleks səciyyəsi	CİS-lə axtarış
Vulkan püskürmələri	Torpaq mülkiyyəti
Meşələr təhlükədədir	Davamlı inkişafı təmin etmək üçün nə edə bilərəm?
Azərbaycanın etnogenezi	Bəşəriyyət GMO olmadan yaşaya bilərmə?
Su hövzələrinin çirkənlənmə mənbələri və mühafizə tədbirləri	Ailənin istehlak səbəti
Qlobal istiləşmənin Azərbaycan ərazisində təzahürü	Ailənin məişət tullantıları

Layihənin təqdimatı planı

Hər işin təqdimatına 5-10 dəqiqə, onunla bağlı suallara (2-3 sual) isə 3-5 dəqiqə vaxt ayrılı bilər.

Təqdimatlar müxtəlif formalarda ola bilər. Şagirdlər işlərini yazılı plakatlar, albomlar, sxemlər, videomateriallar və s. formalarda təqdim edə bilərlər. Onlar həmçinin PowerPoint, multimedia materialları (video, audioyazı, internet veb-saytı və s.) ilə müşayiət olunan şifahi çıxışlar formasında da ola bilər.

Təqdimat aşağıdakı plan üzrə tərtib edilir:

1. Layihənin mövzusu və icraçıları
2. Mövzunun aktuallığı, elmi-sosial əhəmiyyəti, mövzu ilə bağlı ümumi icmal
3. Layihə üzərində qrup işi haqqında qısa hesabat
4. Layihənin icrası zamanı istifadə olunan tədqiqat metodları
5. Nəticələr
6. İstifadə olunan mənbələr

Layihənin qiymətləndirilməsi

Layihələrin qiymətləndirilməsi meyarları təlim fəaliyyətinin müxtəlif cəhətlərini əks etdirir. Bu prosesdə əsas məsələ şagirdlərin öz fəaliyyətlərini təhlil etmək bacarıqlarının formalaşdırılmasıdır. Özünüqiymətləndirmənin əsas məqsədi öz təcrübəsini dərk etmək, şəxsi çatışmazlıqları aşkarlamaq, uğur və uğursuzluğun səbəblərini müəyyən etmək, daxili imkanlar hesabına bu problemləri həll etmək bacarıqlarının formalaşdırılmasıdır. Qiymətləndirməni müxtəlif meyarlar əsasında keçirmək olar.

Layihələrin ümumi qiymətləndirmə meyarları

1. Planlaşdırma, planın açılması və mövzunun inkişaf etdirilməsi
2. İnformasiyanın toplanması
3. Üsul və vasitələrin seçimi
4. İnformasiyanın təhlili
5. Təqdimatın forması
6. Layihə üzrə iş prosesinin təhlili və nəticələr
7. Şəxsi iştirakın səviyyəsi

Bu meyarlar daha kiçik meyarlara bölünə və hər bir meyar qiymətləndirmə şkalası ilə qiymətləndirilə bilər.

Layihələrin qiymətləndirilməsi meyarlarına nümunə

Qiymətləndirilən meyarlar	Meyarların izahı	Qiymətləndirmə nümunələri
Məzmun	Bu qrup meyarlar təqdimatın məzmununu qiymətləndirir, onun hazırlanması məqsədini, nəzərdən keçirilən mövzuya aid faktlarla və faydalı məlumatlarla dolğunluğunu müəyyən edir.	• İşin məqsədi düzgün ifadə edilmişdir • Qoyulan problem aydındır • Məzmun qoyulan problemi əks etdirir • Nəticələr düzgün çıxarılmışdır
Dizayn	Bu qrup meyarlar təqdimatın tərtibatının keyfiyyətini müəyyən edir.	• Vahid tərtibat üslubu gözlənilmişdir • Mətn aydın oxunur, fon mətnə və şəkillərə uyğun seçilmişdir • İllüstrasiyalar mövzunun məzmununu tam şəkildə ifadə etməyə imkan verir, məzmundan yayındırmır • Slayddakı mətn tamamlanmayan cümlələrlə müxtəlif obyektləri təsvir edən dayaq-konspekt rolunu oynayır (açar sözlər, nişanlanmış və ya nömrələnmiş siyahı) • Daha vacib məlumat rənginə, ölçüsünə, animasiya effektinə görə düzgün fərqləndirilmişdir və s.

		• İllüstrasiyaların keyfiyyəti yaxşıdır, təsvirləri aydındır • Animasiya effektləri məqsədəuyğun tətbiq edilmişdir • İnformasiyanın əyaniliyi üçün istifadə edilən vasitələr (cədvəllər, xəritə-sxemlər, qrafiklər və s.)
Struktur	Bu qrup meyarlar təqdim olunan informasiyanın quruluşunu, dəqiqliyini, etibarlılığını və miqdarının lazımı səviyyədə olduğunu qiymətləndirir.	• Titul vərəqinin düzgün tərtib edilməsi • Slaydlarda informasiyanın ardıcılığı • Məlumatın konkret, dəqiq və tam olması • Slaydların sayı məzmunu və vaxta uyğun olmalıdır (7 dəqiqəlik təqdimat üçün 10-a qədər slayddan istifadə edilə bilər) • Məlumatın etibarlılığı
Çıxışlara verilən tələblər	Bu meyarlar qrup işi-təqdimatın təqdimat verdişlərinin qiymətləndirilməsinə xidmət edir.	• Çıxış edən məzmunu mükəmməl bilir, ideyaları aydın şəkildə izah edir • Çıxış edən auditoriyanın sual və iradlarına sərbəst və nəzakətlə cavab verir • Çıxış edən auditoriyaya müraciət edir, onunla əlaqə yaradır • Sualdan asılı olaraq çıxış edən öz təqdimatının istənilən slaydına müraciət edə bilər • Hər bir şagird çıxışında qrup işində öz rolunu qeyd edir (imkan daxilində) • Reqlamentə riayət edir

BİLİKLƏRİN SİSTEMLƏŞDİRİLMƏSİ

Elmi və elmi-kütləvi ədəbiyyatla işin təşkili

Yuxarı siniflərdə şagirdlərə elmi və elmi-kütləvi ədəbiyyatda verilən məlumatlarla işləmək metodikasının öyrədilməsi çox vacibdir. Mürəkkəbliyindən asılı olaraq bu işi bir neçə formada təşkil etmək mümkündür:

- 1) kartoteka;
- 2) məruzə;
- 3) referat.

Kartoteka kiçikölçülü (təqribən A4 vərəqin yarısı, yaxud bir qədər də kiçik) kartoçkalar toplusudur. Hər bir kartoçkada yalnız bir obyekt haqqında informasiya yazılır. Bu informasiya yığcam, konkret və eyni zamanda tam olmalıdır. Adətən, mətnə aid informasiyaların annotasiya şəklində yazılması daha məqsədəuyğundur. Annotasiyaların təxmini planı belə olmalıdır:

- 1) mətnin adı;
- 2) mətnin əsas ideyaları;
- 3) əsas ideyanın təsdiqinə yönəlmiş faktlar, arqumentlər və təcrübələr;
- 4) ziddiyyət yaradan digər ideyalar;
- 5) biliklərin azlığından yaranan problemlər;
- 6) bu problemlərin həll yolları.

Kartoteka toplamağı öyrətmək üçün dərslikdəki mətnlərdən başlamaq olar.

Məruzə. İlk mərhələdə ensiklopediya və ya İnternet məlumatlarından istifadə edərək elementar məruzələr hazırlamaq olar. Məruzənin əsas məqsədi müxtəlif fikirlərin, nəzəriyyələrin müqayisəsi, mümkün təzadların axtarılması və s. ola bilər. Məruzənin həcmi 2 səhifədən artıq olmamalıdır.

Referat məruzədən onunla fərqlənir ki, müəllif problemi qısaca ifadə edir, onun həlli üçün fərziyyələr irəli sürür. Bu iş forması məruzədən daha yüksək qiymətləndirilir. Şagirdlər üçün referatın həcmi 5-10 səhifədən artıq olmamalıdır.

Referatı necə yazmalı

Referat şagirdin müstəqil elmi-tədqiqat işidir. Burada o, tədqiq edilən problemin mahiyyətini açır, müxtəlif yanaşmaları və öz şəxsi fikirlərini irəli sürür.

Referatın mövzuları müəllim tərəfindən müəyyən olunur, şagirdlər isə onları seçirlər.

Müəllim şagirdləri referatın yazılma formasına olan tələblərlə tanış etməli, təqribi həcmi müəyyənləşdirməli və araşdırılacaq ilkin mənbələri göstərməlidir. Müəllim referat üçün müvafiq ədəbiyyatın seçilməsində də şagirdlərə kömək göstərməlidir.

Referat üzərində işin mərhələləri

- 1) mövzunun seçilməsi. Mövzu öz əhəmiyyətinə görə aktual olmaqla yanaşı, həm də məzmununa görə orijinal və maraqlı olmalıdır;
- 2) mövzu üzrə əsas mənbələrin müəyyən edilməsi və onların araşdırılması;
- 3) istifadə edilən ədəbiyyatların xülasəsinin (bibliografiya) tərtib edilməsi;
- 4) məlumatların işlənməsi və sistemləşdirilməsi;
- 5) referatın məzmununun planının hazırlanması;
- 6) referatın yazılması;
- 7) tədqiqatın nəticələrinin təqdim edilməsi.

Referatın tərtibatı

1. Titul vərəqi. Bu vərəqdə müəllifin və işin adı, yazılma tarixi, həmçinin işin yerinə yetirildiyi şəhər (rayon, kənd) qeyd edilir.

2. Plan – mündəricat. Burada referatın hissələrinin (giriş, fəsillər, paraqraflar və s.) adı və səhifələri ardıcılıqla göstərilir.

3. Giriş. Tədqiq olunan problemin mahiyyəti formalaşdırılır, seçilən mövzu əsaslandırılır, onun əhəmiyyəti və aktuallığı müəyyən olunur, referatın məqsədi göstərilir, istifadə olunan ədəbiyyatın icmalı verilir.

4. Əsas hissə. Məzmun məntiqi ardıcılıqla formalaşan fəsillərdən (paraqraflardan) ibarət olmalıdır. Hər fəsildə müəllifin tədqiqatları nəticəsində problemin bir hissəsinin həllini göstərən açıqlamalar, mülahizələr və s. şərh olunur.

5. Nəticə. Mövzu üzrə nəticələr çıxarılır, ümumiləşdirilmiş bir fikir, yaxud tövsiyələr təklif edilir.

6. Ədəbiyyat siyahısı.

Referatın qiymətləndirilmə meyarları

1. Məzmunun mövzuya uyğunluğu
2. Referat tərtib olunarkən onun quruluşunun düzgünlüyü (giriş – əsas məzmun – nəticə)
3. İşə xəritə, xəritə-sxem, qrafik, diaqram, sxem və digər əyani təsvir elementlərinin daxil edilməsi
4. Referatın orijinallığı – plagiat olmaması
5. Elmi faktların dəqiqliyi
6. Referatda istifadə olunan mənbələrin müxtəlifliyi
7. Referatın təyin edilən vaxtda təqdim olunması

MÜASİR TƏLİM ÜSULLARI

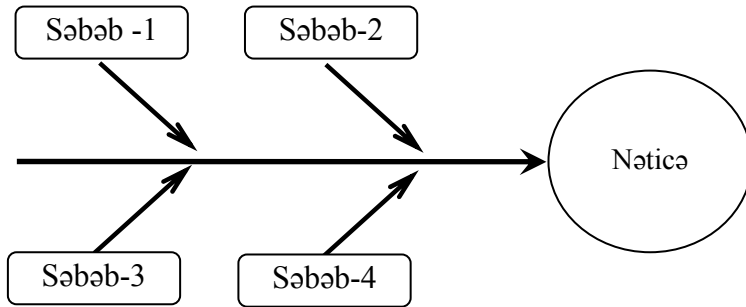
Coğrafiya dərslərində mövzuların tədrisini daha səmərəli təşkil etmək və fənnə marağı artırmaq məqsədilə müxtəlif təlim üsullarından istifadə etmək məqsədəuyğundur.

İsikava diaqramı

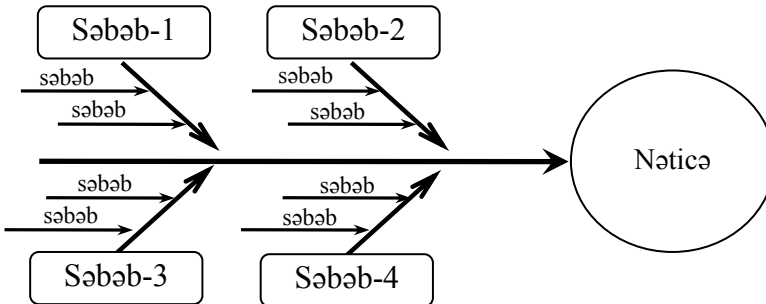
İsikava diaqramı (yaxud “balıq sümüyü” diaqramı – ingiliscə *Fishbone Diagram*) səbəb-nəticə əlaqələrinin təhlili və onların müəyyən edilməsi üçün istifadə olunan qrafik üsuldur. Diaqram 1952-ci ildə onu yaratmış yaponiyalı professor Kaoru İsikavanın şərəfinə adlandırılmışdır.

Diaqram baş vermiş hadisənin səbəblərini sadə və aydın formada sistemləşdirməyə imkan yaradır. Sonra isə əyani olaraq əks olunan səbəblər arasında ən əsaslarını müəyyənləşdirməyə kömək edir. Diaqram müxtəlif səviyyələrdə tərtib oluna bilər.

İlkin mərhələdə öyrənilən hadisə “balığın başı”nda yazılır, bir neçə əsas səbəb müəyyən edilir və “balığın bel sümüyü”nə oxlarla “birləşdirilir”.

Növbəti mərhələdə isə əsas səbəbləri yaradan digər daha kiçik səbəblər qeyd edilir.

İsikava diaqramı coğrafiyanın tədrisində də geniş tətbiq imkanlarına malikdir. Bu, coğrafi bilik və bacarıqların yoxlanılması, ölçülməsi və qiymətləndirilməsi üçün mükəmməl üsullardan biridir. Diaqramdan təlim prosesində müxtəlif cür

istifadə oluna bilər, məsələn, nəticəyə gətirən səbəbləri, yaxud səbəblərdən doğan nəticəni müəyyən etmək tapşırıla bilər.

Diagramdan dərslərin bütün mərhələlərində istifadə etmək olar. Xüsusilə tədqiqatın aparılması mərhələlərində əqli hücum zamanı İsikava diagramının tətbiqi yüksək nəticələr verir.

Dairə iştirakçıları

Hər bir iştirakçı bir obyekt seçir və özünü qrupa təqdim etmək üçün ondan istifadə edir. O, obyektin xassələrini söyləməlidir. *Nümunə*: mənim adım *xəritə*dir. Mən – (xassələr sadalanır). Məndən ... işlərdə istifadə olunur.

Şərtlər:

- Təqribən 10-15 iştirakçı
- Müddəti 10-20 dəqiqədir
- İştirakçılar özləri haqqında təqdim edəcəyi məlumatları seçməkdə sərbəstdir
- İştirakçılar bir-birlərinin fikirlərinə müdaxilə də edə bilər
- Bu üsul ümumiləşdirici, təkrar mövzularda daha effektivdir

Bilinçial (çoxdillilə təlim)

Bu, çoxdillilə təlim metodu olub bir dərslə ən vacib anlayışların digər dillərdə (türk, rus, ingilis) şagirdlərə çatdırılmasıdır. Müəllim keçəcəyi dərslə üçün videomaterial, ya başqa bir görüntü nəzərdə tutubsa və əgər ana dilində material çətinliyi varsa, digər bir dildə olan vəsaitdən istifadə edə bilər. Bu zaman çalışmaq lazımdır ki, sinfin səviyyəsi, uşaqların yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınsın. Bu üsulun üstün cəhəti uşaqlarda dil bacarıqlarının inkişaf etdirilməsidir. Belə ki, bilinçial təlim metodundan istifadə etməklə şagirdlərdə təkcə coğrafi yox, həmçinin fənnə uyğun xarici dil bacarığını da əsas səriştələrdən (kompetensiyalardan) biri kimi qismən də olsa, inkişaf etdirmək mümkündür. Onlar təcrübələri digər dillərdə (türk, ingilis, rus və s.) müşahidə edərlərsə, coğrafi terminləri digər dillərdə də mənimsəyər və belə bir müqayisə mövzusunun qavranılmasını asanlaşdırar. Tutaq ki, hər hansı bir video rus dilindədir və çox əhəmiyyətlidir. Bu zaman müəllim oradakı əsas anlayışları yeri gəldikcə tərcümə ilə ya yazılı, ya da şifahi şəkildə şagirdlərə çatdırır. Müəllim əvvəldən də mövzu üzrə anlayışlar paketi hazırlaya bilər. Burada məzmunu ifadə edən anlayışların izah və ya tərcüməsi əks olunur. Sonra isə həmin anlayışlardan açar kimi istifadə edib mövzusunun dərk edilməsinə nail olur.

Karvan ("Stansiya"larla öyrənmə)

Bu üsul irihəcmli mövzuların tədrisi zamanı dərslə əvvəlindən sonuna kimi tətbiq oluna bilər.

Məqsədlər:

- Mövzunu asan və tez mənimsəmək

- Birlikdə müzakirə aparmaq
- Diskussiya aparmaq bacarığını və ünsiyyət mədəniyyətini formalaşdırmaq
- Müzakirələrdə vaxt itkisinin qarşısını almaq

Addımlar:

1. Dörd filipçart (poster) götürülür.
2. Hər filipçartda mövzu üzrə fərqli bir sual qoyulur.
3. Şagirdlər dörd qrupa bölünür.
4. Hər qrupa fərqli rəngli markerlər verilir.
5. Posterlər sinfin müxtəlif hissələrində asılır.
6. Hər qrup bir poster qarşısında dayanır.
7. Suallar cavablandırılır.
8. Qruplar növbə ilə saat əqrəbi istiqamətində bir posterdən digərinə keçir.
9. Qruplar filipçartdakı sualı cavablandırarkən digər qrupun cavabını da oxuyur və xüsusi şərti işarələrlə dəyərləndirir:

✓ – razıyam?; – aydın deyil; ⚡ – razı deyiləm.

10. Qrup bir filipçartda işini bitirib digərinə keçir.

Müəllim müzakirədə cavabları işarələr üzrə ümumiləşdirir. “Razıyam” cavabı hamılıqla qəbul edilir. “Aydın deyil” cavabları üzrə diskussiya təşkil edilir. “Razı deyiləm” dəyərləndirilməsi isə cavabı yazan qrupla razı olmayan qrup arasında müzakirə edilərək razılaşdırılır.

“Kölgə” modeli

Bu modelin tətbiqində məqsəd işin izlənilməsidir. Bu, fərdlərə “real iş”in necə olması və əldə edilmiş bacarıqların prosesə necə tətbiq olunması ilə yaxından tanış olmaq imkanı verir. Bu, bir növ baxmaqla öyrənmək deməkdir. Bu zaman şagird-müəllim, müəllim-şagird, şagird-şagird münasibətlərində real iş üzə çıxır. Kölgə günü şagirdlər arasında iş bölgüsü aparılır. Şagird müəllimin fəaliyyətini hansı meyarlara əsasən izləməlidir müəyyənləşdirilir. 1, yaxud 2 şagird müəllimi dərsin əvvəlindən sonuna qədər izləyir. Heç bir söz demədən, danışmadan aparılan bu proses ancaq “Kölgə”nin əlində olan qeyd dəftərinə yazılır. Bu yazılar iş başlayan andan sonadək olan mərhələni əhatə edir. Sonda “Kölgə”lər bir yerə yığılıb müşahidələrini bölüşürlər.

Məqsədlər:

- Şəxsi keyfiyyətləri, iş üslubunu öyrənir
- Dəyişikliklərə yol açır
- Məktəblər üçün innovasiya vasitəsidir
- Gələcək iş sahələrinə (məs. sahibkarlığa) doğru bir baxış və bilavasitə təcrübə toplamaqdır
- Perspektivləri və rolları dəyişmək üçün sərfəli bir vasitədir

- İstifadəçilərin (məs. şagirdlərin) gözü ilə dünyaya baxmaq vasitəsidir

Müəllim-şagird

Məqsədlər:

- Müəllimləri/şagirdləri “real iş” anlamı ilə yaxından tanış etmək
- Müəllimlərə/şagirdlərə məktəbdə öyrəndikləri ilə məqsədə çatmaqda lazım olan amillər arasındakı əlaqəni görməkdə yardım etmək
- Seçimlərin olduğunu göstərmək
- Şagirdləri uğura nail olmağa motivasiya etmək
- Həyatı dəyişməyin mümkün olduğu fikrinə təhrik etmək
- Şagirdlərə təhsil və məsləhət verməyə kömək etmək

Araşdırmalar göstərir ki, ən səmərəli dərslər dərsi ətraf mühit və real dünya ilə əlaqələndirən dərslərdir. Belə dərslər şagirdlərin marağını ali təhsil və karyeraya cəlb etməkdə səmərəli rol oynayır.

Qərarlar ağacı

“Qərarlar ağacı” texnikası Con Patrik və Riçard Remi (ABŞ) tərəfindən təklif olunmuşdur.

Məqsədlər:

- Çətin vəziyyətlərdə problemin bir neçə həlli yolunu tapmaq və qərar qəbul etmək
- Qərarların qəbulu zamanı rəhbər tutulan səbəblərin təhlili və anlamını asanlaşdırmaq
- Ziddiyyətli baxışları və mübahisəli məsələləri yaxınlaşdırmaq, bilikləri cəlbedici formada ümumiləşdirmək və onları qiymətləndirmək üçün imkanlar yaratmaq
- Bu üsul uşaqlarda makrobacarıq aşılayır və onlar müsbət və mənfi tərəfləri ətraflı izah edirlər
- Şagirdlərin bilik səviyyəsini və materialların hansı səviyyədə mənimsənilməsini müəyyən etmək

Alqoritm:

1. Çalışmadan öncə müəllim müzakirə problemini izah edir. Həlli yolları şagirdlərlə birgə müzakirə edilir, bir neçə variant müəyyənləşdirilir. Variantlar eyni əhəmiyyətli olmalıdır ki, “lider” variant olmasın.
2. Şagirdlər 4-6 nəfərlik qruplara bölünür və hər qrup iş vərəqlərində markerlə işləyərək sxemi tamamlayın.

Problem:		
I variant	II variant	III variant
+	+	+
-	-	-
Qərar: ____	Qərar: ____	Qərar: ____

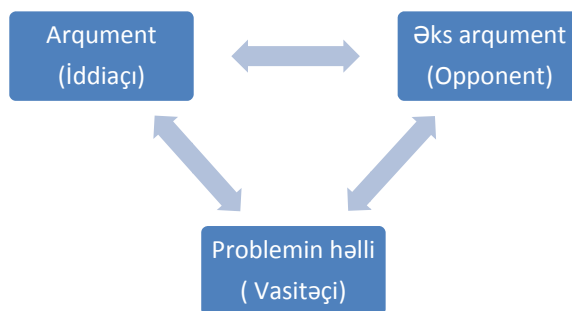
3. Çalışmalar hazır olduqdan sonra qrup nümayəndələri öz işlərinin nəticələrini elan edirlər, lakin qərarların üstü bağlı olur, onlar bir-birinin variantını ehtimal edirlər.
4. Hamı təqdimat etdikdən sonra müəllim cavabları müqayisə edir və nəticələr ümumiləşdirilir.
5. Bu üsulun tətbiqi zamanı yarana bilən bəzi problemləri – qərarların tələsik qəbulu, variantların hərtərəfli nəzərdən keçirilməməsi və variant seçimində qrup üzvləri ilə razılığın alınmaması kimi problemləri nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

Klassik dialoq (Sokrat dialoqu)

Klassik dialoq və ya Sokrat dialoqu adlanan bu üsul bir növ debati xatırladır və oxşar alqoritm üzrə gedir.

Məqsəd: Problemin həlli üçün ən səmərəli yolun seçilməsi.

Alqoritm: Burada da debatda olduğu kimi xüsusi sxemdən istifadə edilir.

Sxemdən də görünür ki, klassik dialoqda 3 nəfər arqument, opponent, vasitəçi iştirak edir. Burada 3 komanda təşkil edilə bilər. Lakin dialoq zamanı yalnız komandaların nümayəndələri iştirak edə bilər. Debatdan fərqli olaraq klassik dialoqda iddiaçının və onun opponentinin müzakirəsində üçüncü tərəfi inandırma deyil, problemlərin həlli üçün üçüncü vasitəçi şəxsə əsaslı dəlillər təqdim etməkdir.

Üçüncü tərəfin vəzifəsi isə hər bir tərəfin mövqeyini dinləyib, bu mövqedə olan faydalı ideyaları qəbul edib kompromis və daha səmərəli yol tapmaqdır.

“T” üsulu

“T” üsulu qarşılaşdırma, müqayisəli öyrənmə, oxşar və fərqli cəhətlərin üzə çıxarılması, müsbət və mənfi tərəflərin müəyyənləşdirilməsi məqsədinə xidmət edir. Bundan ötrü sol və sağ tərəflərdən istifadə olunur. Qarşılaşdırılan tərəflərin fərqli və ya oxşar xüsusiyyətlərin sağ və ya sol tərəfə yazılır. Bu zaman tarazlıq, balanslaşdırma özünü göstərir. Hansı xüsusiyyətin daha artıq üstünlük təşkil etməsi diqqətə çatdırılır və şagirdlərdə tənqidi fikir formalaşdırılır.

Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunun ixtisaslaşdığı sahələr	Aran iqtisadi-coğrafi rayonunun ixtisaslaşdığı sahələr
...	...

Tok-şou

Tok-şou diskussiya aparmaq, müzakirəni maraqlı etmək və şagirdlərdə aparıcılıq, auditoriyanı idarə edə bilmək, tolerant olmaq kimi bacarıqlar aşılayır. Müəllim-spiker müzakirə ediləcək mövzu ilə bağlı suallar hazırlayır. Sonra uşaqları qruplara bölür. Hər qrupa fərqli tapşırıqlar verilir. Sonra müzakirə başlayır. Müzakirəyə hamı deyil, hər qrupun bir nümayəndəsi dəvət olunur. Çıxışçılar müəllim-spikerlə üzbəüz dairəvi yerləşdirilmiş stullarda əyləşirlər. Spiker növbə ilə çıxışçıları danışıdır. Onlara əvvəlcədən verilmiş mövzu üzrə suallar verir. Digər qrup nümayəndələri ekspert qismində sualları cavablandırırlar. Bütün hamı danışdıqdan sonra spiker ümumiləşdirmə aparır, mövzunun aktuallığını əsaslandırır.

İNSERT üsulu

“İNSERT” üsulu interaktiv qeydetmə də adlanır. Bu üsulun tətbiqi zamanı mətn aktiv fəaliyyətdə, şagirdin münasibəti bildirilməklə mənimsənilir.

Prosesin gedişi əvvəlcədən hazırlanmış cədvəldə şərti işarələrlə qeyd edilir.

✓ - bu məlumat mənə tanış idi

+ bu informasiya mənim üçün yenidir

– bu mənim əvvəlki biliyimi rədd edir

? – bu məsələyə dair əlavə məlumat almaq istərdim

Münasibət cədvəli aşağıdakı qaydada doldurulur.

✓	+	–	?

İlk növbədə məlum biliklər təsdiq edilir, yeni bilik və informasiyaları öyrənmək üçün gələcək fəaliyyət planlaşdırılır.

İdeyalar xalısı

Məqsəd- diskussiya vərdişlərini inkişaf etdirməkdir. Burada qrupların vahid fikrə gəlməsi önəmli deyil. Başlıcası- problemin həllində irəliləmək və düzgün diskussiya aparmaq vərdişləri nümayiş etdirmək.

1. Dərstdən bir gün əvvəl və ya dərsin əvvəlində müəllim həll ediləcək problemi şagirdlərə elan edir. Problemi lövhədə yazmaq və ya vatman kağızında divardan da asmaq olar.
2. Müəllim şagirdləri 4-5 nəfərlik qruplara bölür.
3. Hər qrupa bir vatman kağızı və eyni rəngdən olan 6 kağız zolağı (rəngli stikerlər də ola bilər), yapışqan və marker paylayır. Qruplara tapşırıqlar ki, qoyulan problemin səbəblərini aşkara çıxarsınlar (nəyə görə bu problem mövcuddur?) və kağız zolağına yazsınlar. Hər kağız zolağına yalnız bir səbəb yazıla bilər.
4. Səbəblər zolaqlarda qeyd edildikdən sonra müzakirə edilir.

Konsentrik dairələr

İştirakçılar eyni ölçüdə iki qrupa ayrılır. Qruplar daxili və xarici dairə formalaşdırılmalıdır. Bir dairədən olan hər bir kəs digər dairədəki şəxslə üz-üzə durur.

Təlimçi natamam bir fərziyyə və ya cümlə deyir ki, qarşı-qarşıya duran iki nəfər onu tamamlasın və müzakirə etsin.

İki dəqiqədən sonra danışıqlar kəsilir. İndi isə daxili dairə yerini bir addım dəyişir və yeni fikir, yaxud cümlə üzrə tərəfdaşla danışıqlara yenidən start verilir.

Bu proses bir dairənin bütün üzvlərinin digər dairənin bütün üzvləri ilə danışmasına qədər təkrar edilir. İştirakçıların sayı qədər fikir və cümlələrin yarısını hazırlamaq lazımdır.

Şərh:

- 10 – 20 iştirakçı
- Müddəti 20 – 30 dəqiqədir
- Cümlə, yaxud fikirlər qısa və aydın olmalıdır. Hər hansı əlavə informasiya olmadan istənilən şəxs onu müzakirə edə bilməlidir

Metodun üstünlükləri:

- İştirakçıların hər biri danışa bilir
- Bir iştirakçı digərini asanlıqla tanıyır

Ziqzaq üsulu

Nisbətən iri həcmli əsərlərin mətni üzərində aparılan işi ziqzaq üsulu ilə aparmaq vaxtdan səmərəli istifadəyə şərait yaradır, əməkdaşlıq vərdişlərini inkişaf etdirir.

İş tədqiq olunacaq mətni hissələrə bölüb, nömrələməklə başlayır. Qruplara bölünmüş şagirdlər 1-dən 4-ə qədər sayırlar. Qrupdakı şagirdlər (ekspertlər) müvafiq nömrələrlə işarələnir, sonra eyni nömrəli şagirdlər bir parta ətrafına toplanır, mətnin müvafiq hissəsini oxuyur, verilmiş tapşırıqları yerinə yetirirlər. İş başa çatdıqdan sonra ikinci mərhələ başlanır. Ekspertlər əvvəlki qrupa qayıdır, ekspert kimi əldə etdikləri informasiyanı bir-biri ilə bölüşür və mətn üzərində işi bütövləşdirirlər.

Kublaşdırma

Bu, tədqiqat metodlarından biri olub mövzunun hərtərəfli öyrənilməsinə şərait yaradır. Kublaşdırma vasitəsilə şagird mövzunu təsvir və müqayisə etməyə, əlaqələndirməyə, təhlilə, tətbiq və mübahisəyə yönəldir. Bu zaman şagirdin tənqidi və məntiqi təfəkkürü inkişaf edir, mövzuya hərtərəfli baxışı, qiymətləndirmə bacarığı, əməkdaşlıq vərdişləri formalaşır.

Bu metod müəllimə imkan verir ki, mövzunu, vəziyyəti ətraflı tədqiq etsin, şagirdlərin mürəkkəb və integrativ yanaşmalarına şərait yaratsın.

1. Kub düzəldilir.
2. Kubun hər üzünə verilən altı göstərişdən biri yazılır.
3. Müzakirə olunacaq mövzu müəyyən edilir.
4. Sınıf 6 qrupa bölünür və hər qrup üzrə bir göstəriş verilir.
5. Şagirdlər təlimatlandırılır.
6. Şagirdlər təsvir, müqayisə, əlaqələndirmə, təhlil, tətbiq, mübahisə edirlər.
7. Təqdimat edirlər
8. Nəticə çıxarır, ümumiləşdirmə aparırlar.
9. Yekun nəticə lövhədən asılır.

5. Tətbiq et			
1. Təsvir et	2. Müqayisə et	3. Assosiasiya yarat	4. Təhlil et
6. Mübahisə et (lehinə, ələhinə faktlar söylə)			

Mühazirə

Mühazirə məlumatın müəllimdən şagirdə ötürülmə üsuludur. Bu üsuldən mövzu ilə bağlı məzmunun zənginləşdirilməsi, tamamlanması məqsədilə istifadə etmək məqsədəuyğundur. Belə qısa mühazirələr 10-15 dəqiqə ərzində aparılır. Mühazirə ilə bağlı aşağıdakı məsələlərə nəzər yetirmək məqsədmüvafiqdir: mühazirənin məqsəd və vəzifələrini dəqiq müəyyənləşdirmək, plan tərtib etmək və onu şagirdlərə paylamaq (və ya lövhədə yazmaq), əyani və texniki vasitələrdən istifadə etmək.

Müəllim mühazirə prosesini verbal (suallar vermək) və vizual (şagirdlərin sifətlərinin ifadəsini və jestlərini müşahidə etmək) tənzimləməlidir.

Kolb modeli

1984-cü ildə Devid Kolb tərəfindən təqdim edilmişdir. Bu model “Təcrübə əsasında təlim” də adlanır. Təcrübə təlim və inkişafın mənbəyi kimi, əsasən, fərdin kəşf və təcrübə əsasında öyrənməli olduğu prinsipini ehtiva edir. Modelin “təcrübə” adlandırılmasının səbəbi onun intellektual mənşəyinin təlim və inkişafın unikal təcrübə işlərdən götürülməsidir. Təcrübə əsasında təlim modeli təlim prosesinin bütöv modelini təmin edir və şagirdlərin özünü inkişaf etdirməsi üçün çoxşaxəli modeldir və bu, təbii öyrənmə, artım və inkişaf haqqında ən yaxşı təlim üsuludur. Burada təcrübənin təlim prosesində tutduğu mərkəzi rolu vurğulanır. Bu fəaliyyət üçün dörd mərhələyə diqqət etmək lazımdır.

Mərhələ	Təsvir	Fəaliyyətlər
Konkret təcrübə	Kolbun dövrüyyəsi konkret təcrübə ilə başlayır. Başqa sözlə, bu təcrübə fərd, komanda və ya cütlərə vəzifənin verilməsi ilə başlayır. Bu modelə görə, fərd yalnız izləmə və ya oxuma ilə öyrənmə bilməz, səmərəli şəkildə öyrənmək üçün aktiv fəaliyyət göstərilməlidir.	• buzun əridilməsi və enerji gətirici • komanda oyunları • problemlərin həll olunması • müzakirə • praktik tapşırıqlar, məsələn, təqdimatın hazırlanması • debatlar
Reflektiv müşahidə	Bu “fəaliyyət” prosesindən zaman ayıraraq və geri qayıdaraq tapşırıq üzrə yerinə yetirilənlər və əldə edilmiş təcrübəyə nəzər salmaqdır. Bu mərhələdə çoxsaylı suallar soruşulur və rabitə vasitələri komandanın digər üzvləri üçün açıq olur. Lüğət çox vacibdir və digərləri ilə ünsiyyət qurmaq və müzakirələr aparmaq üçün vacibdir.	• müşahidə üçün müraciət edin • baş vermiş hadisələr haqqında qısa hesabat yazın • digər iştirakçılara rəy bildirin • sakit düşüncə zamanı • çay və qəhvə fasiləsi • təlim qeydiyyat dəftərləri və ya gündəliklərinin doldurulması

Abstrakt-ların kon-septuallaşdırılması	Bu mərhələ baş verən hadisələrdən nəticə çıxarmaq prosesidir və hadisələrin və onlar arasında əlaqələrin anlaşılması üzrə şərhli əhatə edir. Bu zaman təlim alan şəxs yerinə yetirdikləri işlər, əks olunanlar və artıq bildikləri məlumatlar arasında müqayisə aparır. Onlar nəzəriyyəni tanış olduqları çərçivə və izahat tədbirlərindən, modellərinin mətnlərdən, həmkarlarının fikirlərindən və ya inkişaf etdirmiş olduqları digər biliklərdən əldə etmiş olurlar.	• modellərin təqdim olunması • nəzəriyyələrin irəli sürülməsi • faktların təqdim olunması
Aktiv təcrübə	Təlim dövrünün son mərhələsi şagirdlərin əldə etdikləri məlumatları təcrübədə necə tətbiq edəcəkləri haqqında düşündüyü mərhələdir. Planlaşdırma yeni anlayışı qəbul etməyə imkan verir və işin təhlil verilməsi üçün hansı addımların atılması və ya təkrar olunması üçün tələb olunan növbəti atılacaq addımlar və ya hadisələr haqqında proqnoz verir.	• təlim alan şəxslərə plan hazırlamaq üçün vaxt verin • rol oyunundan istifadə edin • şagirdlərdən real problemlərdən istifadə etməyi xahiş edin

Müzakirə

Mövzu ətrafında ideya, məlumat, təəssürat, təhlil və təkliflərin qarşılıqlı mübadiləsidir. Onun əsas vəzifəsi problemi təhlil edərək həlli yolunu tapmaq, düzgün qərar qəbul etmək üçün imkan yaratmaqdır.

Müzakirə dinləmək, təqdim etmək, sual vermək mədəniyyətini formalaşdırır, şagirdlərin məntiqi və tənqidi təfəkkürünü, şifahi nitqini inkişaf etdirir. Müzakirə apararkən əvvəlcədən şagirdlərə müzakirə qaydaları xatırladılır. Mövzu aydın şəklə ifadə olunur. Müzakirə prosesini inkişaf etdirən suallar vermək və şagirdlərin cavablarını nəzərdən keçirməklə müəllim müzakirəni tənzimləyir. Bu zaman cavabı “bəli” və ya “xeyr” olan qapalı suallar vermək məqsəduyğun hesab edilmir.

Müzakirədə mövzuya aid “Nə baş verdi? Nə üçün baş verdi? Bu başqa cür ola bilərdimi və necə? Siz bu vəziyyətdə nə edərdiniz? Sizin fikrinizcə, həmin obraz nə hiss etdi? Siz bu şəraitdə nə hiss edərdiniz? Bu, düz idi mi? Nə üçün?” kimi suallardan istifadə olunur.

Söz assosiasiyaları

Bu üsuldən istifadə edilərkən öyrəniləcək mövzuya aid əsas söz (və ya söz birləşməsi) lövhəyə yazılır. Şagirdlər həmin sözlə bağlı ilk xatırladıqları fikirləri söyləyir və həmin fikirlər müəllim tərəfindən lövhəyə yazılır. Mövzu ilə bağlı olan sözlər deyilən fikirlərin arasından seçilir və əlaqələndirilir, onlardan anlayış və ya-xud ideya çıxarılır. Bu anlayış əsasında yeni materialın öyrənilməsinə başlanılır. Bu üsul həm də şifahi formada tətbiq edilə bilər.

MÜASİR QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Müasir məktəbdaxili qiymətləndirmə məqsədinə, rol və vəzifələrinə, növlərinə, xüsusiyyətlərinə, meyar və göstəricilərinə, üsul və vasitələrinə görə fərqlənir. Müasir qiymətləndirmədə məzmun standartlarının mənimsənilməsi, şagirdin qazandığı dəyərlər qiymətləndirilir. Bu qiymətləndirmə müəllimin subyektiv rəyinə əsaslanmır, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilir, qiymətləndirmə standartları əsasında qurulur, daha obyektiv, dəqiq, adekvat və sistemli həyata keçirilir.

Müasir məktəbdaxili qiymətləndirmə diaqnostik, formativ və summativ kimi növlərə bölünür.

Diaqnostik qiymətləndirmə fənn üzrə təlimin hər hansı bir mərhələsində şagirdlərin ilkin bilik və bacarıq səviyyəsinin qiymətləndirilməsidir. Diaqnostik qiymətləndirmə şəraitə görə təlim məqsədləri və strategiyalarında çevik dəyişikliklər aparmağa, şagirdlərin maraq dairəsi, dünyagörüşü, yaşadığı mühit haqqında məlumat almağa imkan verir. Diaqnostik qiymətləndirmə rəsmi xarakter daşımır, rəqəmdən istifadə olunmur, nəticələr müəllimin şəxsi qeyd dəftərində əks olunur.

Formativ qiymətləndirmə təlim prosesinin hər hansı bir mərhələsi üçün müəyyən olunmuş nəticələr əsasında şagirdlərin bilik və bacarıqlarının formalaşma səviyyəsinin qiymətləndirilməsidir. Bu qiymətləndirmə tədris prosesinin düzgün istiqamətləndirilməsini, səmərəliliyini, şagirdlərin təlim sahəsində irəliləyişlərinin izlənilməsini təmin edir, şagirdlərin təlim ehtiyaclarının öyrənilməsinə imkan yaradır.

Summativ qiymətləndirmə təhsilin hər hansı mərhələsində (tədris vahidinin, yarım ilin və ilin sonunda) şagirdlərin əldə etdikləri nailiyyətlərin qiymətləndirilməsidir. Summativ qiymətləndirmə məzmun standartlarının mənimsəmə səviyyəsinin etibarlı göstəricisidir. Bu qiymətləndirmə kiçik (KSQ) və böyük (BSQ) summativ qiymətləndirmə olaraq iki növdən ibarətdir. KSQ tədris vahidlərinin sonunda, BSQ isə ildə iki dəfə yarım illərin sonunda aparılır.

Şagirdə yarım illik qiymət çıxarmaq üçün bu düsturdan istifadə olunur:

$$Y_{1,2} = \frac{ksq_1 + ksq_2 + \dots + ksq_n}{n} \cdot \frac{40}{100} + BSQ_{1,2} \cdot \frac{60}{100}. \text{ Burada } Y_1 \text{ və } Y_2 - \text{şagirdin I və II}$$

yarım il üzrə qiymətini, $ksq_1, ksq_2, \dots, ksq_n$ – şagirdin müvafiq yarım il ərzində kiçik summativ qiymətləndirmələrinin nəticələrini, n – müvafiq yarım ildə keçirilən kiçik summativ qiymətləndirmələrin sayını, BSQ_1 və BSQ_2 isə I və ya II yarım ildə keçirilən böyük summativ qiymətləndirmənin nəticəsini bildirir.

Yarım illik qiymətlərə görə illik qiymət çıxarılır. Aşağıdakı cədvəldə şagirdin yarım illiklərdə aldığı qiymətlərə görə illik qiymətin müəyyənləşdirilməsi qaydası göstərilmişdir.

Y1	Y2	İllik
2	2	2
2	3	3
2	4	3
2	5	4

Y1	Y2	İllik
3	2	2
3	3	3
3	4	4
3	5	4

Y1	Y2	İllik
4	2	3
4	3	3
4	4	4
4	5	5

Y1	Y2	İllik
5	2	3
5	3	4
5	4	4
5	5	5

MÖVZULAR ÜZRƏ TƏLİM MATERİALLARI İLƏ İŞ TEXNOLOGİYASININ ŞƏRHİ

Fəsil	1	Fəsil üzrə ümumi saatların miqdarı:	8 saat
		Kiçik summativ qiymətləndirmə:	1 saat

XƏRİTƏ – COĞRAFİ İNFORMASIYA VASİTƏSİDİR

Fəsil üzrə reallaşdırılacaq ALT STANDARTLAR

- 1.1.1. Coğrafi hadisə və proseslərin cəmiyyətin həyatına təsiri ilə bağlı tədqiqatlar aparır və nəticələrini təqdim edir.
- 1.3.1. Xəritələrdə təsərrüfatın yerləşməsi qanunauyğunluqları və anomaliyalarına dair məruzə və referatlar hazırlayır.
- 1.3.2. Kartoqrafik təsvirlər əsasında hər hansı ərazinin fiziki-iqtisadi təsvirini verir.
- 3.1.2. Əhalinin tərkibinə aid sxemlər, diaqramlar hazırlayır.

KARTOQRAFİK TƏDQIQAT METODLARI

• Alt standartlar 1.1.1. Coğrafi hadisə və proseslərin cəmiyyətə həyatına təsiri ilə bağlı tədqiqatlar aparır və nəticələrini təqdim edir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VIII sinif: 9. Xəritələrdə təsvir üsulları. IX sinif: 1. Coğrafi informasiyanın təqdim olunma üsulları
• Təlim nəticələri ✓ kartoqrafik tədqiqat metodlarını ayırır və məqsəddən asılı olaraq hansı metodun seçildiyini əsaslandırır; ✓ kartoqrafik modelləşdirmənin mahiyyətinin izah edir.	

• Əsas anlayışlar • <i>kartoqrafik tədqiqat metodları, kartoqrafik modelləşdirmə</i> • Dərsin məzmunu • Dərs zamanı şagirdlər kartoqrafik modelləşdirmənin mahiyyətini anlamaq, informasiyaları sistemləşdirmək və təhlil etmək bacarığını inkişaf etdirmək üçün xəritə-sxem tərtib etməklə praktik tapşırığı yerinə yetirirlər. Onlar kartoqrafik tədqiqat metodlarına dair ümumi məlumat əldə edir və vizual, kartometrik və qrafik təhlilin köməyi ilə cəmiyyətin həyatına təsir edən coğrafi hadisə və prosesləri izah etməyi öyrənirlər.
--

• Qiymətləndirmə meyarları: <i>əsaslandırma, izahetmə</i>			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Kartoqrafik tədqiqat metodlarının mahiyyətini əsaslandırmaqda çətinlik çəkir.	Kartoqrafik tədqiqat metodlarının mahiyyətini əsaslandırarkən qeyri-dəqiqliyə yol verir.	Kartoqrafik tədqiqat metodlarının mahiyyətini səhsiz izah edir, məqsəddən asılı olaraq hansı metodun seçilməsini əsaslandırma bilmir.	Kartoqrafik tədqiqat metodlarını düzgün ayırır, məqsəddən asılı olaraq hansı metodun seçildiyini əsaslandırır.
Kartoqrafik modelləşdirmənin mahiyyətini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Kartoqrafik modelləşdirmənin mahiyyətini izah etməkdə səhvlərə yol verir.	Kartoqrafik modelləşdirmənin izah edilməsində cüzi nöqsanlara yol verir.	Kartoqrafik modelləşdirmənin mahiyyətini düzgün izah edir.
• Resurslar			
Həcmli coğrafi modellər (qlobus, Yer in daxili quruluşunun modeli və s.); Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının xəritəsi, Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının kontur xəritəsi, rəngli və qara karandaşlar			

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiya iki istiqamətdə qurula bilər:

1. Sual ətrafında müzakirələr:

– Coğrafi hadisə, proses və obyektlər hansı vasitələrlə təsvir edilir?

Şagirdlərin cavabı belə ola bilər: rəsm, fotosəkil, sxem, xəritə, model – qlobus. Müzakirə zamanı müəllim istiqamətləndirici sualları elə qoymalıdır ki, şagirdlər *kartoqrafik təsvir üsulları (keyfiyyət fon üsulu, izoxətlər, areal üsulu, nöqtələr, xətti işarələr, statistik məlumatların kartoqrafik təsviri üçün kartosxem, kartodiagram, kartoqramdan istifadə edilməsi)*

2. Maddi-texniki baza imkan verirsə, müəllim şagirdlərə həcmli coğrafi model-ləri (qlobus, maket, mulyaj və s.) və ya onların slaydlarını nümayiş etdirə bilər.

Dərsin əvvəlində şagirdlərin apardığı tədqiqat işinin cütlər formasında yerinə yetirilməsi məqsədəuyğundur.

Tədqiqat işi zamanı şagirdlər Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonları üzrə əhali sıxlığı xəritəsini tərtib etməlidirlər. Şagirdlər fəaliyyətə başlamazdan əvvəl diaqnostik qiymətləndirmə keçirmək məqsədəuyğundur. Məqsəd Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının mövqeyinə dair şagirdlərin yadında hansı biliklərin qaldığını müəyyən etməkdir. Fəaliyyətə başlamazdan əvvəl onun qiymətləndirilməsi meyarları şagirdlərə çatdırılmalıdır və yaxud bu meyarlar şagirdlərlə birgə hazırlanmalıdır.

Qiymətləndirmə meyarları:

- İşin təlimata uyğun yerinə yetirilməsi
- İşin düzgünlüyü
- İşin səliqə ilə yerinə yetirilməsi
- İşin vaxtında yerinə yetirilməsi və s.

1. Tələb olunan resurslar:

1. Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının kontur xəritəsi.

2. Rəngli və ya qara karandaşlar

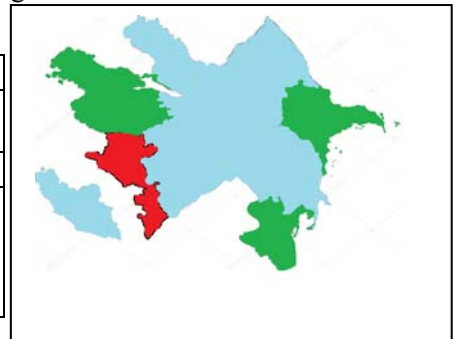
2. Diaqnostik yoxlama:

- Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarını xəritədə göstərin.

3. Yerinə yetirilən işə aid nümunə:

<50	Kəlbəcər-Laçın
50 -100	Dağlıq Şirvan, Şəki-Zaqatala, Yuxarı Qarabağ, Aran, Quba-Xaçmaz
>101	Abşeron, Gəncə-Qazax, Lənkəran

	1 kv km/nefər
0 50 100	

4. Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– Əhalinin sıxlığına aid məlumatı təhlil və təqdim etmək üçün hansı forma daha əlverişlidir: cədvəl, yoxsa xəritə-sxem? Fikrinizi əsaslandırın.

Cavab: -Məlumatın xəritə-sxemlə nümayiş etdirilməsi daha üstündür – məlumat ayarı şəkildə görünür, bu isə onun qavranılmasını asanlaşdırır.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Şagirdlərə mətnin cədvəl şəklində qısa konspektini tərtib etməyi təklif etmək olar. Bu fəaliyyət şagirdlərdə məlumatları ümumiləşdirmək bacarığını formalaşdırmağa xidmət edir. Nümunə:

Tədqiqat metodları	Metodun mahiyyəti
Vizual	Şərti işarələrin köməyi ilə təsvir və təhlil etmək
Qrafik	Qrafiklərin qurulması
Kartometrik	Xəritə üzərində hesablamalar

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Fəaliyyətin qrup formasında həyata keçirilməsi məqsəduyğundur. Şagirdlər xəritə-sxemdən vizual, kartometrik və qrafik təhlil nəticəsində hansı məlumatları əldə edə biləcəklərini müəyyən etməlidirlər. Onlar sxemi tamamlayarkən ümumi sözlərdən istifadə edə bilirlər, məsələn: Mən relyefi təsvir edə bilərəm və ya onlar hansı relyef formasını gördüklərini dəqiq olaraq yazı bilərəm.

Şagirdlər bu fəaliyyəti yerinə yetirməklə kartoqrafik tədqiqat metodlarından düzgün istifadə bacarıqlarını formalaşdırırlar.

Öyrəndiklərinizi YOXLAYIN

1. Məlumatların hansı kartoqrafik metoda əsasən əldə olunduğunu müəyyən edin: a. Qrafik; b. Vizual; c. Kartometrik

2. Xəritə-sxemlərdəki məlumatları təhlil etmək üçün hansı kartoqrafik tədqiqat metodlarından istifadə etmək olar. Fikrinizi əsaslandırın.

*Cavab: -Birinci xəritəni təhlil etmək üçün hər 3 tədqiqat metodundan istifadə etmək mümkündür, məsələn, şərti işarələrin köməyi ilə **keyfiyyət fon** üsulu ərazinin relyefini təsvir etmək, dərəcə toru və miqyasın köməyi ilə məsafələri ölçmək, horizontalara əsasən ərazinin relyef profilini qurmaq olar.*

İkinci xəritə üzərində qrafik tədqiqat aparmaq mümkün deyil, çünki bu xəritədə profil qurmaq üçün horizontal yoxdur.

3. Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarında əhalinin sıxlığı xəritəsinin tərtib edilməsini kartoqrafik modelləşdirmə adlandırmaq olarmı? Fikrinizi əsaslandırın. Əsaslandırma zamanı şagirdlər fəaliyyət tapşırığını necə yerinə yetirdiklərini refleksiya edir (hər şagird öz fəaliyyət ardıcılığını təsvir edir) və onu dərslərdə verilən sxemlə müqayisə edirlər.

1. *İnformasiya aldım (cədvəl şəklində statistik materiallar və respublikanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının xəritəsi).*

2. *İnformasiyanı araşdırdım (rayonları əhalinin sıxlığının azalan sırasına görə ardıcıl qruplaşdırdım).*
3. *Məlumatı xəritəyə köçürmək üçün metodu seçdim (keyfiyyət fonu üsulu) və xəritəni tərtib etdim.*

Dərs 2 Mövzu 1.2

PRAKTİK DƏRS. COĞRAFI XƏRİTƏLƏRİN VİZUAL TƏHLİLİ

• Alt standartlar 1.3.2. Kartoqrafik təsvirlər əsasında hər hansı ərazinin fiziki-iqtisadi təsvirini verir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular IX sinif: 9. Azərbaycanın relyefi X sinif: 28. Azərbaycanın çayları 58. Azərbaycan sənayesi
• Təlim nəticələri ✓ müxtəlif məzmunlu xəritələr əsasında Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarını təhlil edir.	

- Əsas anlayışlar** • *Kartoqrafik təhlil metodları, kompleks təhlil*
- Dərsin məzmunu** • Dərs prosesində şagirdlər xəritə üzərində ərazinin vizual təhlilinin mahiyyətini daha aydın başa düşür. Bunun üçün nümunə olaraq Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunun fiziki və sənaye xəritələri əsasında ərazinin kompleks təsviri verilir. Fiziki və sənaye xəritələri əsasında Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunu kompleks təsvir etmək tapşırığı verilir.

• Qiymətləndirmə meyarları: təhliletmə			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İqtisadi-coğrafi rayonu təhlil etmək-də çətinlik çəkir.	İqtisadi-coğrafi rayonu təhlil edərkən qeyri-dəqiqliyə yol verir.	İqtisadi-coğrafi rayonu əsasən düzgün təhlil edir.	Xəritə əsasında iqtisadi-coğrafi rayonu tam təhlil edir.
•			
Resurslar	Azərbaycanın fiziki xəritəsi, Azərbaycanın sənaye xəritəsi, Azərbaycan atlası		

Dərs şagirdlərin fərdi praktik fəaliyyətinə əsaslanır. Şagirdlər plan əsasında xəritənin vizual təhlilini dərslikdəki nümunəyə əsasən aparır. Dərsin sonunda bir neçə şagirdin işi dinlənir və müzakirə edilir. İşə başlamazdan əvvəl şagirdləri qiymətləndirmə meyarları ilə tanış etmək məqsəduyğundur. Dərsin sonunda dərslikdə verilən sual (*“Quba-Xaçmaz iqtisadi-coğrafi rayonu haqqında tam məlumat əldə etmək üçün daha hansı xəritə və mənbələrdən istifadə etmək olar?”*), müzakirə edilir. Müzakirənin nəticələrini lövhədə qeyd etmək məqsəduyğundur. Bu infor-

masiyalardan şagirdlər Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunun kompleks səciyyəsini hazırlayarkən istifadə edə bilirlər.

Layihə	Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunun kompleks səciyyəsi
---------------	--

• Alt standartlar 1.3.2. Kartoqrafik təsvirlər əsasında hər hansı ərazinin fiziki-iqtisadi təsvirini verir.
• Təlim nəticələri ✓ lazım olan məlumatları müxtəlif mənbələrdən tapır, ümumiləşdirir və təhlil edir; ✓ məlumatları təqdim edir.

• Qiymətləndirmə meyarları: <i>təhliletmə, təqdimetmə</i>			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Lazım olan məlumatları mənbələrdən tapmaqda, ümumiləşdirməkdə və təhlil etməkdə çətinlik çəkir.	Lazım olan məlumatları müxtəlif mənbələrdən tapır, müəllimin köməyi ilə ümumiləşdirir və təhlil edir.	Lazım olan məlumatları müxtəlif mənbələrdən tapır, əsasən, ümumiləşdirir və kiçik səhvlərlə təhlil edir.	Lazım olan məlumatları müxtəlif mənbələrdən tapır, düzgün ümumiləşdirir və ətraflı təhlil edir.
Məlumatları çətinliklə təqdim edir.	Məlumatları müəllimin köməyi ilə təqdim edir.	Məlumatları təqdim edərkən kiçik səhvlərə yol verir.	Məlumatları ətraflı təqdim edir.

Layihə üzrə işə başlamazdan əvvəl müəllimin vəsaitin girişində layihələr barədə verilmiş tövsiyələrlə bir daha tanış olması və aşağıdakı işləri yerinə yetirməsi məqsədəuyğundur:

1. Qiymətləndirmə meyarlarını tərtib etməlidir (metodik vəsaitin əvvəlində verilən layihələrin qiymətləndirilməsi meyarlarından istifadə etmək olar). Meyarlar şagirdlərlə birgə müzakirə edilməlidir. Müzakirə nəticəsində meyarları təkmilləşdirmək və yenilərini əlavə etmək olar.
2. Layihənin yerinə yetirilməsi və necə təqdim olunması barədə şagirdlərlə müzakirə aparmalıdır (yazılı, şifahi, İKT-dən istifadə etməklə və s.). Şagirdlər informasiyanın təqdim olunma formasını fərdi seçə bilirlər.
3. İşin icrası ilə bağlı şagirdlərə tövsiyələr verməlidir.

QRAFİK TƏSVİRLƏR

• Alt standartlar 1.3.2. Kartoqrafik təsvirlər əsasında hər hansı ərazinin fiziki-iqtisadi təsvirini verir. 3.1.2. Əhalinin tərkibinə aid sxemlər, diaqramlar hazırlayır.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular IX sinif. 45. Yaş –cins piramidasının qurulması
• Təlim nəticələri ✓ iqtisadi-statistik məlumatları təsvir edən qrafik və diaqramları təhlil edir; ✓ statistik məlumatlar əsasında qrafik və diaqramlar tərtib edir.	

- **Əsas anlayışlar** • *Qrafik təsvir (qrafik), diaqram (dairəvi, xətti, sütunlu və sahəvi), statistik məlumatlar*
- **Dərsin məzmunu** • Şagirdlər dərs prosesində qrafikləri (xətti diaqramlar), dairəvi, sütunlu, sahəvi diaqramları təhlil edəcək, Azərbaycanın iqtisadi -coğrafi rayonlarına aid statistik göstəricilər əsasında onları qurmağı öyrənəcəklər.

• **Qiymətləndirmə meyarları:** *təhliletmə, tərtibetmə*

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İqtisadi-statistik məlumatları təsvir edən qrafik və diaqramları təhlil etməkdə çətinlik çəkir.	İqtisadi-statistik məlumatları təsvir edən qrafik və diaqramları müəllimin köməyi ilə təhlil edir.	İqtisadi-statistik məlumatları təsvir edən qrafik və diaqramları təhlil edərkən kiçik nöqsanlara yol verir.	İqtisadi-statistik məlumatları təsvir edən qrafik və diaqramları sərbəst və düzgün təhlil edir.
Statistik məlumatlar əsasında qrafik və diaqramları tərtib etməkdə çətinlik çəkir.	Statistik məlumatlar əsasında qrafik və diaqramları müəllimin köməyi ilə tərtib edir.	Statistik məlumatlar əsasında qrafik və diaqramları tərtib edərkən cüzi səhvlər edir.	Statistik məlumatlar əsasında qrafik və diaqramları səliqəli, düzgün və müstəqil tərtib edir.

•

Resurslar	Müxtəlif tipli qrafik və diaqramların təsvir edildiyi slaydlar; transportir və sadə karandaş
------------------	--

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiyanı yaratmaq üçün müəllim şagirdlərə aşağı siniflərdən onlara tanış olan müxtəlif qrafik və diaqramları nümayiş etdirə bilər. Daha sonra onlar aşağıdakı sualı müzakirə edə bilərlər:

– Hansı coğrafi məlumatları qrafik və diaqramlarla təqdim etmək daha əlverişlidir?

Sualın müzakirəsindən sonra şagirdlər belə bir nəticəyə gəlməlidirlər: qrafik və diaqramlar coğrafi informasiyaları əyani şəkildə təsvir edir.

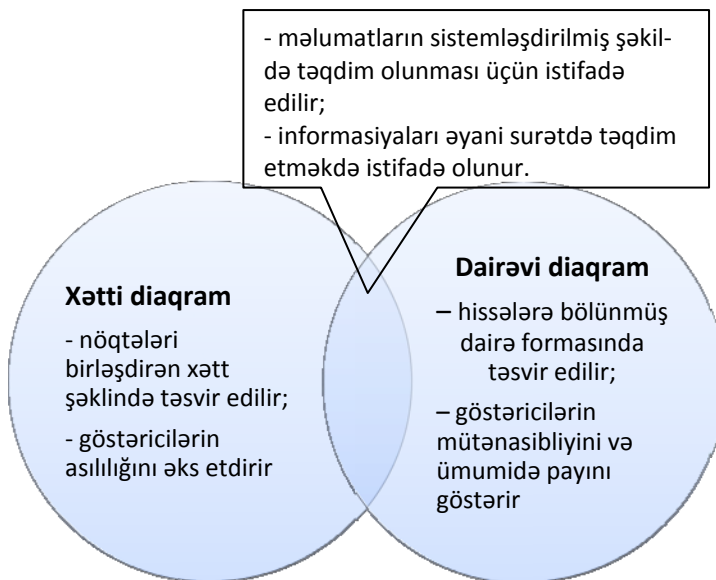
Tədqiqat işi şagirdlərin informasiyanı diaqram əsasında əldə etmək və onu təhlil etmək bacarığının formalaşdırılmasına istiqamətləndirilmişdir. Şagirdlər əldə etdikləri informasiyaları almalı və müəyyən konkret nəticələr çıxarmalıdırlar.

Məsələn, Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarında fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayına (faizlə) dair diaqramın təhlilində: Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin böyük hissəsi (58%) Abşeron iqtisadi rayonunun payına düşür. İkinci yerdə Aran iqtisadi rayonu (13%), üçüncü yerdə Gəncə-Qazax və Şəki-Zaqatala (8%) iqtisadi rayonlarıdır. Bu rayonların ÜDM strukturunda sənayenin payı yüksəkdir və bu onu göstərir ki, iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin əksər hissəsi sənaye müəssisələrində çalışır və s.

Fəaliyyətin yekununda şagirdlərlə “*Informasiyaların diaqram şəklində verilməsinin hansı üstünlükləri vardır?*” sualı ətrafında müzakirə aparın.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Mətn üzrə iş zamanı şagirdlər Venn diaqramından istifadə edərək xətti və dairəvi diaqramları müqayisə edə bilərlər, nümunə:

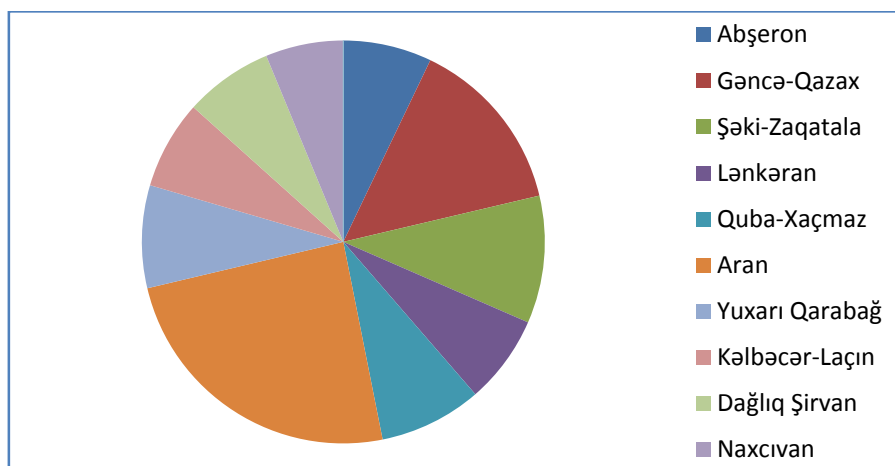
Şagirdlərə öyrənilən mövzunun sxematik konspektini tərtib etməyi tövsiyə etmək olar.

Coğrafiya və riyaziyyat

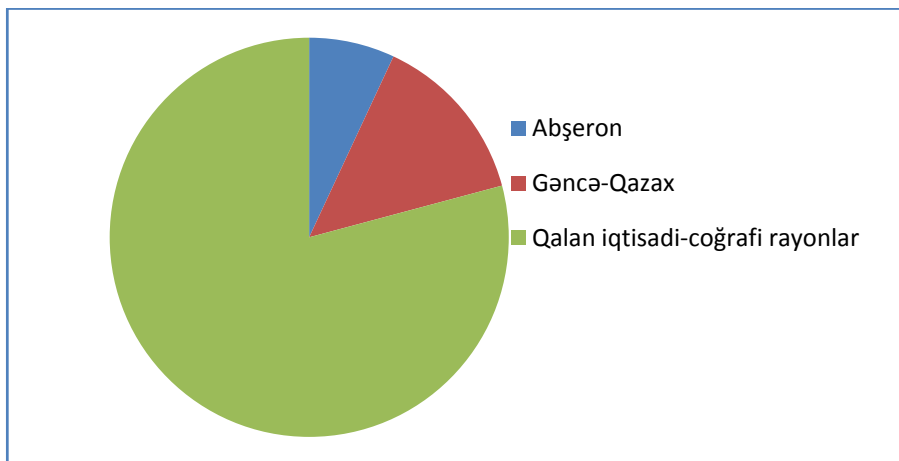
Tapşırığın cütlüklərlə yerinə yetirilməsi məqsədəuyğundur.

Qeyd: Cədvəldəki rəqəm materialları yuvarlaq verilmişdir. Məktəbin maddi texniki imkanları kifayət edirsə, şagirdlər diaqramları (öyrəndiklərinizi tətbiq edin və yoxlayın bölməsindəki qrafikləri də) qura bilərlər. Bunun üçün onların informatika fənnindən aldıkları diaqram qurmaq bacarıqları önəmlidir.

İqtisadi-coğrafi rayonlar	Ərazi (min kv.km)	Ümumi ərazidəki payı (faizlə)	Hər bir bölgünün tərəflərinin bucaqları
Abşeron	5,9	$5,9 \times 100 : 86,6 = 7$	$360 \times 7 : 100 = 25$
Gəncə- Qazax	12,3	$12,3 \times 100 : 86,6 = 14$	$360 \times 14 : 100 = 50$
Şəki-Zaqatala	9,0	$9,0 \times 100 : 86,6 = 10$	$360 \times 10 : 100 = 36$
Lənkəran-Astara	6,1	$6,1 \times 100 : 86,6 = 7$	$360 \times 7 : 100 = 25$
Quba-Xaçmaz	7,0	$7,0 \times 100 : 86,6 = 8$	$360 \times 8 : 100 = 29$
Aran	21,1	$21,1 \times 100 : 86,6 = 24$	$360 \times 24 : 100 = 86$
Yuxarı Qarabağ	7,3	$7,3 \times 100 : 86,6 = 8$	$360 \times 8 : 100 = 29$
Kəlbəcər -Laçın	6,4	$6,4 \times 100 : 86,6 = 7$	$360 \times 7 : 100 = 25$
Dağlıq Şirvan	6,1	$6,1 \times 100 : 86,6 = 7$	$360 \times 7 : 100 = 25$
Naxçıvan	5,5	$5,5 \times 100 : 86,6 = 6$	$360 \times 6 : 100 = 22$
Cəmi	86,6	100	360

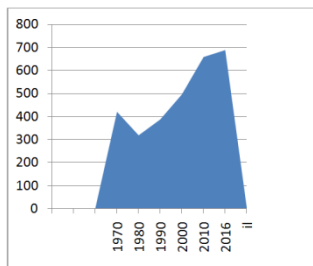
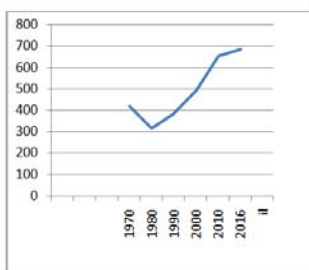
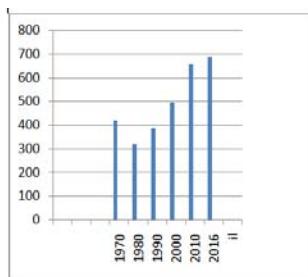

Diferensial təlim. Müəllim təlim nəticələri zəif olan şagirdlərə bir-iki iqtisadi rayonun göstəricilərindən ibarət diaqram qurmağı təklif edə bilər.

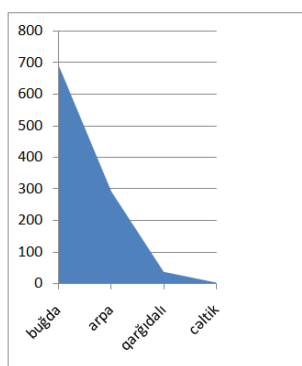
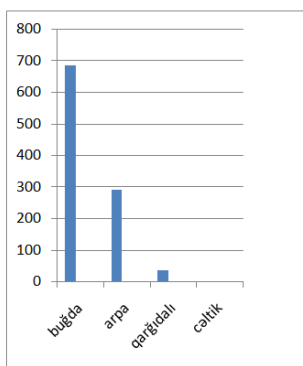
Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Şagirdlər müstəqil olaraq uyğun diaqramı seçməyi bacarmalı və onu qurmalıdır, nümunə: əkin sahələri, min ha

Öyrəndiklərinizi YOXLAYIN

a) bu tapşırığı yerinə yetirərkən şagirdlər digər tipli diaqramlar da təklif edə bilərlər

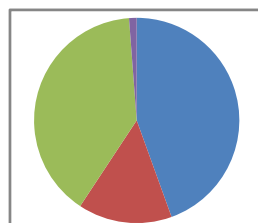
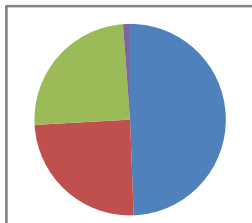
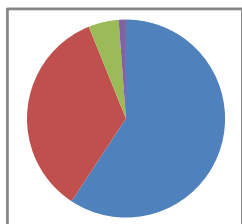

b)

İnkişaf etmiş ölkələr

Yeni sənayeləşmiş ölkələr

İnkişaf etməkdə olan
ölkələr

	Xidmət sahələri
	Sənaye
	Kənd təsərrüfatı

Dərs 4 Mövzu 1.4

PRAKTİK DƏRS. COĞRAFİ XƏRİTƏLƏRİN QRAFİK TƏHLİLİ

• Alt standartlar 1.3.2. Kartoqrafik təsvirlər əsasında hər hansı ərazinin fiziki-iqtisadi təsvirini verir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VI sinif: 4.Xəritə coğrafiyanın ikinci dilidir VII sinif:10. Relyefin təsviri IX sinif: 2.Topoqrafik xəritələri necə oxumalı
• Təlim nəticələri ✓ xəritəyə əsasən ərazinin profilini qurur; ✓ tərtib edilmiş profil əsasında ərazinin fiziki təsvirini verir.	

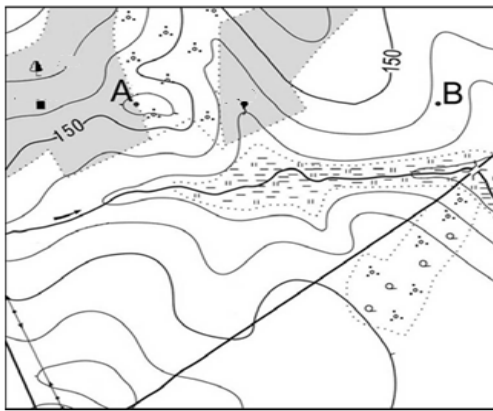
• **Dərsin məzmunu** • Dərs prosesində şagirdlər xəritəyə əsasən ərazinin qrafik təhlilini daha dəqiq vermək və ərazinin profilini qurmaq bacarığını öyrənirlər. Nümunə olaraq Kəpəz-Qobustan xətti üzrə ərazinin profilini qururlar.

• Qiymətləndirmə meyarları: <i>profilqurma, təsviretmə</i>			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Ərazinin profilini qurmaqda çətinlik çəkir.	Ərazinin profilini qurmaqda müəllimin köməyindən istifadə edir.	Ərazinin profilini qurarkən kiçik səhvlərə yol verir.	Ərazinin profilini düzgün qurur.
Tərtib edilmiş profil əsasında ərazinin fiziki təsvirini verməkdə çətinlik çəkir.	Tərtib edilmiş profil əsasında ərazinin fiziki təsvirini müəllimin köməyi ilə edir.	Tərtib edilmiş profil əsasında ərazinin fiziki təsvirini verərkən kiçik səhvlər edir.	Tərtib edilmiş profil əsasında ərazinin fiziki təsvirini düzgün verir.

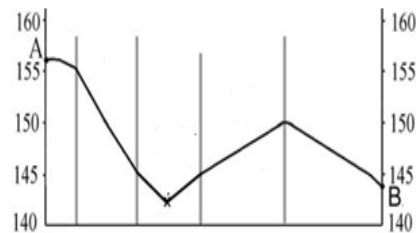
Resurslar	Azərbaycanın fiziki xəritəsi; dünyanın fiziki xəritəsi; Azərbaycan atlası; ərazinin profilini qurmaq üçün topoqrafik xəritə; sadə karandaş, xətkəş
------------------	--

Dərsin gedişi üzrə Təvsiyələr

Kəpəz-Qobustan xətti üzrə ərazinin relyef profilini müəllim və şagirdlər birgə tərtib edirlər. Daha sonra şagirdlərin hər birinə fərdi tapşırıq verilə bilər. Dərsin təşkil edilməsi üçün sinifdə şagirdlərin bilik səviyyəsini nəzərə almaq və müxtəlif səviyyədə tapşırıqlar hazırlamaq məqsədəuyğundur. Şagirdlər ərazinin profilini qurmaq üçün fiziki xəritədən istifadə etməkdə çətinlik çəksələr, onlara topoqrafik xəritələrdən istifadə etməyi təklif etmək olar. Metodik vəsaitin sonunda topoqrafik xəritə nümunələri verilmişdir. Müəllim onlardan istifadə edə bilər.

Miqyas 1: 10000
100 0 100 200

Diferensial təlim. Təlim nəticələri yüksək olan şagirdlərə dünyanın fiziki xəritəsinə əsasən müxtəlif profilləri qurmaq təklif etmək olar:

- 30° cənub enliyi boyunca Avstraliyanın profilini qurmaq
- 100° şərq uzunluğu boyunca Avrasiyanın profilini qurmaq
- və s.

İşin yekununda şagirdlər ərazilərin hər biri üçün relyefin qısa xülasəsini yazmalıdırlar. Xülasə aşağıdakı suallara cavab verməlidir:

1. Ərazidə maksimum və minimum nöqtələr hansılardır?
2. Ərazidə relyef amplitudu nə qədərdir?
3. Hansı yamac daha dikdir və s.

İşin sonunda müəllim şagirdlərin işini nəzərdən keçirir, qiymətləndirir və lazım gələrsə sinifdə müzakirə edir.

TƏSƏRRÜFAT SAHƏLƏRİNİN YERLƏŞMƏSİNİN XƏRİTƏLƏRƏ ƏSASƏN TƏHLİLİ

• Alt standartlar 1.3.1. Xəritələrdə təsərrüfatın yerləşməsi qanunauyğunluqları və anomaliyalarına dair məruzə və referatlar hazırlayır. 1.3.2. Kartoqrafik təsvirlər əsasında hər hansı ərazinin fiziki-iqtisadi təsvirini verir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VIII sinif: 53. Təsərrüfat sahələri və ekoloji mühit IX sinif: 51. Sənaye sahələri necə yerləşdirilir, 52. Kənd təsərrüfatı sahələrinin yerləşdirilməsi prinsipləri, X sinif: 50. Elmi-texniki inqilab, 51. ETİ-nin dünya təsərrüfatına təsiri, 52. Dünyada hasilat sənayesinin coğrafiyası X sinif: 53. Dünyada emaledici sənayesinin coğrafiyası, 54. Dünyanın kənd təsərrüfatı
• Təlim nəticələri ✓ Xəritəyə əsasən təsərrüfatın yerləşdirilməsindəki qanunauyğunluqları müəyyən edir və təqdim edir. ✓ Anamorfoz xəritələri oxuyur.	

- **Əsas anlayışlar** • *Təsərrüfat sahələrinin yerləşmə qanunauyğunluğu, anamorfoz xəritə*
- **Dərsin məzmunu** • Dərs prosesində şagirdlər Azərbaycanın sənaye xəritəsinə əsasən respublikada təsərrüfatın tərkibini müəyyən edə bilməyi öyrənirlər. Onlar tematik xəritələrdən istifadə etməyi, təsərrüfatın yerləşməsindəki qanunauyğunluqları müəyyənləşdirməyi və nümayişlə etməyi bacarırlar. Şagirdlər müasir dövrdə dünyada geniş tətbiq edilən anamorfoz xəritələrlə ilk dəfə tanış olurlar.

• Qiymətləndirmə meyarları: <i>müəyyənetmə, xəritəoxuma</i>			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Xəritəyə əsasən təsərrüfatın yerləşməsindəki qanunauyğunluqları müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Xəritəyə əsasən təsərrüfatın yerləşməsindəki qanunauyğunluqları müəllimin köməyi ilə müəyyən edir.	Xəritəyə əsasən təsərrüfatın yerləşməsindəki qanunauyğunluqları əsasən cüzi səhvlər edir.	Xəritəyə əsasən təsərrüfatın yerləşməsindəki qanunauyğunluqları sərbəst olaraq səhv etmədən müəyyən edir.
Anamorfoz xəritələrdən informasiya almaqda çətinlik çəkir.	Anamorfoz xəritəni müəllimin köməyi ilə oxuyur.	Anamorfoz xəritəni oxuyarkən kiçik səhvlər edir.	Anamorfoz xəritəni sərbəst və səhvə yol vermədən oxuyur.

Resurslar	Dərslik; Azərbaycanın fiziki xəritəsi; Azərbaycanın sənaye xəritəsi; Azərbaycanın faydalı qazıntılar və oroqrafik xəritələri; Azərbaycanın kənd təsərrüfatı xəritəsi; Azərbaycan atlası; anamorfoz xəritələr
İnternet resurslar	https://pgbooks.ru/archive/blog/geoblog/neobychnye-karty-mira/

Motivasiya / Tədqiqat işi

Fəaliyyətin cütlərlə təşkil edilməsi məqsəduyğundur.

Azərbaycanın sənaye xəritəsinə əsasən verilmiş cədvəli tamamlayın.

Sənaye sahələri	Mərkəzlər
neft-qaz hasilatı və emalı	Bakı, Sumqayıt, Şirvan, Salyan, Neftçala, Şabran
kimya və neft-kimya	Bakı, Şirvan, Salyan, Neftçala, Şabran, Siyəzən, Mingəçevir, Yevlax, Gəncə, Naxçıvan
maşınqayırma və metal emalı	Bakı, Sumqayıt, Quba, Yevlax, Mingəçevir, Gəncə, Naxçıvan
inşaat materialları	Bakı, Quba, Şəki, Lənkəran, Naxçıvan və s.
yüngül	Bakı, Gəncə, Mingəçevir, Yevlax, Naxçıvan və s.
yeyinti	Bakı, Sumqayıt, Lənkəran, Astara, Gəncə və s.
ağac emalı və mebel	Bakı, Sumqayıt, Şəki, Lənkəran, Oğuz, Qax, Zaqatala, Balakən

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Təsərrüfat sahələrinin ərazi üzrə yerləşməsi qanunauyğunluqları şagirdlərə aşağı siniflərdən tanışdır. Onlara müəssisələrin yerləşdirilməsinin məhsulun maya dəyərinə təsir etməsi faktı məlumdur. Digər amillər:

- **Xammal mənbələrinə yaxınlıq.** Dağ-mədən, metallurgiya (ilkin mərhələdə filiz hasil edilir; məsələn, mis filizinin tərkibində mis metalının az olması onun daşınmasının qeyri- səmərəli olduğunu göstərir), ağac emalı (meşə sahələrinin azalması ilə əlaqədar olaraq inkişaf etmiş ölkələr ağac məmulatlarını xaricdən gətirir, ona görə də ağac emalı müəssisələri liman şəhərlərində yerləşdirilir), kənd təsərrüfatı məhsulları emal edən müəssisələr (xammal tez xarab olduğuna və ya keyfiyyətini itirdiyinə görə şəkər emalı, şərab. Meyvə-konserv və eləcə də balıq-konserv müəssisələri)
- **Elektrik enerjisi mənbələrinə yaxınlıq.** Əlvan metalların əridilməsi (alüminium, maqnezium, titan və s.)
- **Nəqliyyat**
- **Əmək ehtiyatları.** Maşınqayırma (əhalinin sıx yerləşməsi, ixtisaslı kadrların mövcud olması), yüngül və qida sənayesi (qadın əməyi tələb edir) və s.
- **Tələbat rayonlarına yaxınlıq.** Quşçuluq, donuzçuluq, xidmət sahələri və s.
- **Təbii şərait amili müxtəlif təbii faktorların təsiridir:**

a. *Relyef* – düzənlik relyefi müəssisələrin tikilməsi, nəqliyyat yollarının çəkilməsi üçün daha əlverişlidir.

b. *İqlim* – aqrar-sənaye komplekslərinin yerləşdirilməsində mühüm amildir.

- **Ekoloji amil.** Ətraf mühiti çirkləndirən müəssisələr (metallurgiya, kimya və s.) yaşayış məntəqələrindən kənarda yerləşdirilir.

Dərsin məqsədi – şagirdlərin respublika ərazisində təsərrüfatın yerləşdirilməsində mövcud olan qanunauyğunluqları təyin etmək bacarığını öyrətməkdir. Dərsin təşkili interaktiv formada olmalı, şagirdlərin müxtəlif tematik xəritələrdən istifadə etməsi üçün şərait yaradılmalıdır.

Nümunə:

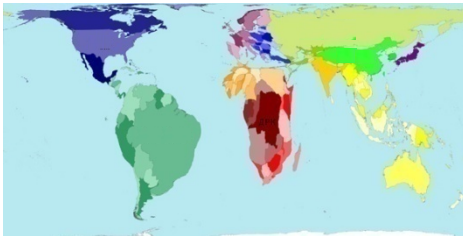
	Xəritə	Nəticə
Azərbaycanın sənaye xəritəsi	Azərbaycan əhalisinin sıxlığı xəritəsi, və ya əvvəlki dərstdə hazırlanan xəritə-sxem	Sənaye müəssisələrinin sıx yerləşdiyi ərazilərdə əhalinin sayı və sıxlığı daha yüksəkdir, bu, Abşeron və Gəncə-Qazax iqtisadi rayonları üçün səciyyəvidir.
	Azərbaycanın fiziki xəritəsi	Yaşayış məntəqələri və nəqliyyat magistralı, əsasən, düzənlik ərazilərdə daha çoxdur (Bakı-Novorossiysk boru kəməri Samur-Dəvəçi ovalığından, Bakı-Supsa, Bakı-Ceyhan boru kəmərləri isə Kür-Araz düzənliyindən keçir)
	Azərbaycanın fiziki xəritəsi	Daşkəsəndə dəmir filizi ehtiyatlarının mövcud olması burada dağ-mədən sənayesi və filizin saflaşdırılması müəssisələrinin yerləşməsinə imkan vermişdir.

Anamorfoz xəritələr – şagirdlərin intellektual qabiliyyətinin və praktik bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün təsirli vasitədir.

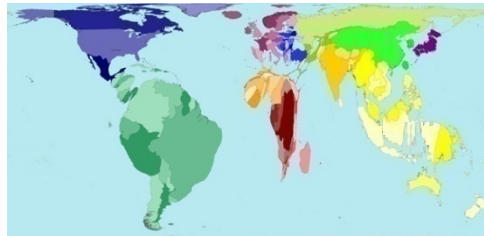
Əlavə məlumat

Worldmapper kolleksiyası 700 anamorfoz xəritədən ibarətdir. Bu xəritələr Şeffild və Miçiqan universitetlərində (ABŞ) hazırlanmışdır. Xəritələr “Siz dünyanı belə görməmişsiniz” devizi ilə tərtib edilmişdir.

Şagirdlərin anamorfoz xəritələri oxumağı bacarmaları üçün müəllim bir neçə xəritə üzərində tapşırıqlar yazmalı və şagirdlərin qrup halında fəaliyyətini təşkil etməlidir.

Məşə ehtiyatları ilə daha çox təmin olunmuş ölkələri sadalayın.

İcməli su ilə daha çox təmin olunan ölkələri sadalayın.

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Verilən fəaliyyətin cütlər formasında həyata keçirilməsi məqsəduyğundur.

“Azərbaycanda kənd təsərrüfatı və sənaye xəritələrini müqayisə edin. Təsərrüfatın yerləşməsindəki qanunauyğunluqları təsdiq edən nümunələr göstərin. Nəticələri cədvəl formasında təqdim edin”.

Yerinə yetirilmiş tapşırıq nümunəsi.

<i>Kənd təsərrüfatı sahəsi</i>	<i>Əlaqədar olaraq yaranan aqrar -sənaye sahəsi</i>	<i>İnkişaf etmiş mərkəzlər</i>
Üzümçülük	Şərabçılıq	Şamaxı, Göyçay, Göygöl, Tovuz, Qazax, Şəmkir, Kürdəmir, Cəlilabad, Naxçıvan, Ağstafa
Pambıqçılıq	Pambıqtəmizləmə	Sabirabad, Saatlı, İmişli, Ağcabədi, Kürdəmir, Bərdə
Çay sənayesi	Çay	Lənkəran
Meyvəçilik	Meyvə-tərəvəz konservləri	Xaçmaz, Quba, Qusar, Qəbələ, Göyçay, Saatlı, Sabirabad, Gəncə, Şəmkir, Zaqatala
Baramaçılıq	İpəkçilik	Şəki

Öyrəndiklərinizi YOXLAYIN

Dünyada elmi tədqiqat işlərinin aparılmasını əks etdirən anamorfoz xəritə-sxem əsasında cədvəli tamamlayın.

Elmi tədqiqat işlərində aparıcı ölkə və regionlar	Elmi tədqiqat işlərində geridə qalan ölkələr və regionlar
ABŞ, Kanada, Qərbi Avropa (Böyük Britaniya, Almaniya, Fransa, İtaliya və s.), Rusiya, Yaponiya, Çin və s.	Afrika, Latin Amerikası, Asiya və s.

COĞRAFİ İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİ

• Alt standartlar 1.1.1. Coğrafi hadisə və proseslərin cəmiyyətin həyatına təsiri ilə bağlı tədqiqatlar aparır və nəticələrini təqdim edir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VI sinif: 4. Xəritə- coğrafiyanın ikinci dilidir VII sinif: 10. Relyefin təsviri IX sinif: 2. Topoqrafik xəritələri necə oxumalı
• Təlim nəticələri ✓ hadisə və proseslərin öyrənilməsində, cəmiyyətin inkişafında CİS-in əhəmiyyətini izah edir.	

- Əsas anlayışlar • *Geoinformasiya, üçölçülü miqyas*
- Dərsin məzmunu • Dərsin gedişində şagirdlər adi xəritələrlə iş prosesində yaranan problemləri aşkar etməyi bacarmalıdır. Onlar xəritələrin hazırlanmasında CİS-dən istifadənin prinsipləri ilə tanış olurlar. Lazım olan məlumatların axtarışında CİS-dən istifadə praktikasını öyrənirlər.

• Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
CİS-in hadisə və proseslərin, cəmiyyətin inkişafında əhəmiyyətini izah etməkdə çətinlik çəkir.	CİS-in hadisə və proseslərin, cəmiyyətin inkişafında əhəmiyyətini müəllimin köməyi ilə izah edir.	CİS-in hadisə və proseslərin, cəmiyyətin inkişafında əhəmiyyətini nöqsana yol verərək izah edir.	CİS-in hadisə və proseslərin, cəmiyyətin inkişafında əhəmiyyətini düzgün və sərbəst olaraq izah edir.
Resurslar		Dərslik; kompüter; proyektor	
İnternet resurslar		https://www.google.com/earth/	

Motivasiya / Tədqiqat işi

Müəllim motivasiyanı iki üsulla təşkil edə bilər:

1. Şagirdlərə CİS anlayışına görə klaster qurmaq tapşırıla bilər. Bunun üçün əvvəlcə, müasir informasiya texnologiyaları mövzusu ətrafında müzakirə aparıla bilər. Müasir İKT şagirdlərə şəxsi təcrübələrdən (smart telefonlar, kompüterlər, rəqəmsal televizorlar və s.) və informatika dərslərindən məlumdur. Ona görə də şagirdlər tapşırılan klasteri asanlıqla çəkə bilərlər.

2. Dərs prosesində BİBÖ strategiyasını tətbiq etmək mümkündür. Motivasiya mərhələsində “bilirəm” və “bilmək istəyirəm” sütunlarını doldurmaq üçün informatika dərslərindən keçilən biliklər tətbiq edilə bilər.

Tədqiqat işində verilən tapşırığın cütlər formasında həyata keçirilməsi məqsəddə uyğundur.

Tapşırıq	Tapşırıq necə yerinə yetirilməlidir	Hansı problemlər yarana bilər
Obyektin mövqeyinin təyin edilməsi	Obyektin mövqeyi coğrafi koordinata əsasən təyin edilməlidir.	Məntəqənin koordinatını bilmədikdə obyektin adı ilə onu axtarmağa xeyli vaxt sərf oluna bilər.
Obyektlər arasında məsafənin təyin edilməsi	Dərəcə toru və miqyasın köməyi ilə obyektlər arasında məsafə təyin edilməlidir.	Məsafələrin ölçülməsində miqyasdan istifadə etməyi bacarmadıqda, meridian və paralellərdə bir dərəcəlik qövsün qiymətini bilmədikdə məsafələrin ölçülməsi mümkün ola bilməz.
Obyektin fiziki-coğrafi səciyyəsinin verilməsi	Vizual, kartometrik və qrafik təhlil aparılmalıdır	Şərti işarələri oxuya bilmədikdə, miqyas və dərəcə torundan istifadə edə bilmədikdə, profil qurmağı bacarmadıqda təhlil aparmaq mümkün deyil.
İqtisadi-coğrafi səciyyənin verilməsi	Vizual və kartometrik təhlil aparılır.	Şərti işarələri oxuya bilmədikdə, miqyas və dərəcə torundan istifadə etməyi bacarmadıqda səciyyəni verə bilməz.
Coğrafi qanunauyğunluğun aşkar edilməsi	Tematik xəritələrə əsasən coğrafi qanunauyğunluqlar aşkar edilməlidir.	Xəritəni oxumağı bacarmadıqda coğrafi qanunauyğunluğu aşkar edə bilməz.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

1. Mətn üzərində iş zamanı INSERT texnologiyasını tətbiq etmək məqsəddə uyğundur.
2. BİBÖ texnologiyasının tətbiq edildiyi təqdirdə şagirdlərin cədvəldəki üçüncü - "Öyrəndim" sütununu tamamlaması məqsəddə uyğundur.

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Tapşırığın icrasının qruplarla təşkil edilməsi məqsəddə uyğundur. Hər qrup bir mövzu seçə bilər. Onlar tapşırığın icrası zamanı dərslikdəki nümunəyə ("Coğrafi informasiyaların əlaqələndirilməsi sxemi"nə) müraciət edə bilərlər. Müəllimin suallar vasitəsilə şagirdləri düzgün cavablara və axtarışa istiqamətləndirməsi məqsəddə uyğundur.

Tapşırıq icra olunduqdan sonra qrupların təqdimatın etməsini təşkil etmək faydalıdır. Təqdimatdan əvvəl qiymətləndirmə meyarları şagirdlərin nəzərinə çatdırılmalıdır.

• **Alt standartlar**

1.1.1. Coğrafi hadisə və proseslərin cəmiyyətin həyatına təsiri ilə bağlı tədqiqatlar aparır və nəticələrini təqdim edir.

1.3.2. Kartografik təsvirlər əsasında hər hansı ərazinin fiziki-iqtisadi təsvirini verir.

• **Təlim nəticələri**

✓ CİS-in köməyi ilə aldığı informasiyanı təqdim edir.

• **Qiymətləndirmə meyarları: təqdimetmə**

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
CİS-in köməyi ilə aldığı informasiyaları təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	CİS-dən istifadə etməklə aldığı informasiyaları müəllimin köməyi ilə təqdim edir.	CİS-dən istifadə etməklə aldığı informasiyaların əsasən təqdim edir.	CİS-dən istifadə etməklə aldığı informasiyaları düzgün və sərbəst olaraq təqdim edir.

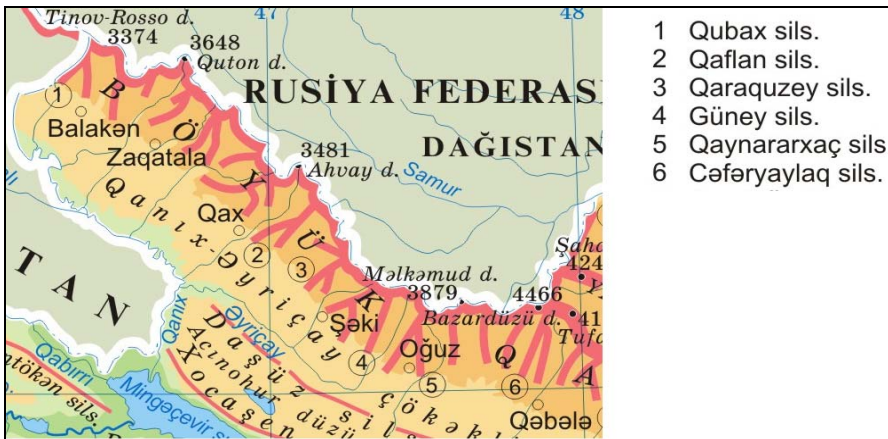
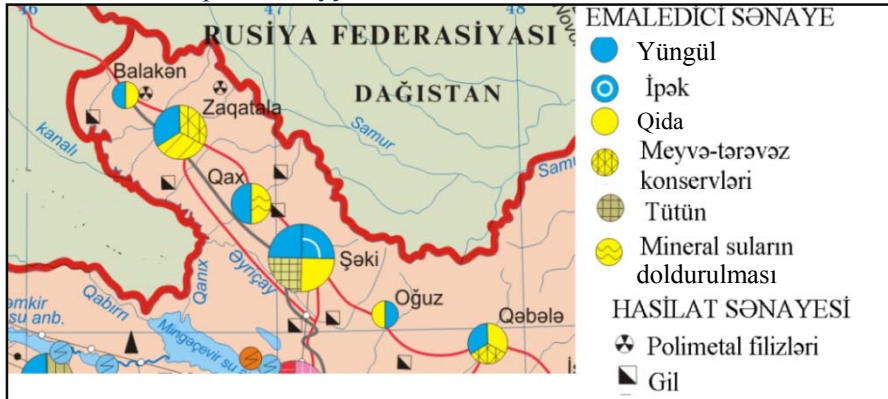
Layihə üzrə işə başlamazdan əvvəl müəllimin vəsaitin girişində layihələr barədə verilmiş tövsiyələrlə bir daha tanış olması və aşağıdakı işləri yerinə yetirməsi məqsədəuyğundur:

1. Qiymətləndirmə meyarlarını tərtib etməlidir (metodik vəsaitin əvvəlində verilən layihələrin qiymətləndirilməsi meyarlarından istifadə etmək olar). Meyarlar şagirdlərlə birgə müzakirə edilməlidir. Müzakirə nəticəsində meyarları təkmilləşdirmək və yenilərini əlavə etmək olar.
2. Layihənin yerinə yetirilməsi və necə təqdim olunması barədə şagirdlərlə müzakirə aparmalıdır. Şagirdlər informasiyanın təqdim olunma formasını fərdi seçə bilərlər.
3. İşin icrası ilə bağlı şagirdlərə tövsiyələr verməlidir.

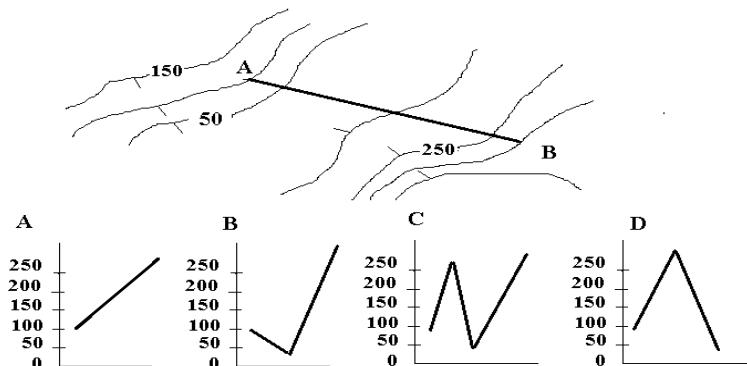
Cədvəli tamamlayın.

Tapşırıq	Cavab
Bakının dəqiq coğrafi koordinatını göstərin	40, 05 ⁰ ş.e. ilə 49, 51 ⁰ ş.u
Xəritədə Lənkəranın dəqiq koordinatını müəyyən edib yazın.	38, 45 ⁰ ş.e. ilə 48, 53 ⁰ ş.u
“Siçan”la şəhərin işarəsinə toxunun, açılan pəncərədə şəhər haqqında yazılan informasiyanı qeyd edin	Lənkəran Azərbaycanda, Lənkəran inzibati rayonunun mərkəzi şəhəridir. Əhalisi: 223 100 nəfər (2016-cı il) Sahəsi: 70 km ² Hava limanlarının sayı: 1
Bakı ilə Lənkəran arasında qısa məsafə	282 km
“Fotoqrafiya” nöqtəsində “bayraq” basdıqdan sonra xəritədə hansı dəyişiklik baş verdi?	Coğrafi obyektin kənarında foto yarandı

1. Ərazinin kompleks səciyyəsini verin.

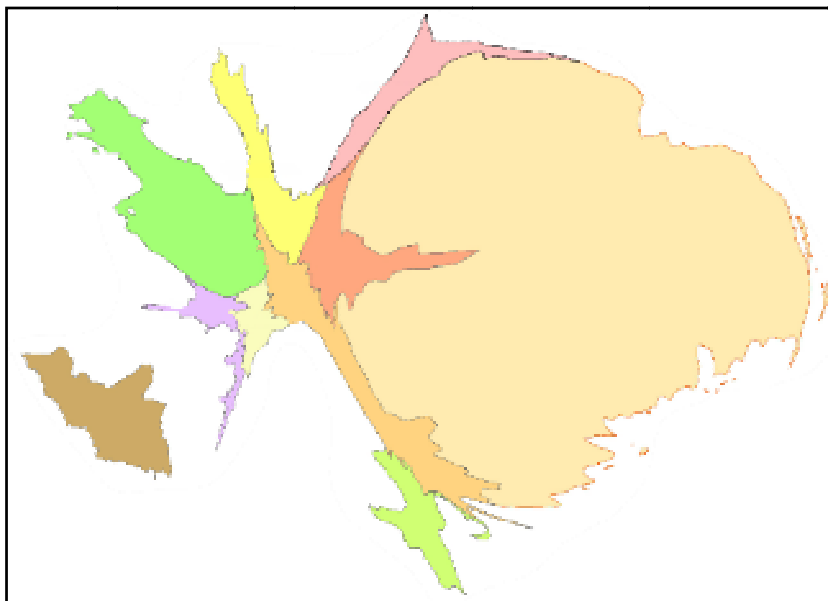

2. AB xəttinə uyğun olan relyef profilini təyin edin.

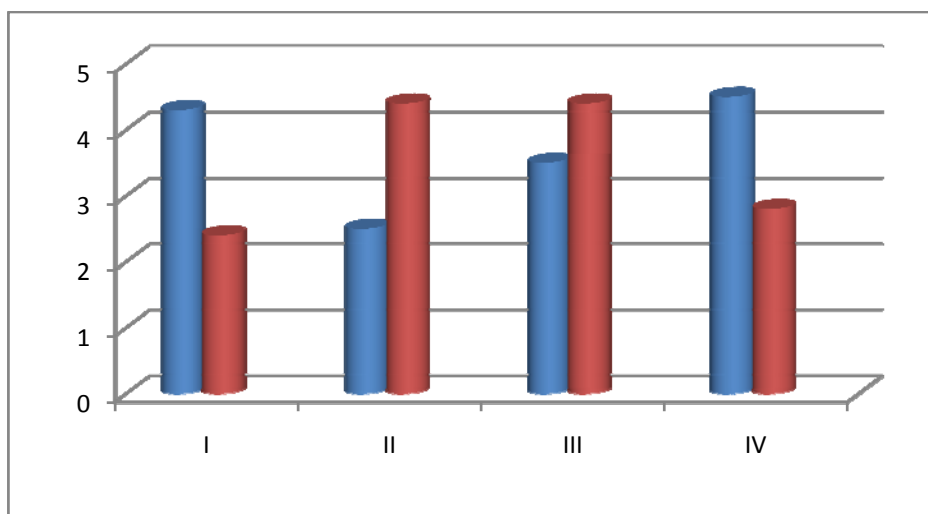
3. Anamorfoz xəritəyə əsasən hansı məlumatları almaq mümkündür?

**Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonları
(iqtisadi gücünə görə)**

4. Hansı ölkələrdə məhsula olan tələbat idxal hesabına ödənilir?

	ərzaq məhsullarının istehsalı (mln. ton)
	ərzaq məhsullarına olan tələbat (mln. ton)

Fəsil	2	Fəsil üzrə ümumi saatların miqdarı:	10 saat
		Kiçik summativ qiymətləndirmə:	1 saat

TƏBİƏTDƏN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ

Fəsil üzrə reallaşdırılacaq ALT STANDARTLAR

- 2.1.1. Ərazilərin tektonik quruluşunun və təbii proseslərin ölkələrin iqtisadiyyatında rolunu izah edir.
- 2.1.2. Mineral ehtiyatların istifadəsinin proqnozlarına dair hesablamalar aparır.
- 2.1.3. Atmosfer hadisələrinin yaratdığı ekoloji problemlərə dair məlumat və təqdimatlar hazırlayır.
- 2.1.4. İqlim xəritəsinə əsasən hər hansı ərazinin iqlim şəraitini təhlil edir.
- 2.1.5. Hidrosferdəki təbii sərvətləri iqtisadi və ekocoğrafi cəhətdən qiymətləndirir.
- 2.1.6. Hidrosferin ekoloji cəhətdən gərgin ərazilərini kontur xəritədə qeyd edir.
- 2.1.7. Bioloji ehtiyatlardan istifadəyə dair proqnozlar verir.
- 2.1.8. Bioloji ehtiyatlara dair hesablamalar aparır.

TEKTONİK PROSESLƏR VƏ TƏSƏRRÜFAT

• Alt standartlar 2.1.1. Ərazilərin tektonik quruluşunun və təbii proseslərin ölkələrin iqtisadiyyatında rolunu izah edir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VI sinif: 17. Vulkan və qeyzerlər; 18. Zəlzələ VIII sinif: 20. Litosfer tavaları IX sinif: 3- 9. Relyef və onun təsərrüfata təsiri X sinif: 13. Qırıqlıq vilayətləri və platformalar
• Təlim nəticələri ✓ Tektonik hadisələrin yayılmasının coğrafi qanunauyğunluğunu izah edir; ✓ Təbiət hadisələrin ölkələrin iqtisadiyyatına təsirini izah edir.	

• **Əsas anlayışlar** • *Tektonik proseslər və onların təsərrüfata təsiri neotektonik, kataklizm*

• **Dərsin məzmunu** • Şagirdlər dərstdə xəritələri müqayisə edib Azərbaycanın əhali sıxlığı və ərazisinin seysmikliyi arasında əlaqəni təyin edəcəklər. Mətni təhlil edərək planetin hansı ərazilərinin neotektonik hərəkətlərə və kataklizmə məruz qaldığını aydınlaşdıracaqlar, İslandiya və Yaponiyanı nümunə göstərərək bu proseslərin əhalinin həyatına və təsərrüfat fəaliyyətinə necə təsir etdiyini öyrənəcəklər.

• **Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə**

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Tektonik hadisələrin yayılmasının coğrafi qanunauyğunluğunu izah etməkdə çətinlik çəkir.	Tektonik hadisələrin yayılmasının coğrafi qanunauyğunluğunu izah edərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Tektonik hadisələrin yayılmasının coğrafi qanunauyğunluğunu əsasən izah edir.	Tektonik hadisələrin yayılmasının coğrafi qanunauyğunluğunu faktlarla izah edir.
Tektonik hadisələrin ölkələrin iqtisadiyyatına təsirini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Tektonik hadisələrin ölkələrin iqtisadiyyatına təsirini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Tektonik hadisələrin ölkələrin iqtisadiyyatına təsirini izah edərkən cüzi nöqsanlara yol verir.	Tektonik hadisələrin ölkələrin iqtisadiyyatına təsirini düzgün və ətraflı izah edir.

Resurslar

Dərslik; dünyanın fiziki xəritəsi; Yer qabığının quruluşu xəritəsi; Azərbaycan atlası

Motivasiya / Tədqiqat işi

Müəllim motivasiyanı “Əhalinin sıxlığı ilə ərazinin seysmik aktivliyi arasında əlaqə varmı?” sualını şagirdlərlə müzakirə edərək qura bilər. Şagirdlər müxtəlif fərziyyələr irəli sürə bilərlər, lakin sonra yerinə yetirilən praktik iş “qarşılıqlı əlaqə yoxdur” nəticəsinə gəlməyə imkan yaratmalıdır. Nümunə olaraq onlara təklif etmək olar ki, respublikanın müəyyən inzibati rayonlarının seysmikliyini və sıxlığını təhlil etsinlər.

İnzibati rayon	Seysmik aktivlik	Əhalinin sıxlığı
Xızı	7 bal	>20
Abşeron	9 bal	<500
Xocavənd	7 bal	20 -30
Lənkəran, Xaçmaz	8 bal	100 -500

“İnsanların seysmik cəhətdən aktiv regionlarda məskunlaşması təsərrüfat fəaliyyətlərinə necə təsir edir?” sualını müzakirə etdikdə “beyin həmləsi” metodundan istifadə etmək olar, bu zaman şagirdlərə məsləhət olunmalıdır ki, ərazinin aktiv seysmik zonada yerləşməsinin yalnız mənfi deyil, müsbət nəticələrinə də baxsınlar. Şagirdlərin cavablarını dəftərdə və lövhədə cədvəl şəklində qeyd etmək olar.

Müsbət nəticələr	Mənfi nəticələr

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Mətnlə iş zamanı:

- Şagirdlər INSERT strategiyasını tətbiq edib INSERT cədvəlini doldura bilərlər.
- Onlara mətni məqsədyönlü oxumağı təklif etmək olar: ərazinin seysmik cəhətdən aktiv zonada yerləşməsinin müsbət və mənfi nəticələrini müəyyənləşdirməyi və dərsin əvvəlində qurulmuş cədvəli tamamlamağı təklif etmək olar.

Müsbət nəticələr	Mənfi nəticələr
Torpaq qatının tərkibində vulkan püskürməsi zamanı ətrafa səpələnmiş müxtəlif elementlər – dəmir, pirit, xrom və s -yə rast gəlinir. Minerallarla zəngin torpaqlar əkin üçün daha yararlı hesab olunur.	Güclü zəlzələlər kütləvi insan tələfatına və dağıntılara səbəb olur
Yeraltı suların temperaturunun artması onların mineral tərkibinin zənginləşməsinə gətirib çıxarır.	
Yeraltı suların müalicəvi xüsusiyyəti bu ərazilərin kurort-rekreasiya əhəmiyyətini artırır.	
Qeyzərlər isə geotermal elektrik stansiyalarını (Geo.ES) ucuz istilik mənbəyi ilə təmin edir.	
Geotermal sulardan əldə edilən elektrik enerjisi bina və istixanaların (gül, meyvə-tərəvəz, hətta sitrus meyvələri yetişdirilir), habelə hovuzların qızdırılmasında istifadə olunur.	
Zəlzələlərin tez-tez müşahidə olunduğu ərazilərdə tikilən binaların, körpülərin, yolların və s-nin xüsusi konstruksiya tələb etməsi inşaatda yeni tikinti materiallarının, memarlıqda isə zəlzələyə davamlı layihələrin yaradılması və tikilməsinə səbəb olmuşdur.	

3. “Tektonik şaquli hərəkətlər Himalay, Qafqaz, Krım, Karpat və And dağlarında, Şimal dənizinin cənub sahilləri ilə Meksika körfəzi sahillərində isə enmə prosesləri baş verir” məlumatını dünyanın tektonik xəritəsində göstərmək lazımdır. Bu halda bütün xəritəni təhlil etmək və Kaynozoyun Neogen və Antropogen dövrlərində, yəni neotektonik proseslər nəticəsində əmələ gəlmiş regionları aşkar etmək məqsəduyğundur.

Fəaliyyət

Mənbələrə əsasən İslandiya üçün geotermal enerjinin əhəmiyyətini təhlil edin. Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– Geo.ES-lər İslandiyanın təsərrüfat strukturunda hansı dəyişikliyə səbəb olmuşdur?

İslandiya geotermal sülardan əldə edilən elektrik enerjisi bir çox sahələrdə istifadə edilir. 1976-cı ildən başlayaraq Geo.ES-də enerji istehsalı kəskin artmışdır. Bu özünü ölkənin ixrac etdiyi məhsulların strukturunda da göstərmişdir. Məsələn, 1980-ci və 2015-ci illərin müqayisəli təhlilinə baxsaq görərik ki, sahələrin payı – alüminium sənayesi 18,8%, qara metallurgiya 0,9%, maşınqayırma 0,7% artmışdır.

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Dünyanın siyasi xəritəsi və Yer qabığının quruluşu xəritəsindən istifadə edərək aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə hər qrupa ən azı 10 ölkə müəyyən edin, qrupların nəticələrini cədvəl şəklində təqdim edin.

I qrup: Tektonik hadisələrin baş verdiyi və ondan istifadə etməyə nail olan ölkələr	İslandiya, İtaliya, Fransa, Yeni Zelandiya, ABŞ, Yaponiya, İndoneziya, Avstriya, İsveçrə, Almaniya
II qrup: Tektonik hadisələrin ziyan vurduğu ölkələr	Çili, Boliviya, İran, Nepal, Haiti, Çin, Hindistan, Pakistan, Qırğızıstan, Türkmənistan
III qrup: Tektonik hadisələrin zəif müşahidə olunduğu ölkələr	Rusiya, Ukrayna, Belarus, Norveç, Finlandiya, Böyük Britaniya, Argentina, Kanada, Monqolustan, Səudiyyə Ərəbistanı

Qruplar xəritə üzərində işləyərək tapşırığa müvafiq olaraq 10 dövlət seçir. Hər qrupun nümayəndəsi işin nəticələrini təqdim edərək əvvəlcədən lövhədə çəkilmiş cədvəlin müvafiq sütununda qeyd edir. Təqdimat zamanı bu dövlətlərin xəritə üzərində göstərməsi məqsəduyğundur.

Öyrəndiklərinizi YOXLAYIN

1. Coğrafi obyektləri cədvəl üzrə qruplaşdırın. Şagirdlər verilmiş tapşırığı “Qədimdə baş vermiş tektonik proseslər *paleotektonik*, Kaynozoy erasının Neogen və Antropogen dövründən müasir dövrədək davam edən tektonik proseslər isə *neotektonik* adlanır” biliyindən istifadə edərək tektonik xəritə əsasında yerinə yetirirlər.

Paleotektonik proseslər baş vermişdir	Neotektonik proseslər davam edir
<i>Orta Sibir yaylası, Madaqaskar adası, Yeni Torpaq adası, Mərkəzi düzənlik, Böyük Suayrıçı dağları</i>	<i>Atakama səhrası, Kamçatka yarımadası, Kaliforniya yarımadası, Yeni Zelandiya adası, Anadolu yaylası</i>

2. Öyrəndiyiniz məlumatlara əsasən tektonik hadisələrinin yayılmasında ən azı 3 coğrafi qanunauyğunluğu müəyyən edib yazın.

– *Vulkanizmin aktiv olduğu ərazilərdə isti, təzyiqli və minerallarla zəngin olan sular yerin daxilindəki çatlarla termal bulaq və ya qeyzərlər şəklində səthə çıxır.*

– *Vulkanlara yaxın ərazilərdə torpaqların tərkibi müxtəlif elementlərlə zəngin olur.*

– *Yer qabığına dərinliyə doğru hər 100 m-də süxurların temperaturu 3 dərəcə artır.*

Layihə

Vülkan püskürmələri

• Alt standartlar

2.1.1. Ərazilərin tektonik quruluşunun və təbii proseslərin ölkələrin iqtisadiyyatında rolunu izah edir.

• **Təlim nəticələri.** Vulkanik püskürmələr haqqında məlumatları toplayır, ümumiləşdirir və təqdim edir.

Qiymətləndirmə meyarları: informasiya ilə işləmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Vulkanik püskürmələr haqqında məlumatları toplamaqda çətinlik çəkir.	Vulkanik püskürmələr haqqında məlumatları toplayır, lakin ümumiləşdirib təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Vulkanik püskürmələr haqqında məlumatları toplayır, lakin ümumiləşdirib təqdim edərkən cüzi səhvlərə yol verir.	Vulkanik püskürmələr haqqında məlumatları düzgün toplayır, ümumiləşdirir və təqdim edir.

Layihəni yerinə yetirməyə başlamazdan əvvəl müəllim bu məsələləri dəqiqləşdir-məlidir:

1. Qiymətləndirmə meyarları müəyyən olunmalıdır (metodik vəsaitin əvvəlində verilən layihələrin qiymətləndirmə meyarlarından istifadə etmək olar). Meyarlar şagirdlərlə birgə müzakirə edilməlidir. Müzakirə nəticəsində meyarları təkmilləşdirmək və yenilərini əlavə etmək olar.
2. Layihənin necə təqdim olunması barədə şagirdlərlə müzakirə aparmaq (yazılı, şifahi, İKT-dən istifadə etməklə və s.) lazımdır. Şagirdlər informasiyanın təqdim formasını fərdi seçə bilərlər.
3. Layihənin yerinə yetirilmə müddəti.

Dərs 11

Mövzu 2.2

MİNERAL EHTİYATLARDAN İSTİFADƏ

• Alt standartlar

2.1.2. Mineral ehtiyatların istifadəsi-nin proqnozlarına dair hesablamalar aparır

• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular

VII sinif: 22. Yeraltı sərvətlərin paylanması
IX sinif: 3 -9. Relyef və onun təsərrüfata təsiri
X sinif: 52. Dünyada hasilat sənayesinin coğrafiyası

• **Təlim nəticələri**

- ✓ davamlı inkişaf prinsiplərinə görə xammal ehtiyatlarının istifadəsinin yollarını izah edir;
- ✓ mineral ehtiyatların istifadəsinin proqnozlarına dair hesablamalar aparır.

• **Əsas anlayışlar** • *Mineral ehtiyatlardan istifadə*

• **Dərsin məzmunu** • Şagirdlər dərstdə statistik məlumatlar əsasında bəzi ölkələrin neft və daş kömür ehtiyatları ilə təmin olunduqlarını müəyyənləşdirib müqayisə edəcəklər, həmçinin energetika probleminin həlli yollarını müzakirə edəcəklər. Məlumatların təhlili əsasında mineral ehtiyatlardan istifadənin səmərəli yolları haqqında nəticələr

• **Qiymətləndirmə meyarları:** *izahetmə, hesablama aparma*

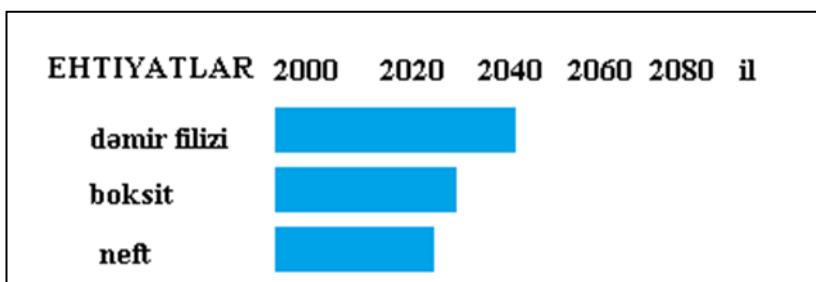
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Davamlı inkişaf prinsiplərinə görə xammal ehtiyatlarının istifadəsinin yollarını izah etməkdə çətinlik çəkir.	Davamlı inkişaf prinsiplərinə görə xammal ehtiyatlarının istifadəsinin yollarını müəllimin köməyi ilə izah edir.	Davamlı inkişaf prinsiplərinə görə xammal ehtiyatlarının istifadəsinin yollarını izah edərkən nöqsanlara yol verir.	Davamlı inkişaf prinsiplərinə görə xammal ehtiyatlarının istifadəsinin yollarını düzgün izah edir.
Mineral ehtiyatların istifadəsinin proqnozlarına dair hesablamaları çətinliklə aparır.	Mineral ehtiyatların istifadəsinin proqnozlarına dair hesablamaları müəllimin köməyi ilə aparır.	Mineral ehtiyatların istifadəsinin proqnozlarına dair hesablamaları əsasən aparır.	Mineral ehtiyatların istifadəsinin proqnozlarına dair hesablamaları düzgün və müstəqil aparır.

Resurslar

Dərslik; faydalı qazıntılar xəritəsi; mineral resurslar ilə təminatı əks etdirən diaqram

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiya mərhələsində müəllim şagirdlərə ölkələrin mineral ehtiyatlarının mövcudluğunun diaqramlarını nümayiş etdirməklə təhlil edə bilər; məsələn:

Tapşırıq fərdi şəkildə və ya cütlər formasında yerinə yetirilir və bütün siniflə müzakirə olunur.

a. $T_0 = E/H$ (T_0 – təminolunma, E – ehtiyat, H – illik hasilat) düsturundan istifadə edərək cədvəli tamamlayın.

Ölkələr	Kömür ehtiyatı, mlrd. ton	İllik hasilat, mln. ton	Təminolunma səviyyəsi, kömür ehtiyatının çatacağı illər
ABŞ	237	916	259
Çin	114	3650	31
Rusiya	157	385	407
CAR	30	251	119
Avstraliya	76	492	154
AFR	40	176	227
Hindistan	60	692	86

b. $T_0 = E/\Theta$ (T_0 – təminolunma, E – ehtiyat, Θ – əhalinin sayı) düsturundan istifadə edərək cədvəli tamamlayın:

Ölkələr	Neft ehtiyatı, mlrd. ton	Əhalinin sayı, mln. nəfər	Təminolunma səviyyəsi, adambaşına düşən neft ehtiyatının miqdarı, ton
Əlcəzair	1,5	39	3,8
Meksika	1,5	121	1,2

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– Yanacaq ehtiyatları ilə daha az təmin olunan ölkələr hansılardır? Yanacağa olan tələbatı ödəmək üçün hansı tədbirlər görülmə bilər?

a və b cədvəllərinin təhlili nəticəsində müəyyən etmək olar ki, kömür ehtiyatı ilə daha yaxşı təmin olunan ölkələrə ABŞ, Çin və Rusiya aid olduğu halda, onların hasilatı çatacağı illər üzrə hesablandıqda Rusiya, ABŞ və AFR-in üstün olduğunu görmək olar.

Əlcəzair və Meksikada neft ehtiyatının miqdarı eyni olsa da, Meksikada əhalinin sayının çox olmasına görə adambaşına düşən neftin miqdarı daha azdır.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Mətnlə işləyərkən şagirdlər INSERT və ya BİBÖ strategiyasını tətbiq edə bilərlər.

Mətn üzərində işə başlamazdan əvvəl şagirdlərə X sinifdə dövlətlərin mineral ehtiyatlarla təmin olunmasına dair biliklərini yada salmağı tövsiyə etmək məqsədə uyğundur. Şagirdlər cədvəlin müvafiq sütunlarına mineral ehtiyatlarla daha çox təmin olunan ölkələrin adlarını yazmalıdırlar.

Mineral ehtiyatlarla daha çox təmin olunan dövlətlər	Neft	Daş kömür	Boksit	Mis filizi

Əlavə məlumat

Yanacaq növü	1 kq yanacağın yanma istiliyi (kkal hesabı ilə)	İstilik əmsalı
Neft	10 500	1,5
Qaz	9 800	1,4
Daş kömür	7 000	1,0
Yanar şistlər	2 100	0,3
Torf	3 500	0,5
Quru odun	2 800	0,4

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

1. Cədvələ əsasən mineral ehtiyatların təmin olunmasını hesablayın, onları azalan sıra ilə düzün.

Şagirdlər tapşırığı $T_0 = E/H$ (T_0 – təminolunma, E – ehtiyat, H – illik hasilat) düsturuna əsasən hesablayırlar.

Mineral ehtiyatlar	Ümumi ehtiyatı	İllik hasilatı
Daş kömür	1,6 mlrd. ton	64 mln. ton
Boksit	360 mln. ton	9 mln. ton
Mis	165 mln. ton	5,5 mln. ton

1. Boksit – 40 il 2. Mis – 30 il 3. Daş kömür – 25 il

2. Məsələni həll etmək üçün verilən yanacaq növünü şərti yanacaq əmsalına vurmaq tələb olunur. Müəssisədə yanacaq üçün kömür daha çox tələb olunur:

$$120\,000 \cdot 1,5 = 180\,000 \text{ ton.}$$

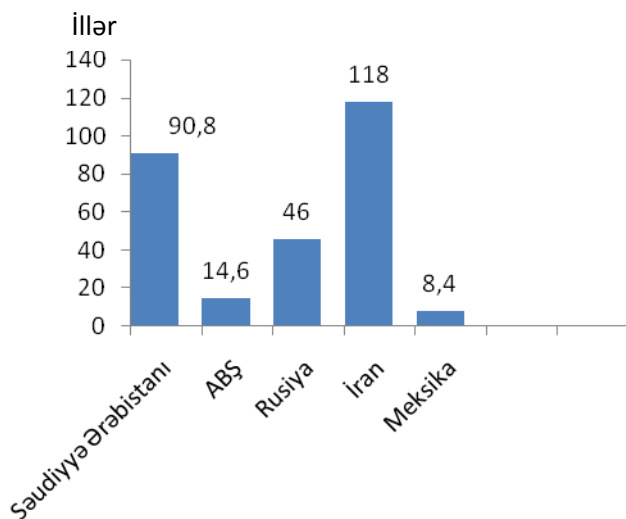
Öyrəndiklərinizi YOXLAYIN

1. Mineral ehtiyatlarla təminatı necə başa düşürsünüz?

(Mineral ehtiyatlarla təminat onların adambaşına düşən həcmi ilə hesablanır. Lakin bu zaman onların illik hasilatı da mühüm rol oynayır. Çünki hasilat nə qədər çox olarsa, ehtiyatın tükənməsi bir o qədər tez baş verər)

2. Ölkələrin neft ehtiyatları ilə təminatını hesablayın və sütunlu diaqramla təqdim edin.

Ölkə	Ehtiyatlar, mlrd.ton	Hasilat, mln.ton	Çatacağı il
Səudiyyə Ərəbistanı	36,7	404	90,8
ABŞ	5,9	402	14,6
Rusiya	14,1	304	46
İran	21,7	183	118
Meksika	1,5	177	8,4

Dərs 12 Mövzu 2.3

METEOROLOJİ HADİSƏLƏR

• Alt standartlar 2.1.3. Atmosfer hadisələrinin yaratdığı ekoloji problemlərə dair məlumat və təqdimatlar hazırlayır.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VI sinif: 23. Hava IX sinif: 10-19. İqlim və onun təsərrüfatda rolu
• Təlim nəticələri ✓ tayfun, toz burulğanlarının, qasırğaların insan fəaliyyətinə təsirini və yaratdığı ekoloji problemləri müəyyən edir; ✓ meteoroloji-iqlim hadisələrinin yayılmasında coğrafi qanunauyğunluqları izah edir.	

• Əsas anlayışlar • <i>Tayfun, toz burulğanı, qasırğa</i> • Dərsin məzmunu • Dərs zamanı şagirdlər hansı təbii atmosfer hadisələrinin insanların təsərrüfat fəaliyyətinə mənfi təsir göstərdiyini aydınlaşdırırlar. Mətn məlumatlarını təhlil edərək tayfun, toz burulğanları, qasırğa kimi təhlükəli atmosfer hadisələrinin əmələ gəlmə şəraitini, yayılma regionlarını və insanların təsərrüfat fəaliyyətinə təsirini aşkar edirlər.

• Qiymətləndirmə meyarları: müəyyənətmə, izahətmə			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Tayfun, toz burulğanlarının, qasırğaların insan fəaliyyətinə təsirini və yaratdığı ekoloji problemləri çətinliklə müəyyən edir.	Tayfun, toz burulğanlarının, qasırğaların insan fəaliyyətinə təsirini və yaratdığı ekoloji problemləri müəllimin köməyi ilə müəyyən edir.	Tayfun, toz burulğanlarının, qasırğaların insan fəaliyyətinə təsirini və yaratdığı ekoloji problemləri müəyyən edərkən kiçik səhvlər edir.	Tayfun, toz burulğanlarının, qasırğaların insan fəaliyyətinə təsirini və yaratdığı ekoloji problemləri müəyyən edir.
Meteoroloji-iqlim hadisələrinin yayılmasında coğrafi qanunauyğunluqları çətinliklə izah edir.	Meteoroloji-iqlim hadisələrinin yayılmasında coğrafi qanunauyğunluqları müəllimin köməyi ilə izah edir.	Meteoroloji-iqlim hadisələrinin yayılmasında coğrafi qanunauyğunluqları cüzi nöqsanlarla izah edir.	Meteoroloji-iqlim hadisələrinin yayılmasında coğrafi qanunauyğunluqları izah edir.
•			
Resurslar		Dərslik; dünyanın siyasi xəritəsi	

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiya mərhələsində müəllim şagirdlərə təhlükəli atmosfer hadisələri olan tayfunlar, qasırğalar, toz fırtınaları və onların nəticələrini göstərən slaydlar və ya videoları göstərə və son dövrlərdə bu cür hadisələrin sayının artmasına dair məlumat verə bilər.

“Tədqiqat işi” blokunda təklif olunan tapşırığı cütlərlə yerinə yetirmək daha məqsəda uyğundur.

Təsərrüfatın inkişafına mənfi təsir edən meteoroloji hadisələri müəyyənləşdirin və cədvəli tamamlayın.

Yaranan problemlər	Hansı meteoroloji hadisələrin təsiri ilə yaranır
Bitkilərin məhsuldarlığının azalması	Qlobal istiləşmə, quraqlıq, dolu
Avtomobil yollarında baş verən qəzalar	Duman, güclü qarın yağması, leysan yağışları
Təyyarələrin hava limanında enməsindəki çətinliklər	Duman, güclü qarın yağması, şiddətli küləklər
Tikinti işlərinin ləngiməsi və ya dayanması	Havanın kəskin istiləşməsi və ya soyuması, şiddətli küləklər

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– Baş verə biləcək hadisələrin fəsadlarını necə aradan qaldırmaq olar?

Bitkilərin məhsuldarlığının artırılması üçün müasir texnologiyalar tətbiq edilməli, suvarmada damcı üsulu tətbiq olunmalıdır. Avtomobil yollarında baş verən qəzaların qarşısını almaq məqsədilə əhali arasında maarifləndirmə işləri həyata keçirilməli, yollarda xəbərdaredici lövhələr qoyulmalıdır. Təyyarələrin hava lima-

nında enməsindəki çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün təyyarələr müasir avadanlıqlarla təchiz edilməli, eniş zolaqları daim təmiz saxlanılmalıdır. Meteoroloji hadisələrin təsiri ilə tikinti işlərində yaranan ləngimələri və ya dayanmaları aradan qaldırmaq çox çətin olduğu üçün işçi heyətini istinin, soyuğun və küləyin vurmadığı yerlərdə binadaxili işlə təmin etmək lazımdır.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Mətnlə iş zamanı şagirdlər Venn diaqramdan və ya cədvəldən istifadə edərək atmosfer hadisələrini müqayisə edə bilərlər.

Meteoroloji hadisə	Yarandığı ərazilər	Səciyyəvi əlamətləri	Yayıldığı regionlar

Fəaliyyət -1

Xəritə-sxemə əsasən tayfunların baş verdiyi ərazilərin iqlimini şərh edin və onların yayılmasının coğrafi qanunauyğunluğunu müəyyən edin.

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

- Tayfunlar hansı regionlarda iqtisadiyyata daha çox zərər vurur?
- Ölkələrin iqtisadi inkişafı ilə təbiət hadisələrindən dəyən ziyan arasında asılılıq varmı? Fikrinizi əsaslandırın.

Tayfunlar daha çox ABŞ, Meksika və Avstraliyanın iqtisadiyyatına güclü ziyan vurur.

Təbii fəlakət hadisələri ölkələrin iqtisadiyyatına ciddi ziyan vurur. Onlar yaşayış məntəqələrinə, sənaye obyektlərinə, yollara, kommunikasiya xətlərinə və s-yə dağılmasına səbəb olurlar. İEO-lər bu hadisələrə daha tez reaksiya verir və onların nəticələri qısa zaman ərzində aradan qaldırılır. Lakin İEO-lərdə təbiət hadisələri zamanı dəyən ziyanın qarşısını almaq üçün çoxlu vəsait tələb olunduğu üçün onların aradan qaldırılmasına uzun zaman sərf olunur. Nəticələrin aradan qaldırılması üçün İEO-lərə müxtəlif ölkə və beynəlxalq təşkilatlardan humanitar yardımlar göstərilir.

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Verilən tapşırığı qrup formasında işləmək məqsədəuyğundur. İşə başlamazdan əvvəl şagirdlər qrupların işlərini qiymətləndirmə meyarları ilə tanış olmalıdırlar.

a) Tayfun və toz burulğanını müqayisə etmək üçün plan tərtib edin.

1. Tayfun və toz burulğanı haqqında ümumi məlumat
2. Tayfun və toz burulğanlarının yayılma arealları
3. Tayfun və toz burulğanlarının vura biləcəyi ziyanlar

b) Plana əsasən tayfun və toz burulğanını müqayisə edin.

c) Nəticələri cədvəl və ya Venn diaqramı formasında tərtib edin.

d) Nəticələri təqdim edin.

Öyrəndiklərinizi YOXLAYIN

1. Cədvəli tamamlayın.

Meteoroloji hadisə	Yarandığı ərazilər	Səciyyəvi əlamətləri	Yayıldığı regionlar
Tayfun	Tropik enliklərdə ekvatoradan 6 -15 ⁰ şimal və cənub enliklərində dənizlərin üzərində formalaşır.	Yüksək rütubətə malikdir, küləyin sürəti artaraq saniyədə 30 m-ə qədər çata bilər, güclü leysan yağışları ilə müşayiət olunur.	Filippin adalarında, Şimali Amerikada, Benqal körfəzi sahilı ölkələrdə, Avstraliyada müşahidə olunur.
Burulğanlar	Mülayim və tropik iqlim qurşağının səhra və yarımsəhralarda yaranır.	Havanın nisbi rütubəti 10%-dən az, temperatur isə +50 ⁰ C-dən yüksək olur.	Afrikada, Cənub-Qərbi və Mərkəzi Asiyada; Ərəbistan yarımadasında baş verir.

2. Uyğunluğu müəyyən edin.

Vili-vili	→	Avstraliya
Baquyo	→	Filippin
Həbib	→	Səudiyyə Ərəbistanı
Qasırga	→	ABŞ
Sirokko	→	Fransa

Dərs 13 Mövzu 2.4

PRAKTİK DƏRS. İQLİM XƏRİTƏLƏRİNİN TƏHLİLİ

• Alt standartlar 2.1.4. İqlim xəritəsinə əsasən hər hansı ərazinin iqlim şəraitini təhlil edir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular IX sinif: 10 -19. İqlim və onun təsərrüfatda rolu
• Təlim nəticələri ✓ iqlim xəritələrindən istifadə edərək hər hansı ərazinin iqlim göstəriciləri haqqında məlumat alır.	
• Dərsin məzmunu • Şagirdlər dərstdə Avrasiyanın, dünyanın iqlim xəritələrindən və Azərbaycanda atmosfer yağıntılarının yayılması xəritəsindən istifadə edib verilmiş suallara cavab verərək ərazinin iqlimini xarakterizə edirlər.	

• Qiymətləndirmə meyarları: məlumatalma			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İqlim xəritələrindən istifadə edərək hər hansı ərazinin iqlim göstəriciləri haqqında məlumat almaqda çətinlik çəkir.	İqlim xəritələrindən istifadə edərək hər hansı ərazinin iqlim göstəriciləri haqqında məlumatı müəllimin köməyi ilə alır.	İqlim xəritələrindən istifadə edərək hər hansı ərazinin iqlim göstəriciləri haqqında, əsasən, məlumat alır.	İqlim xəritələrindən istifadə edərək hər hansı ərazinin iqlim göstəriciləri haqqında tam məlumat alır.
•			
Resurslar	Dərslük; dünyanın iqlim xəritəsi; Avrasiyanın iqlim xəritəsi; Azərbaycanda atmosfer yağıntılarının yayılması xəritəsi		

Tapşırıq 1

- Orta illik yağıntının miqdarının iqlim xəritələrində təsvir edilməsi;
 - İqlim xəritələrində əraziyə düşən orta illik yağıntı hansı kartoqrafik üsulla təsvir edilmişdir?
İqlim xəritələrində əraziyə düşən orta illik yağıntı keyfiyyət fonu üsulu ilə təsvir edilmişdir.
 - Dünyada ən bol yağıntı alan ərazilər haradadır və ora düşən yağıntının miqdarı nə qədərdir?
Atmosfer yağıntısının ən böyük miqdarı (2000 mm-dən çox) ekvatorial enliklərdə müşahidə olunur. Şagirdlər Cerapunci və Havay adalarında yağıntıların miqdarının maksimum olduğunu ifadə edə bilirlər.
 - Yağıntıların minimuma çatdığı ərazilər hansı rəngdədir, hansı əraziləri əhatə edir və bu ərazilərdə yağıntının miqdarı nə qədərdir?
Minimum yağıntı olan sahələr (100 mm-dən az) sarı rəngdədir, tropik və qütbəni ərazilər üçün xarakterikdir.
- İqlim xəritələrində ərazinin temperaturunun təsvir edilməsi.
 - İyul və yanvar ayının orta temperaturları necə işarələnmişdir?
İyul və yanvar ayının orta temperaturları izotermilərlə işarələnmişdir.
 - Ən aşağı yanvar izotermi və ən yuxarı iyul izotermi keçdiyi əraziləri qərbdən şərqə doğru ardıcılıqla yazın.
Şagirdlər iqlim xəritəsini təhlil edərək ən aşağı yanvar izotermi Antarktidada, ən yuxarı iyul izotermi isə Şimal tropik enliklərindən (Şimali Amerikanın cənub, Afrikanın şimal, Asiyanın cənub hissəsi) keçdiyini qeyd etməlidirlər.
 - Şimal və cənub yarımkürələrindəki izotermilərin fərqli xüsusiyyətini şərh edin.
Şagirdlər izotermilərin Şimal və Cənub yarımkürələrində müxtəlif rənglərlə çəkilməsinə şərh edə bilirlər. Eyni zamanda, onlar Cənub yarımkürəsində izotermilərin coğrafi enliklərə nisbətən paralel keçdiyini, şimalda isə daha tərəddüd etdiyini söyləyə bilirlər. Müzakirə zamanı şagirdləri şimal yarımkürəsində izotermilərin daha tərəddüdlü olmasını su və qurunun istilik tutumu ilə əlaqələndirməsinə istiqamətləndirmək məqsəda uyğundur.
- Hər hansı məntəqədəki temperaturun təsvir edilməsi:

g. Müşahidə olunan maksimum və minimum temperatur necə ifadə olunmuşdur?

Maksimum temperatur qırmızı rəngdə rəqəmlə;

minimum temperatur göy rəngli rəqəmlə.

h. Dünyada maksimum temperatur neçə dərəcə və harada müşahidə olunmuşdur?

Şimali Afrikada Tripoli şəhərində +58⁰ C

i. Şimal yarımkürəsində minimum temperaturun müşahidə olunduğu ərazi haradadır və neçə dərəcə olmuşdur?

Şagirdlər minimum temperaturun müşahidə olunduğu ərazinin Lena çayı hövzəsi, Saxa Respublikası, Orta Sibir yaylası və Verxoyansk şəhəri olduğunu söyləyə bilirlər.

4. İqlim xəritələrində küləklərin təsvir edilməsi üsulları.

j. Daimi və mövsümi küləklərin təsvir edilməsi hansı kartoqrafik üsulla verilmişdir?

Hərəkət xətləri üsulu ilə.

5. Xəritə-sxemdə dairə ilə fərqləndirilmiş ərazilərin iqliminin səciyyəsinə verin.

Tapşırığı həll etmək üçün müəllimin şagirdləri qruplara ayırması məqsəduşğundur. Qruplar işə başlamazdan əvvəl ərazinin iqliminin hansı plan üzrə səciyyəsinə verəcəklərini müəyyən etməlidirlər. Qrup işlərinin nəticələri sinif qarşısında təqdim olunmalı və müzakirə edilməlidir.

Diferensial təlim. Təlim nəticələri yüksək olan şagirdlər üçün müəllim işi daha mürəkkəb formada təklif edə bilər. Şagirdlər plan tərtib edərkən yalnız temperaturun dəyişməsinə, əraziyə düşən yağıntının miqdarına və küləklərin istiqamətinə diqqət yetirəcəklər. Müəllim onlara iqlim qurşaqlarının xəritəsinə, bitki örtüyünün xəritəsinə, torpaq xəritəsinə, kənd təsərrüfatının yerləşməsi xəritəsinə müraciət edib ərazinin daha dolğun səciyyəsinə verməyi təklif edə bilər. Yekunda şagirdlər təkcə iqlimin təsvirini deyil, iqlimin digər komponentlərə və insanın həyat və təsərrüfat fəaliyyətinə təsirini şərh etməlidirlər.

Tapşırıq 2

1. İqlim diaqramlarını Avrasiyanın iqlim xəritəsindəki məntəqələrə uyğunlaşdırın:

1- C; 2- D; 3- B; 4- A

2. K-T xətti boyunca temperatur və yağıntıların necə dəyişdiyini şərh edin.

Məlumatı

a. mətn formasında: şagirdlər K -T xətti üzrə temperatur və yağıntının dəyişməsinə yazılı təsvir edirlər

b. cədvəl formasında:

Enlik (°ş.e)	İyul izotermi (°C)	Yanvar izotermi (°C)	Orta illik yağıntı (mm)
60	+8	- 32	100 -200
50	+16	-32	100 -200
40	+24	-24	200 -500
30	+24	-16	500 -1000
20	+32	+8	1000 -2000
10	+32	+16	500 -1000

c. diaqram formasında: şagirdlər cədvəl əsasında diaqram tərtib edə bilirlər.

Tapşırıq 3

- Azərbaycan ərazisində orta illik yağıntıların miqdarı *200-1600 mm.* arasında dəyişir.
- Yağıntıların illik miqdarı iqlim xəritəsində *keyfiyyət fonu* üsulu ilə təsvir edilmişdir.
- Yağıntıların miqdarı Xəzər dənizindən *qərbə* doğru getdikcə *çoxalır*.
- Onların miqdarı müxtəlifdir: Muğan düzündə *200-400 mm*, Lənkəran ovalığında *1000 -1600 mm*, Şərur-Ordubad düzündə *200-400 mm*, Ceyrançöl düzündə *200-400 mm*, Qanıx Əyriçayda *600-1000 mm*, Qarabağ vulkanik yaylasında *600-1000 mm*-dir.
- Ölkə ərazisində ən bol yağıntı Lənkəran ovalığına düşür. İldə bu əraziyə *1600 mm*-dən çox yağıntı yağır.

Dərs 14 Mövzu 2.5

İQLİM VƏ İNSAN SAĞLAMLIĞI

• Alt standartlar 2.1.3. Atmosfer hadisələrinin yaratdığı ekoloji problemlərə dair məlumat və təqdimatlar hazırlayır.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VI sinif: 23. Hava VIII sinif: 53. İqtisadiyyat və ətraf mühit IX sinif: 33. Ekoloji siyasət X sinif: 26. Qlobal iqlim dəyişmələri; 56. Qlobal ekoloji problemlər
• Təlim nəticələri ✓ atmosfer çirklənməsinin insan sağlamlığına təsirini izah edir. ✓ turşulu yağışların, qlobal istiləşmənin, ozon qatının dəşilməsinin yaratdığı ekoloji problemlərə dair məlumat və təqdimatlar hazırlayır.	

• Əsas anlayışlar • <i>İstixana effekti, ozon dəliyi, turşulu yağışlar, ətraf mühitin qorunması haqqında beynəlxalq müqavilələr</i> • Dərsin məzmunu • Şagirdlər dərslə müxtəlif mətnlərin məlumatlarını müqayisə edərək “insan sağlamlığı üçün əlverişli və əlverişsiz iqlim şəraitləri” anlayışlarının fərqlərini aydınlaşdırırlar. Xəritə-sxemlə işləyərək insanların həyat fəaliyyəti üçün daha yararlı regionları aşkar edirlər. Mətn məlumatını təhlil edərək qlobal istiləşmə və ozon dəliyinin səbəb və nəticələrini, ətraf mühitə və insan sağlamlığına təsirini aydınlaşdırırlar.

• Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, təqdimat hazırlama			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Atmosfer çirklənməsinin insan sağlamlığına təsirini izah etməkdə çətinlik çəkir	Atmosfer çirklənməsinin insan sağlamlığına təsirini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Atmosfer çirklənməsinin insan sağlamlığına təsirini izah edərkən cüzi nöqsanlara yol verir.	Atmosfer çirklənməsinin insan sağlamlığına təsirini düzgün izah edir.
Turşulu yağışların, qlobal istiləşmənin, ozon qatının dəşilməməsinin yaratdığı ekoloji problemlərə dair məlumat və təqdimatlar hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Turşulu yağışların, qlobal istiləşmənin, ozon qatının dəşilməsinin yaratdığı ekoloji problemlərə dair məlumat və təqdimatları müəllimin köməyi ilə hazırlayır.	Turşulu yağışların, qlobal istiləşmənin, ozon qatının dəşilməsinin yaratdığı ekoloji problemlərə dair məlumat və təqdimatları əsasən hazırlayır.	Turşulu yağışların, qlobal istiləşmənin, ozon qatının dəşilməməsinin yaratdığı ekoloji problemlərə dair məlumat və təqdimatlar hazırlayır.
•			
Resurslar	Dərslük		

Motivasiya / Tədqiqat işi

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– İqlim dəyişmələri insanların sağlamlığına necə təsir edəcəkdir?

Müəllim bu fəaliyyəti qruplarda təşkil edə bilər. Şagirdlər mətnə problemi, onun nəticələrini müəyyən edərək həlli yollarına aid təkliflər verə bilərlər. Nəticələr sxematik olaraq təqdim oluna bilər.

Problem ...

Nəticələr ...

Həlli yolları ...

2. Müəllim şagirdlərdən mətndəki problemə dair səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyən etməyi təklif edə bilər.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Mətnlə iş zamanı şagirdlər

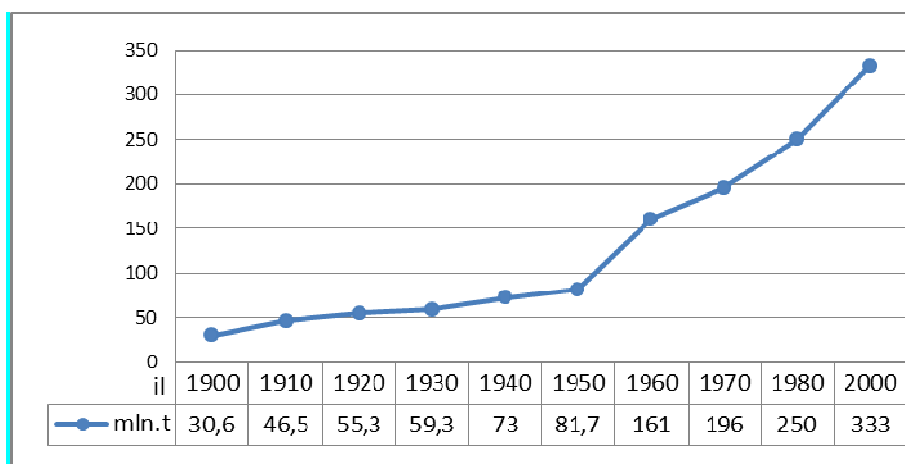
1. BİBÖ və ya INSERT strategiyasından istifadə edə bilərlər.
2. Mətnin planını tərtib etmək faydalı olardı.
3. Müəllim mətnlə işi qruplarla da təşkil edə bilər. Hər bir qrup mətnin xüsusi hissəsi ilə işləyir (“İstixana effekti”, “Ozon”, “Turşulu yağışlar”), sonda işin nəticələrini təqdim edir.

Fəaliyyət- 1

Cədvəldə müxtəlif illər ərzində havaya atılmış kükürd oksidinin miqdarı verilmişdir. Rəqəmlər əsasında qrafik qurun, onu təhlil edin, nəticə çıxarın.

Tapşırıq fərdi, yaxud cütlərlə yerinə yetirilə bilər.

illər	mln.t	illər	mln. t
1900	30,6	1950	81,7
1910	46,5	1960	161
1920	55,3	1970	196
1930	59,3	1980	250
1940	73,0	2000	333

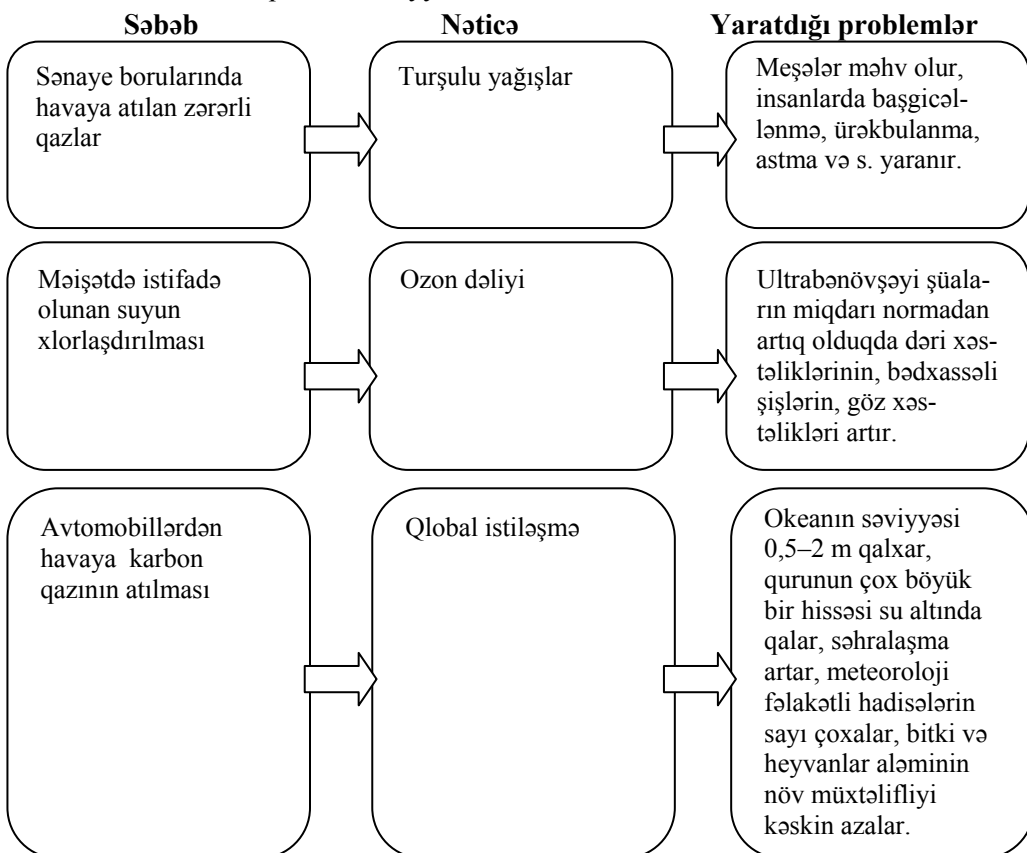

1990–2000-ci illər ərzində atmosfer havasına atılmış kükürd oksidinin miqdarı artmışdır.

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Verilən fəaliyyətin qrup formasında yerinə yetirilməsi məqsədəuyğundur. Müəllim şagirdləri işin yekununa dair qiymətləndirmə meyarları ilə tanış edir.

1. Səbəb və nəticə əlaqələrini müəyyən edin.

2. Cədvəli tamamlayın.

İnsan sağlamlığına təsir edən hadisələr	Hansı xəstəliklər yarana bilər?
Güclü şaxta	ürək, bronxit, pnevmoniya və viruslu xəstəliklər
Turşulu yağışlar	baş ağrısı, başgicəllənmə, ürəkbulanması, astma, allergik və ağciyər xəstəlikləri
Ultrabənövşəyi şüalar	dəri xəstəliklərinin, bədxassəli şişlərin, göz xəstəliklərinin və s-nin artmasına, insanlarda immun sisteminin zəifləməsinə səbəb olur.

TƏCRÜBƏ DƏRSİ. İSTİXANA EFFƏKTİ

• Alt standartlar 2.1.3. Atmosfer hadisələrinin yaratdığı ekoloji problemlərə dair məlumat və təqdimatlar hazırlayır.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular X sinif: 26. Qlobal iqlim dəyişmələri
• Təlim nəticələri ✓ eksperimentin nəticələrini izah və təqdim edir.	

• **Dərsin məzmunu** • Şagirdlər dərsdə ətraf mühitdə qlobal istiləşməni təqlid edən eksperiment aparılar.

• Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, təqdimetmə			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Eksperimentin nəticələrini izah və təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Eksperimenti apararkən onun nəticələrini təqdim edir, lakin izah etməkdə çətinlik çəkir.	Eksperimenti apararkən onun nəticələrini əsasən izah edir və təqdim edərkən cüzi səhvlərə yol verir.	Eksperimenti sərbəst aparır və onun nəticələrini düzgün izah və təqdim edir.
•			
Resurslar	Dərslik; 3-litrlik şüşə balon; şüşə qapaq, yaxud şüşə parçası; hava termometri; elektrik lampası; nazik məftil; su; qum		

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Sınıfdə işin təşkili zamanı müəllim bəzi məsələlərə diqqət yetirməlidir:

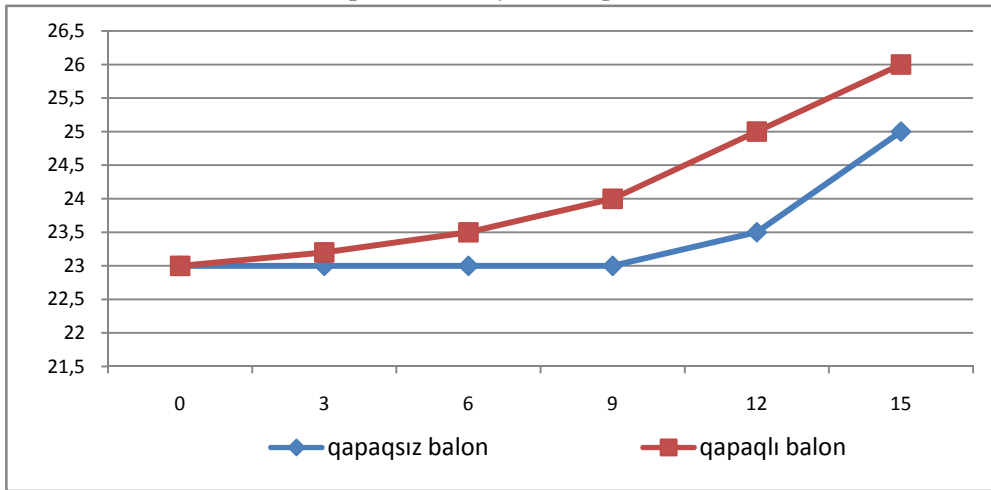
1. Tapşırığın qruplarla yerinə yetirilməsi məqsəduyğundur.
2. Eksperimentin fərqli hissələrinin müxtəlif qruplar tərəfindən yerinə yetirilməsi daha məqsəduyğundur (bir qrup açıq balonla, ikinci qrup isə bağlı). Bu, eksperimentin keçirilməsi vaxtını qısaldacaq, nəticələri təhlil etməyə və müzakirəyə daha çox vaxt imkanı verəcək.
3. Qrupların işlərini qiymətləndirmə meyarlarını öncədən şagirdlərin diqqətinə çatdırmaq məqsəduyğundur.

Yerinə yetirilmiş işin nümunəsi:

Zaman intervalları	Qapaqsız balonun göstəriciləri	Qapaqlı balonun göstəriciləri
Lampanı yandırılmazdan öncə	23 ⁰ C	23 ⁰ C
Lampanı yandırdıqdan 3 dəqiqə sonra	23 ⁰ C	23,2 ⁰ C
6 dəqiqə sonra	23 ⁰ C	23,5 ⁰ C
9 dəqiqə sonra	23 ⁰ C	24 ⁰ C
12 dəqiqə sonra	23,5 ⁰ C	25 ⁰ C
15 dəqiqə sonra	25 ⁰ C	26 ⁰ C
Temperaturun amplitudu	2 ⁰ C	3 ⁰ C

Tədqiqatın nəticələrinin təhlili.

Temperaturun dəyişməsi qrafiki

Balon qapaqla örtülür olduqda isti hava yuxarı qalxır, lakin xaricə çıxa bilmir. Yer səthində istixana effektinin mahiyyəti də bundan ibarətdir: karbon qazı atmosferdə pərdə rolunu oynayaraq səthin istilik şüalanmasının qarşısını alır və Yer səthində temperaturun artmasına səbəb olur.

Təcrübənin müxtəlif nəticələri ola bilər: bağlı balonda temperatur qalxmaya və amplitud açıq balondakından aşağı ola bilər.

Müəllim nəzərə almalıdır ki, verilmiş tapşırığın məqsədi mövcud fərziyyələrin təsdiqi deyil, şagirdlərdə eksperiment aparmaq və nəticələrini təhlil etmək bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir.

QURU SULARINDAN İSTİFADƏ

• Alt standartlar 2.1.5. Hidrosferdəki təbii sərvətləri iqtisadi və ekocoğrafi cəhətdən qiymətləndirir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular IX sinif: 21-29. Su ehtiyatları və onların iqtisadi əhəmiyyəti
• Təlim nəticələri ✓ su ehtiyatlarının iqtisadi əhəmiyyətini qiymətləndirir.	

Əsas anlayışlar • Ekosistem

• **Dərsin məzmunu** • Şagirdlər dərsdə verilən göstəricilərin təhlili əsasında daha çox şirin su tələb edən təsərrüfat sahələrini aşkarlayırlar. Mətnin təhlili əsasında onlar əhalinin təsərrüfat fəaliyyətində çaylardan istifadəsinin əsas istiqamətlərini aşkar edirlər.

• Qiymətləndirmə meyarları: qiymətləndirmə

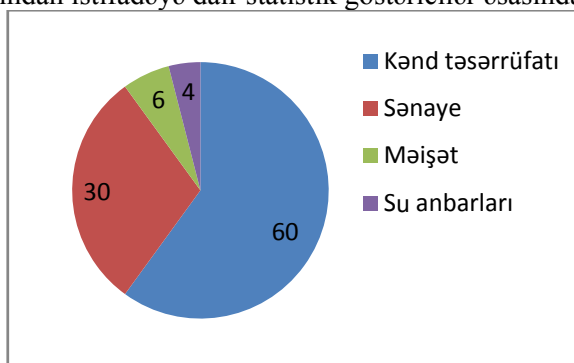
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Su ehtiyatlarının iqtisadi əhəmiyyətini qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Su ehtiyatlarının iqtisadi əhəmiyyətini müəllimin köməyi ilə qiymətləndirir.	Su ehtiyatlarının iqtisadi əhəmiyyətini, əsasən, qiymətləndirir.	Su ehtiyatlarının iqtisadi əhəmiyyətini düzgün qiymətləndirir.

•

Resurslar	Dərslik; dünyanın fiziki və siyasi xəritəsi
------------------	---

Motivasiya / Tədqiqat işi

Su ehtiyatlarından istifadəyə dair statistik göstəricilər əsasında diaqram qurun.

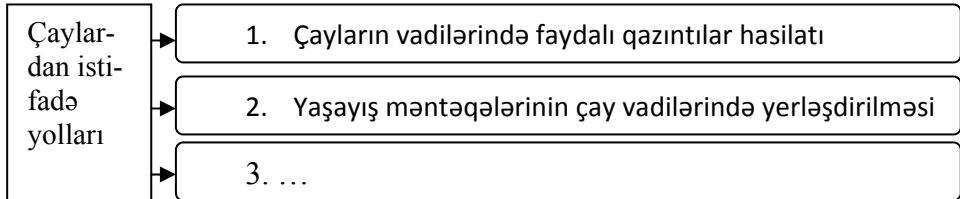
Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– Tərtib etdiyiniz “sudan istifadə sahələri” diaqramını müxtəlif dövlətlərdə tətbiq etmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.

Müəllim istiqamətləndirici suallar verməklə şagirdləri sudan istifadə edilən sahələrin ölkələrdə fərqli olduğunu dövlətlərin təbii şərait və inkişaf səviyyəsinə asılı olmasına doğru yönəldə bilər.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Mətnlə işləyərkən şagirdlərə məlumatı sxem şəklində verməyi təklif etmək olar:

Fəaliyyət-1

Sxemləri müqayisə edin.

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– a sxemindəki ərazidə mineral ehtiyatlar zəngindir. Lakin orada mineral ehtiyatlar hasil olunmur. B sxemində mineral ehtiyatların hasil edilməsini hansı amillərlə əsaslandırmaq olar?

b sxemində çay və ona paralel çəkilmiş yol olduğuna görə.

Fəaliyyət-2

Aral hövzəsinə daxil olan çayları təhlil edin.

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– Çay dərələri mənsəbinə doğru genişlənir, suyun səviyyəsi artır. Amudərya və Sırdərya çaylarında bu prosesin əksinə baş verməsi nə ilə izah oluna bilər?

Amudərya və Sırdərya çaylarından çəkilmiş kanallar çayın suyunun kəskin dərəcədə azalması ilə nəticələnmişdir, hazırda çaylar mənsəbinə çatmır.

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Məişətdə sudan istifadənin strukturunu təhlil edin və ondan qənaətlə istifadə edilməsinə dair təklif verin.

Şagirdlər fəaliyyəti cütlüklərlə müzakirə edə bilər, onların problemin həllinə dair sərbəst fikirlər söyləməsini təşkil edilə bilər.

Öyrəndiklərinizi YOXLAYIN

İfadələrə uyğun xəritə-sxemləri müəyyən edin:

1. SES enerjisi alınmasında geniş istifadə olunur – E
2. Qışda “şose” yoluna çevrilir – A
3. Turizm üçün geniş imkanlara malikdir – B
4. Suvarma əhəmiyyəti böyükdür – C

TƏHLÜKƏLİ HİDROLOJİ HADİSƏLƏR VƏ ONLARLA MÜBARİZƏ

• Alt standartlar 2.1.5. Hidrosferdəki təbii sərvətləri iqtisadi və ekocoğrafi cəhətdən qiymətləndirir. 2.1.6. Hidrosferin ekoloji cəhətdən gərgin ərazilərini kontur xəritədə qeyd edir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VII sinif: 37. Çaylarımızın ekoloji vəziyyəti VIII sinif: 34. Okeanlarda suyun hərəkəti IX sinif: 21-27. Su ehtiyatları və onların iqtisadi əhəmiyyəti
• Təlim nəticələri ✓ hidroloji hadisələrin (daşqın, subasmalar və sellər) coğrafi yayılması qanunauyğunluqları izah edir; ✓ hidroloji hadisələrin nəticələrini iqtisadi baxımdan təhlil edir.	

• Əsas anlayışlar • <i>Sel, daşqın, hidrometeoroloji hadisələr</i> • Dərsin məzmunu • Dərsdə şagirdlər diaqramı təhlil edərək təbiətdəki geoloji, meteoroloji, hidroloji və iqlim hadisələrinin nisbətini müəyyənləşdirirlər. Mətnlə işləyərək sel və daşqınlar kimi təhlükəli hidroloji hadisələrin yaranma səbəblərini və nəticələrini aşkarlayırlar.
--

• Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, təhlietmə			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Hidroloji hadisələrin (daşqın, subasma və sellər) coğrafi yayılması qanunauyğunluqlarını çətinliklə izah edir.	Hidroloji hadisələrin (daşqın, subasma və sellər) coğrafi yayılması qanunauyğunluqlarını müəllimin köməyi ilə izah edir.	Hidroloji hadisələrin (daşqın, subasma və sellər) coğrafi yayılması qanunauyğunluqlarını cüzi səhvlərlə izah edir.	Hidroloji hadisələrin (daşqın, subasma və sellər) coğrafi yayılması qanunauyğunluqlarını düzgün izah edir.
Hidroloji hadisələrin nəticələrini iqtisadi baxımdan təhlil etməkdə çətinlik çəkir.	Hidroloji hadisələrin nəticələrini iqtisadi baxımdan müəllimin köməyi ilə təhlil edir.	Hidroloji hadisələrin nəticələrini iqtisadi baxımdan, əsasən, təhlil edir.	Hidroloji hadisələrin nəticələrini iqtisadi baxımdan düzgün təhlil edir.
•			
Resurslar	Dərslik; dünyanın fiziki və siyasi xəritəsi; mövzuya aid videoçarx və ya slaydlar		

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiya üçün müəllim şagirdlərə videoçarx və ya slaydlar nümayiş etdirə bilər. Dünyada baş verən təbii fəlakətlərin illər üzrə dəyişməsinə təhlil edin.

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– Təbii fəlakətlərin payında hidroloji hadisələrin başvermə sayının artması hansı amillərlə izah oluna bilər?

Şagirdlər diaqramı təhlil edərkən meteoroloji və hidroloji hadisələrin sayının artmasına diqqət yetirməlidirlər. Onlar bunun səbəbini iqlimdə baş verən dəyişikliklərlə əlaqələndirməlidirlər. Şagirdləri hidroloji hadisələrin, əsasən, meteoroloji hadisələrdən yaranmasına dair fikirlərə doğru istiqamətləndirmək məqsədəuyğundur.

Mətn üzrə işə dair Tövsiyələr

Mətnlə işləyərkən şagirdlər cədvəli doldura bilərlər

Hidroloji hadisə	Yaranma səbəbləri	Nəticələri

Fəaliyyət

Müzakirə edin:

- Okean və dənizsubasmaları hansı təhlükələrə səbəb ola bilər?
- Hansı regionlar bu hadisələrə daha çox məruz qalar?

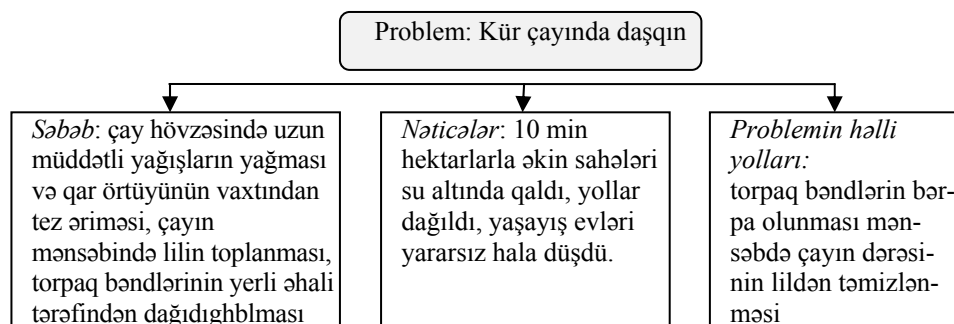
Okean və dəniz subasmalarının proqnozlarını əks etdirən xəritə-sxemləri təhlil edin.

Müəllim şagirdlərin diqqətini xəritə-sxemlərə yönəltməlidir. Onlar xəritə-sxemlərdə hansı ərazilərin su altında qalmaq təhlükəsinin olduğunu müəyyən edə bilərlər. Konkret ölkələrin adını sadalaya bilərlər. Müzakirəyə başlayarkən şagirdlərin hazırda dünyanın orta temperaturunun $14,5^{\circ}\text{C}$ (NASA-nın son məlumatlarına görə, 15°C -dir) olduğunu yada salmaq məqsədəuyğundur.

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Verilmiş tapşırıq şagirdlərdə səbəb-nəticə əlaqələrini qurmaq və problemlərin həlli yollarını aşkara çıxarmaq bacarığını formalaşdırmağa yönəlmişdir. Tapşırığı həll edərkən İsikava diaqramından istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Mətn əsasında cədvəli tamamlayın və təqdim edin.

Öyrəndiklərinizi YOXLAYIN

Kontur xəritə üzərindəki rəqəmləri cədvələ uyğun qruplaşdırın.

İntensiv yağışlar nəticəsində yaranan daşqınlar	Qar əriməsi nəticəsində yaranan daşqınlar	Sel hadisələrinin müşahidə olunduğu ərazilər
1, 2, 5, 7	3, 4, 8, 10	5, 6, 9

DÜNYANIN TORPAQ FONDU

• Alt standartlar 2.1.7. Bioloji ehtiyatlardan istifadəyə dair proqnozlar verir. 2.1.8. Bioloji ehtiyatlara dair hesablamalar aparır.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VI sinif: 38. Torpaq VII sinif: 40. Torpaqların müxtəlifliyi 41. Torpaqların mühafizəsi
• Təlim nəticələri ✓ davamlı inkişaf baxımından torpaq ehtiyatlarını qiymətləndirir; ✓ ərzaq problemini torpaq ehtiyatları ilə əlaqələndirir; ✓ ölkədə əhalinin torpaq ehtiyatları ilə təmin olunmasını hesablayır.	

• Əsas anlayışlar • *Dünyanın torpaq fondu, torpaq kadastrı, torpaqların tənəzzülü*
• Dərsin məzmunu • Şagirdlər dərsdə statistik məlumatları müzakirə edərək dünyanın və Azərbaycanın torpaq fondunu müqayisə edirlər. Mətn məlumatını təhlil edərək respublikanın əsas torpaq növlərini, onların istifadə olunmasını və torpaq ehtiyatlarının səmərəsiz istifadəsindən yaranan problemləri müəyyənləşdirirlər. Bitkiçilikdə yeni istiqamətlə – torpaqsız əkinçiliklə tanış olurlar. “Torpaq kadastrı” anlayışını mənimsəyirlər.

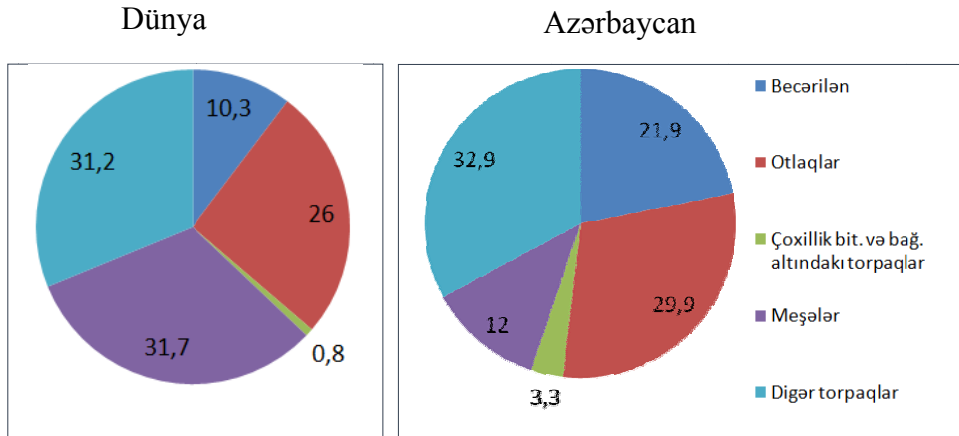
• Qiymətləndirmə meyarları: *qiymətləndirmə, əlaqələndirmə, hesablama.*

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Davamlı inkişaf baxımından torpaq ehtiyatlarını qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Davamlı inkişaf baxımından torpaq ehtiyatlarını müəllimin köməyi ilə qiymətləndirir.	Davamlı inkişaf baxımından torpaq ehtiyatlarını əsasən qiymətləndirir.	Davamlı inkişaf baxımından torpaq ehtiyatlarını düzgün qiymətləndirir.
Ərzaq problemini torpaq ehtiyatları ilə əlaqələndirməkdə çətinlik çəkir.	Ərzaq problemini torpaq ehtiyatları ilə əlaqələndirərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Ərzaq problemini torpaq ehtiyatları ilə əlaqələndirərkən cüzi səhvlərə yol verir.	Ərzaq problemini torpaq ehtiyatları ilə sərbəst və düzgün əlaqələndirir.
Ölkədə əhalinin torpaq ehtiyatları ilə təmin olunmasını hesablamaqda çətinlik çəkir.	Ölkədə əhalinin torpaq ehtiyatları ilə təmin olunmasını hesablamaqda müəllimin köməyindən istifadə edir.	Ölkədə əhalinin torpaq ehtiyatları ilə təmin olunmasını, əsasən, hesablayır.	Ölkədə əhalinin torpaq ehtiyatları ilə təmin olunmasını düzgün hesablayır.

Resurslar	Dərslik
------------------	---------

Motivasiya / Tədqiqat işi

Cədvəl əsasında dünyanın və Azərbaycanın torpaq fondunun strukturunu əks etdirən dairəvi diaqramları qurun.

Şagirdlər torpaqların bütün növlərini ayrılıqda müqayisə edə bilərlər. Məsələn, meşələr dünyada Azərbaycana nisbətən daha geniş yer tutur. Müqayisə üçün Venn diaqramından istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Mətnlə işləyərkən şagirdlərə cədvəli doldurmağı təklif etmək olar.

Azərbaycanın torpaq növləri	İstifadəsi	Problemləri

Fəaliyyət-1

Müəllimin şagirdləri xəritə-sxem və cədvəldən istifadə edərək suala cavab verməyə istiqamətləndirməsi məqsədəuyğundur.

Xəritə-sxem və statistik rəqəmlər əsasında:

- kənd təsərrüfat təyinatlı torpaqlarla ən çox təmin olunan;
- adambaşına düşən becərilən torpaqlarla ən çox təmin olunan 5 ölkəni müəyyən edin

Cədvəl və xəritə- sxemi təhlil edərək şagirdlər bu nəticələri alacaqlar:

- Avstraliya, Çin, Rusiya, ABŞ, Braziliya;
- Avstraliya, Kanada, Argentina, Rusiya, CAR.

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– Kənd təsərrüfatı təyinatlı və becərilən torpaqlarla təmin olunan ölkələrdə hansı problemlərə daha az rast gəlinir?

Əkin sahələrinin çatışmazlığı və heyvandarlıq üçün otlaq problemi yaranmır.

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Müəllim dərsi mətn üzrə işə dair tövsiyələrə uyğun təşkil etmişsə və şagirdlər fərdi olaraq cədvəlin 1-3-cü sütunlarını tamamlayıblarsa, sonuncu sütunu onlar qrup formasında müzakirə edə bilər və nəticələri təqdim edə bilərlər.

Öyrəndiklərinizi YOXLAYIN

1. Ölkələrdə əhalinin torpaq ehtiyatları ilə təmin olunmasını tapın:

Ölkələr	Torpaq fondu (mln. hektar)	Əhalinin sayı (mln. nəfər)	Təminolunma
Çin	956,1	1300	0,7
Kanada	997,6	36,1	27
ABŞ	937,3	326	2,9
Rusiya	1709,8	146,8	11,6
Argentina	768,2	43,4	17,7
Azərbaycan	86,6	9,6	9

2. 1 – c; 2 – d; 3 – b; 4 – a.

Layihə Torpaq mülkiyyəti**• Alt standartlar**

2.1.7. Bioloji ehtiyatlardan istifadəyə dair proqnozlar verir.

• **Təlim nəticələri** • “Dövlət kadastrı” anlayışını izah edir.

Layihəni başlamazdan əvvəl müəllim:

1. Qiymətləndirmə meyarlarını tərtib etməlidir (metodik vəsaitin əvvəlində verilən layihələrin qiymətləndirilməsi meyarlarından istifadə etmək olar). Meyarlar şagirdlərlə birgə müzakirə edilir və müzakirə nəticəsində meyarları təkmilləşdirmək və yenilərini əlavə etmək mümkündür.
2. Layihənin necə təqdim olunması barədə şagirdlərlə müzakirə aparmaq (yazılı, şifahi, İKT-dən istifadə etməklə və s.). Şagirdlər informasiyanın təqdimat formasını fərdi seçə bilərlər.
3. Layihənin yerinə yetirilmə müddəti müəyyən olunur.

MEŞƏ EHTİYATLARI VƏ ONLARDAN İSTİFADƏ

• Alt standartlar 2.1.7. Bioloji ehtiyatlardan istifadəyə dair proqnozlar verir. 2.1.8. Bioloji ehtiyatlara dair hesablamalar aparır.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VI sinif: 36. Meşələr VII sinif: 42. Azərbaycan Respublikasının torpaq, bitki örtüyü və heyvanat aləmi VIII sinif: 39. Təbii zonalar IX sinif: 29. Şimal materiklərinin bioehtiyatları və ölkələrin iqtisadi onların inkişafında rolu, 30. Cənub materiklərinin bioehtiyatlarından istifadənin xüsusiyyətləri X sinif: 53. Dünyada emaledici sənayenin coğrafiyası
• Təlim nəticələri ✓ meşə ehtiyatlarının regionlar üzrə azalmasının səbəblərini izah edir; ✓ meşələrin istifadə edilməsi nəticəsində azalma səviyyəsini hesablayır.	
• Əsas anlayışlar • <i>Dünyanın meşə fondu, meşə massivlərinin tənəzzülü</i> • Dərsin məzmunu • Statistik məlumatlarla və xəritə ilə iş əsasında şagirdlər meşə ehtiyatlarının dünya regionları üzrə necə paylandığını müəyyən edirlər. Xəritələri təhlil edərək Azərbaycanda və dünyada meşə massivlərinin sahələrinin necə dəyişdiyini aydınlaşdırırlar. Mətni öyrənərək şagirdlər meşələrin funksiyaları, onların kəsilmə problemləri və meşə yanğınları haqqında məlumatlar əldə edirlər.	

• Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, hesablama

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Meşə ehtiyatlarının regionlar üzrə azalmasının səbəblərini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Meşə ehtiyatlarının regionlar üzrə azalmasının səbəblərini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Meşə ehtiyatlarının regionlar üzrə azalmasının səbəblərini kiçik səhvlərlə izah edir.	Meşə ehtiyatlarının regionlar üzrə azalmasının səbəblərini düzgün və müstəqil izah edir.
Meşələrin istifadə edilməsi nəticəsində azalma səviyyəsini hesablamaqda çətinlik çəkir.	Meşələrin istifadə edilməsi nəticəsində azalma səviyyəsini müəllimin köməyi ilə hesablayır.	Meşələrin istifadə edilməsi nəticəsində azalma səviyyəsini qeyri-dəqiq hesablayır.	Meşələrin istifadə edilməsi nəticəsində azalma səviyyəsini düzgün hesablayır.

Resurslar	Dərslik; dünyanın siyasi xəritəsi
internet resurslar	Google Earth proqramı

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiya mərhələsində müəllim meşələrlə əhatə olunmuş əraziləri izləmək üçün Google Earth proqramından istifadə edə bilər.

Xəritə-sxemə əsasən cədvəli tamamlayın:

Ölkələr	Hansı meşələr xarakterikdir?			
	Qarışıq və enliyarpaqlı meşələr	İynəyarpaqlı meşələr	Subtropik meşələr	Rütubətli tropik meşələr (ekvatorial)
Rusiya		+		
Kanada		+		
ABŞ	+		+	
Polşa	+			
Braziliya			+	+
İndoneziya				+
Hindistan				+

Müzakirə edin və nəticəni qısa mətn formasında təqdim edin:

– Cədvəldəki statistik məlumatlar və əldə etdiyiniz nəticələrə əsasən meşələrin sahəsi və oduncaq tədarükü regionlar üzrə necə paylanmışdır?

Meşələrin sahəsinə görə Avrasiya, Cənubi Amerika və Afrika, meşə örtüyünün sahəsinə və oduncaq tədarükünə görə isə Avrasiya və Cənubi Amerika materikləri seçilir. Meşə ehtiyatı ilə daha yaxşı təmin olunan Rusiya və Kanadada iynəyarpaqlı, Braziliyada subtropik, Hindistanda isə rütubətli tropik (ekvatorial) meşələr üstünlük təşkil edir.

Fəaliyyət

“Dünyanın meşə ilə örtülü əraziləri” xəritə-sxemini təhlil edin.

Müzakirə edin və nəticəni tərtib etdiyiniz cədvəl formasında təqdim edin.

– Meşə sahələri hansı regionlarda daha sürətlə azalıb və bu azalmaya səbəb nədir?

Regionlar	Meşə sahələrinin azaldığı ərazilər	Azalmanın səbəbi
Avropa	Avropanın mərkəzi və cənub hissələrində kəskin azalma müşahidə olunur.	Regionda meşələr, əsasən, kənd təsərrüfatında əkinçiliyin inkişafı məqsədilə azalmışdır. Burada həmçinin meşə ehtiyatlarından kimya sənayesində də istifadə edilir.
Asiya	Şərqi Asiyada, Cənubi Asiyada, Qafqazda və Kiçik Asiya yarımadasında azalma daha intensiv olmuşdur.	Meşə sahələrinin qırılmasına səbəb meşələrdən əsas etibarilə tikinti sənayesində, mebel istehsalında və oduncaq tədarükündə istifadə edilməsidir. Region əsas meşə ixracatçısı hesab edilir.
Afrika	Afrika materikində kəskin azalmışdır (Madaqaskar, Şərqi Afrika).	Meşə sahələrinin kəskin azalmasına səbəb meşələrdən oduncaq tədarükü üçün istifadə edilməsidir. Hazırda da bu proses Afrika ölkələrində baş verir.
Şimali Amerika	Azalma bir o qədər də hiss olunmur.	Meşələr, əsasən, əkinçiliyi inkişaf etdirmək məqsədilə qırılmışdır. Hazırda ABŞ hökuməti meşələri qorumaq məqsədilə bir çox milli parklar yaratmışdır.
Cənubi Amerika	Braziliyada azalma daha intensiv olmuşdur.	Meşələr əsasən oduncaq tədarükü, tikinti sənayesi, mebel istehsalında qırılmışdır. Daha çox meşələrə dəyən ziyan Braziliyada (Amazon) hiss olunmuşdur.
Avstraliya	Meşə sahələri Şərqi Avstraliyada, demək olar ki, iki dəfə azalmışdır.	Meşə sahələrinin azalmasına əsas səbəb meşə yanğınlarıdır. Hazırda da bu proses davam etməkdədir.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Mətni şagirdlər BİBÖ üsulundan istifadə edərək mənimsəyə bilirlər.

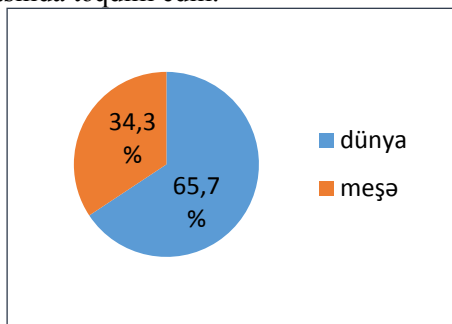
Öyrəndiklərinizi**TƏTBİQ EDİN**

Cədvəli tamamlayın.

Region	Meşə sahələrinin azalma səbəbləri
Avropa	Əkinçilik məqsədilə meşələrin qırılması
Asiya	Tikinti sənayesi, mebel istehsalı
Afrika	Oduncaq tədarükü
Şimali Amerika	Əkinçilik məqsədilə meşələrin qırılması
Cənubi Amerika	Oduncaq tədarükü, tikinti sənayesi, mebel istehsalı
Avstraliya	Meşə yanğınları

Öyrəndiklərinizi**YOXLAYIN**

1. Regionları meşə sahələrinin azalan sırasına görə ardıcıl düzün:
Avrasiya, Latın Amerikası, Afrika, Şimali Amerika, Avstraliya
2. Mətdə olan müvafiq rəqəmlərdən istifadə edərək dünyanın meşə ehtiyatlarının Yer kürəsinin quru hissəsinin neçə faizini təşkil etdiyini hesablayın. Nəticəni dairəvi diaqram formasında təqdim edin.

Layihə**Dünyanın meşə fondu****• Alt standartlar**

2.1.7. Bioloji ehtiyatlardan istifadəyə dair proqnozlar verir.

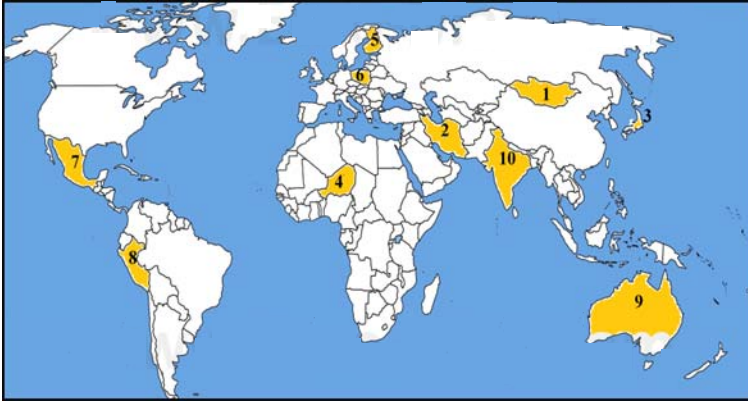
• **Təlim nəticələri** • Davamlı inkişaf baxımından meşə ehtiyatlarını qiymətləndirir.

Layihəni başlamazdan əvvəl müəllim:

1. Qiymətləndirmə meyarlarını tərtib etməlidir (metodik vəsaitin əvvəlində verilən layihələrin qiymətləndirilməsi meyarlarından istifadə etmək olar). Meyarlar şagirdlərlə birgə müzakirə edilir və müzakirə nəticəsində meyarları təkmilləşdirmək və yenilərini əlavə etmək mümkündür.
2. Layihənin necə təqdim olunması barədə şagirdlərlə müzakirə aparmaq (yazılı, şifahi, İKT-dən istifadə etməklə və s.). Şagirdlər informasiyanın təqdimat formasını fərdi seçə bilərlər.
3. Layihənin yerinə yetirilmə müddəti müəyyən olunur.

1. Hansı ölkələr üçün neotektonik proseslər səciyyəvidir?

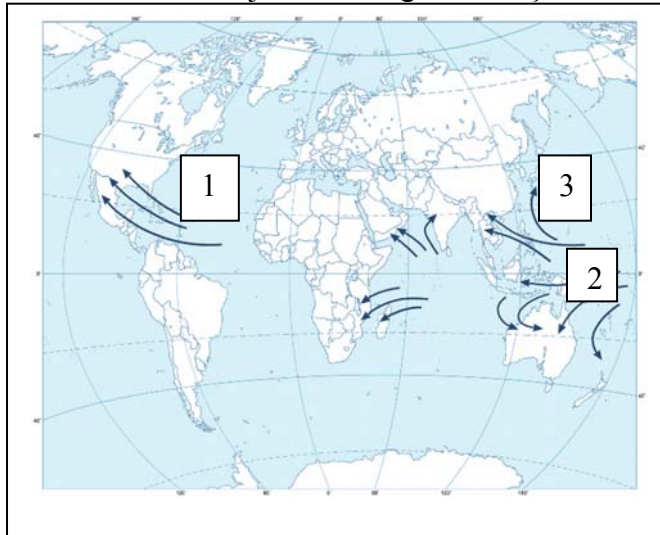
Nö	Ölkə

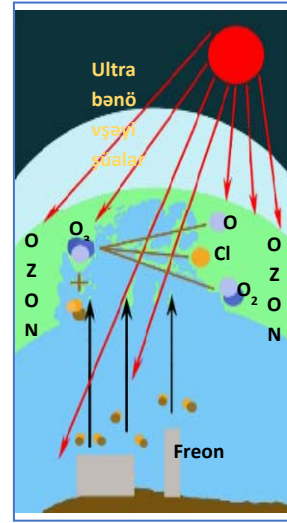
2. Ölkənin daş kömür ehtiyatları ilə təmin olunmasını müəyyən edin.

Ölkə	Kömür ehtiyatı, mlrd. ton	İllik hasilat, mln. ton	Təminolunma səviyyəsi, ehtiyatın çatacağı illər
ABŞ	445	1020	

3. Xəritə-sxemdə hansı meteoroloji hadisələr göstərilmişdir?

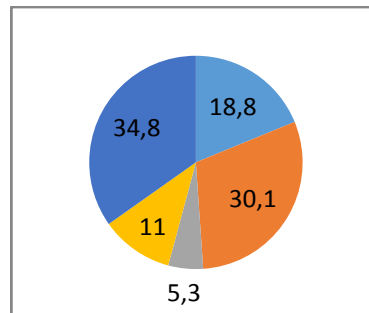
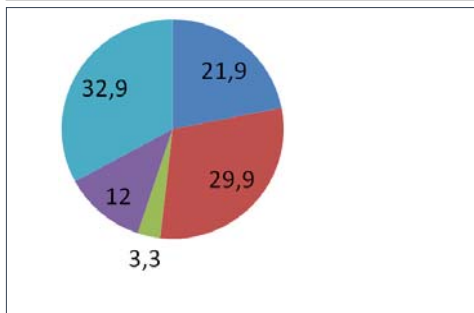
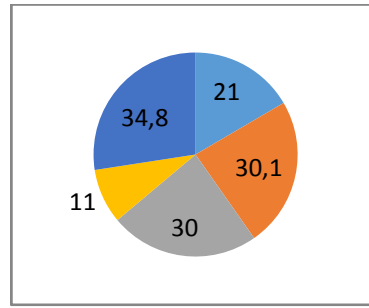
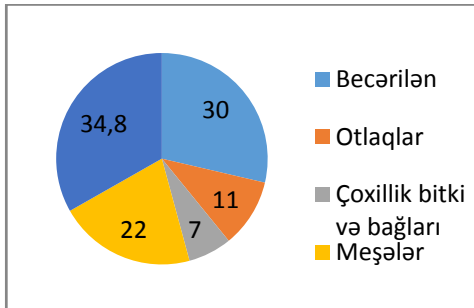
4. Şəkilə hansı təbii proses təsvir edilmişdir?
Onun mahiyyəti nədir?

5. Cədvəli tamamlayın.

Təbii hadisələr	Səbəb	Nəticələr	Yayılma əraziləri
tayfun			
sel			
toz burulğanları			
daşqınlar			

6. Hansı diaqramda Azərbaycanın torpaq fondunun strukturu düzgün əks
edilib?

Fəsil	3	Fəsil üzrə ümumi saatların miqdarı:	8 saat
		Kiçik summativ qiymətləndirmə:	1 saat

DÜNYANIN DEMOQRAFİK MƏNZƏRƏSİ

Fəsil üzrə reallaşdırılacaq ALT STANDARTLAR

3.1.1. Əhalinin tərkibini təhlil edir.

3.1.2. Əhalinin tərkibinə aid sxemlər, diaqramlar hazırlayır.

ETNOS VƏ ETNOGENEZ

• Alt standartlar 3.1.1. Əhalinin tərkibini təhlil edir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular IX sinif: 36. Sivilizasiyaların tarixi-coğrafi inkişafı
• Təlim nəticələri; ✓ “etnos”, “etnogene” və “passionarlıq” anlayışlarını izah edir. ✓ etnogenezin inkişaf mərhələlərində passionarlığın rolunu qiymətləndirir.	

- **Əsas anlayışlar** • *Etnos, etnogene nəzəriyyəsi, passionarlıq*
- **Dərsin məzmunu** • Dərs prosesində şagirdlər tarix fənnindən aldıkları bilikləri yada salır, müxtəlif dövrlərdə yaranan etnosların yayıldığı əraziləri cədvəl üzrə qeyd edir və nəticə çıxarır. Onlar etnosların yaranması və yox olması səbəblərinə dair müxtəlif nəzəriyyələrin olduğunu müzakirə edir və Lev Qumilyovun etnogene nəzəriyyəsinin elementləri ilə tanış olur. Qumilyovun fikirləri ilə Maslounun insan tələbatı piramidasını müqayisə edirlər.

• **Qiymətləndirmə meyarları:** *izahetmə, qiymətləndirmə*

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Şagirdlər “etnos”, “etnogene” və “passionarlıq” anlayışlarını izah etməkdə çətinlik çəkir.	Şagirdlər “etnos”, “etnogene” və “passionarlıq” anlayışlarını izah etmək üçün müəllimin köməyindən istifadə edir.	Şagirdlər “etnos”, “etnogene” və “passionarlıq” anlayışlarını cüzi səhvlərlə izah edir.	Şagirdlər “etnos”, “etnogene” və “passionarlıq” anlayışlarını sərbəst olaraq düzgün izah edir.
Etnogenezin inkişaf mərhələlərində passionarlığın rolunu qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Etnogenezin inkişaf mərhələlərində passionarlığın rolunu qiymətləndirərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Etnogenezin inkişaf mərhələlərində passionarlığın rolunu əsasən qiymətləndirir.	Etnogenezin inkişaf mərhələlərində passionarlığın rolunu düzgün qiymətləndirir.

•

Resurslar	Dərslik; slaydlar; Maslounun insan tələbatı piramidası; etnogenezin inkişaf sxemi
internet resurslar	https://book-audio.com/27254:gumiliov-lev-etnogene-i-biosfera-zemli (L.Qumilyov “Etnogene və biosfer”).

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiya mərhələsində müəllimin şagirdlərə L.Qumilyovun “Etnogenez və Yer biosferi” əsərindəki etnosların yaranması, xalqların yaşadığı mühitin onların formalaşmasına təsirinə dair məlumatları verməsi məqsəduyğundur.

Tədqiqat işində verilmiş cədvəli şagirdlərin tarix fənnindən aldıkları biliklər əsasında tamamlaması mümkündür.

Nümunə:

Xətlər /əsr	Etnos
I (e.ə XI əsrədək)	Çin tayfalar
II (e.ə III əsrədək)	türk tayfaları
III (I əsr)	slavyanlar, iudeylər
IV (VI əsr)	ərəblər, çinlilər, hindlilər
V (XI əsr)	monqollar

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Mətn üzərində iş zamanı şagirdlərlə “Mətnə əsas sözlərin çıxarılması üsulundan (açar sözlər, anlayışlar, terminlər)” istifadə etmək məqsəduyğundur.

Etnogenez – etnosun yaranmasından yox olmasına qədərki dövrü əhatə edən inkişaf yolu.

Passionar – ətraf aləmin enerjisindən güc alaraq fəaliyyət göstərən şəxs.

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Şagirdlər L.Qumilyovun etnogenez inkişaf mərhələlərini əks etdirən sxemlə Maslounun “İnsanın tələbatı” piramidasını müqayisə etməlidir. Müqayisə prosesində şagirdlər insanın tələbatları ilə cəmiyyətin tələbatlarının uyğun olduğu nəticəsinə gəlirlər. İnsanların tələbatı müxtəlif səviyyələrə ayrılır: qida və təhlükəsizliyə olan tələbat daha aşağı, özünü qiymətləndirməyə olan tələbat isə daha yüksək səviyyə hesab edilir. Aşağı tələbatlar ödənildikdə insanda başqaları üçün daha faydalı olan tələbatlar yaranır. L.Qumilyov nəzəriyyəsində isə səviyyələr cəmiyyətin inkişaf mərhələlərinə əsaslanır.

Öyrəndiklərinizi YOXLAYIN

Şagirdlər etnogenezin tarixi inkişaf mərhələlərini məntiqi ardıcılıqla düzür, bu zaman onların istifadə etdiyi ifadələrin sayı müxtəlif ola bilər.

Nümunə:

1. Ətraf aləmə uyğunlaşma və sakit həyat tərzinə malik olma

2. Passionarlığın sıçrayışı ilə etnosun yüksək səviyyəli həyat uğrunda çalışması

3. İdeya uğrunda özünü məhv olmağa hazır olması

4. Tənəzzül

Layihə

Azərbaycanlıların etnogenezi

Şagirdlər “Azərbaycanlıların etnogenezi” mövzusunda referat hazırlamalıdır. Bunun üçün şagirdlər metodik vəsaitin girişində referatın hazırlanmasına və onun qiymətləndirməsinə olan tələblərlə tanış olmalıdır.

Referatın quruluşu:

- 1) titul vərəqi
- 2) səhifələr göstərilməklə işin planı
- 3) giriş
- 4) materialın mətni
- 5) nəticə
- 6) istifadə olunan ədəbiyyatın siyahısı
- 7) əlavələr: cədvəl, diaqram, qrafik, şəkil, sxemlərdən ibarət səhifələr

Qiymətləndirmə meyarları:

1. Məzmunun mövzuya uyğunluğu (maksimal bal ...)
2. Referat tərtib olunarkən onun quruluşunun düzgünlüyü: giriş – əsas məzmun – nəticə (maksimal bal...)
3. İşə xəritə, xəritə-sxem, qrafik, diaqram və digər əyani materialların əlavə edilməsi (maksimal bal ...)
4. Referatın orijinallığı – plagiat olmaması (maksimal bal...)
5. Elmi faktların dəqiqliyi (maksimal bal ...)
6. Referatda istifadə olunan mənbələrin müxtəlifliyi (maksimal bal...)
7. Referatın təyin edilən vaxtda təqdim olunması (maksimal bal...)

Referatın qiymətləndirilməsi:

Referat əvvəlcədən müəyyən edilmiş bal şkalasına əsasən qiymətləndirilir.

I səviyyə: ... bala kimi

II səviyyə: ... bala kimi

III səviyyə ... bala kimi

IV səviyyə: ... bala kimi

PRAKTİK DƏRS. DÜNYADA DİL AİLƏLƏRİ

• Alt standartlar 3.1.1. Əhalinin tərkibini təhlil edir. 3.1.2. Əhalinin tərkibinə aid sxemlər, diaqramlar hazırlayır.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VI sinif: 8. Müxtəlif xalqlar, irqlər, dinlər VII sinif: 48. Dünya əhalisinin dil tərkibi və əhalinin məskunlaşması
• Təlim nəticələri ✓ regionları ərazidə yayılmış dil ailəsi, dil qrupları və xalqlar baxımından təhlil edir.	

• **Dərsin məzmunu** • Dərsdə şagirdlər xəritəyə əsasən regionlarda yayılmış dil ailələri, qrup və xalqları cədvəl formasında qruplaşdırır. Regionlarda yayılmış dil ailələrinin xəritə-sxemini tərtib edir.

• Qiymətləndirmə meyarları: <i>təhliletmə</i>			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Dil ailələri, dil qrup və xalqların yayılması baxımından regionları təhlil etməkdə çətinlik çəkir.	Dil ailələri, dil qrup və xalqların yayılması baxımından regionları təhlil edərkən müəlimin köməyindən istifadə edir.	Dil ailələri, dil qrup və xalqların yayılması baxımından regionları əsasən təhlil edir.	Dil ailələri, dil qrup və xalqların yayılması baxımından regionları müstəqil olaraq və düzgün təhlil edir.
•			
Resurslar		Dərslik; dünya xalqları xəritəsi; dünyanın kontur xəritəsi	

Şagirdlər birinci praktik işi dərslikdəki “Dünya xalqları” xəritə-sxeminə əsasən yerinə yetirirlər.

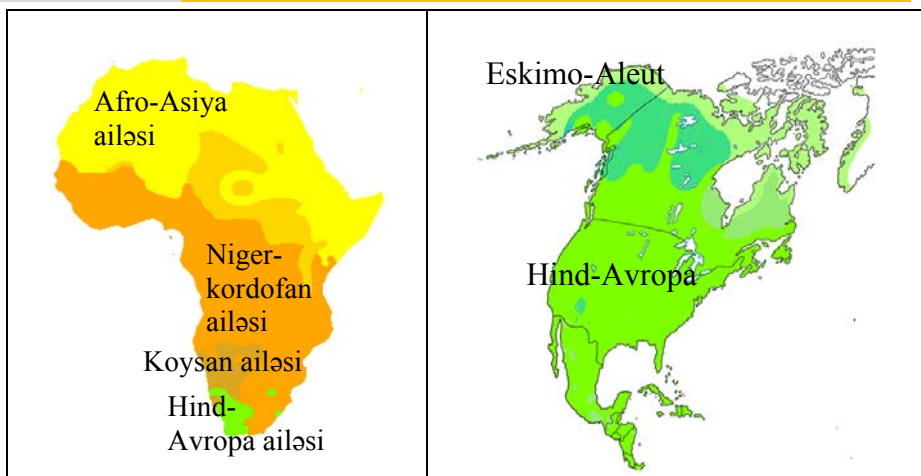
I tapşırıqə aid		Nümunə	
Region	Dil ailəsi	Dil qrupları	Dil qruplarının xalqları
Avropa	Hind-Avropa	Slavyan	ruslar, ukraynalılar, belaruslar, polyaklar, bolqarlar, slovaklar
		German	almanlar, ingilislər, isveçrəlilər, norveçlilər, amerikalılar
		Roman	italiyalılar, fransız, ispan, meksikalılar, braziliyalılar, portuqaliyalılar
		Alban	albanlar
	Ural	Fin-uqor	finlər, estonlar, macarlar
Asiya	Altay	Türk	azərbaycanlılar, türklər, türkmənlər, qazaxlar, özbəklər, uyğurlar, xakaslar, tıvalılar, başqırdlar, tatarlar, çuvaşlar, qaqauzlar, qırğızlar və s.
		Monqol	monqollar, kalmıqlar

		Tunqus-mancur	evenklər
		Paleoasiya	yaponlar
	Hind-avropa	İran	farslar, kürdlər, taciklər, əfqanlar
		Hind-ari	benqallar, hindlilər
	Afro-asiya (Hami-Sami)	Semit	ərəblər, yəhudilər
	Qafqaz	Nax-dağıstan	çexenlər, ləzgilər, avarlar
	Çin- tibet		çinlilər, tibetlilər
	Ural	Samodiy	nenlər
Şimali Amerika	Hind-avropa	Alman	amerikalılar
	Eskimo-aleut		eskimoslar, aleutlar
	Na dene		atabaskilər, apaçilər, navaxolar
Latın Amerikası	Hind-Avropa	Roman	Latın Amerikasının ispanidilli xalqları
Afrika	Afro-asiya	Semit	Ərəb xalqları (suriyalı, əlcəzair, misirlilər)
	Nil- saxara		
	Niger-kordofan		
	koysan		buşmenlər, qottentoqlar
Avstraliya	Hind-Avropa	Alman	ingilis-avstraliyalılar
	Avstraliya		Avstraliya aborigenləri

II tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün dünyanın və ya regionların kontur xəritəsi olmalıdır. Xəritə-sxem olmadıqda şagirdlər özləri dünyanın və ya regionların kontur xəritəsinin sxemini çəkə bilərlər.

II tapşırığa aid

Nümunə

DEMOQRAFİK KEÇİD MƏRHƏLƏLƏRİ

• Alt standartlar 3.1.1. Əhalinin tərkibini təhlil edir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VIII sinif: 47. Əhalinin təbii artımı IX sinif: 43. Əhalinin sayının dəyişməsi və onun tənzimlənməsi X sinif: 41. Əhali artımı və onun yaratdığı problemlər
• Təlim nəticələri ✓ demoqrafik keçid mərhələlərinin mahiyyətini izah edir; ✓ ölkələrin hansı demoqrafik mərhələdə olduqlarını təyin edir.	

• Əsas anlayışlar • *Demoqrafik keçid mərhələləri*

• Dərsin məzmunu • Dərs prosesində şagirdlər hər bir demoqrafik mərhələnin mahiyyəti ilə tanış olur, statistik göstəricilər əsasında müxtəlif regionlarda hansı mərhələnin olduğunu izah edir.

• Qiymətləndirmə meyarları: *izahetmə, təyinetmə*

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Demoqrafik keçid mərhələlərinin mahiyyətini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Demoqrafik keçid mərhələlərinin mahiyyətini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Demoqrafik keçid mərhələlərinin mahiyyətini əsasən izah edir.	Demoqrafik keçid mərhələlərinin mahiyyətini sərbəst və düzgün izah edir.
Ölkələrin hansı demoqrafik mərhələdə olduğunu təyin etməkdə çətinlik çəkir.	Ölkələrin hansı demoqrafik mərhələdə olduğunu müəllimin köməyi ilə təyin edir.	Ölkələrin hansı demoqrafik mərhələdə olduğunu cüzi səhvlərə təyin edir.	Ölkələrin hansı demoqrafik mərhələdə olduğunu düzgün və sərbəst olaraq təyin edir.

•

Resurslar

Dərslik; demoqrafik keçid mərhələlərinin sxemi

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiya mərhələsində müəllim aşağıdakı informasiyaları şagirdlərə çatdıraraq sonda onlarla “Əhalinin sürətlə artımı hansı nəticələrə gətirib çıxara bilər?” sualı ətrafında müzakirə apara bilər.

- Yer kürəsində əhalinin sayı 7 milyard nəfərdən çoxdur
- Hər saniyə dünyada 3 uşaq anadan olur
- Hər dəqiqə 180 nəfər
- Hər saat – 10,8 min nəfər
- Hər gün – 259,2 min nəfər
- Hər həftə dünyaya 1,8 milyon insan əlavə olur: bu, Hamburq kimi yeni bir şəhər deməkdir
- Hər ay isə Avstriya kimi bir ölkənin əhalisi – 8 milyon insan.

Tədqiqat işində verilmiş tapşırığı yerinə yetirərkən şagirdlər “əhalinin təbii artımı” anlayışını yada salmalıdırlar. Onlar daha yüksək təbii artımın Hindistanda (12); İranda (11,9); Braziliyada (7,7) olduğunu bilirlər. Cədvəl əsasən şagirdlər ÜDM-in adambaşına düşən payının çox olduğu ölkələrdə təbii artımın aşağı, ÜDM-in adambaşına düşən payının az olduğu ölkələrdə isə təbii artımın yuxarı olduğunu müəyyən edə bilirlər.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Mətn üzərində işləyərkən şagirdlər cədvəli aşağıdakı kimi tamamlayırlar.

Mərhələ	Mahiyəti	Region və ölkələr
1-ci mərhələ	yüksək doğum, yüksək ölüm və təbii artımın aşağı olması	Yeni Qvineya adasında, Amazon, Konqo hövzəsində
2-ci mərhələ	doğumun yüksək göstəriciləri saxlanılır, ölümün səviyyəsi azalır. Nəticədə əhalinin təbii artımı yüksəlir	Afrika, Asiya və Latin Amerikasının bir sıra ölkələrində
3-cü mərhələ	ölümün səviyyəsi əvvəlki mərhələdə olduğu kimi qalır, doğumun səviyyəsi isə aşağı düşür	Latin Amerikasının əksər ölkələri
4-cü mərhələ	doğum və ölüm arasında fərqi azalması təbii artımın da aşağı düşməsinə səbəb olur ki, bu zaman əhalinin sayı sabitləşir	Bu, inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyəti üçün xarakterikdir

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Region	Ölkə	Doğulanlar, hər min nəfərə	Ölülər, hər min nəfərə	Təbii artım	Demoqrafik keçid fazaları
Afrika	Misir	30,3	4,7	25,6	2-ci mərhələ
	Niger	44,8	12,1	32,7	
	Nigeriya	37,3	12,7	24,6	
	Zambiya	41,8	12,4	29,4	
Şimali	ABŞ	12,5	8,2	4,3	4-cü mərhələ

Amerika	Kanada	10,3	8,5	1,8	
Cənubi Amerika	Braziliya	14,3	6,6	7,7	3-cü mərhələ
	Argentina	17,0	7,5	9,5	
Asiya	Azərbaycan	16,2	7,1	9,1	
	Hindistan	19,3	7,3	11,5	
	Əfqanıstan	38,3	13,7	24,6	
	Türkmənistan	19,3	6,1	13,3	
	İran	17,8	5,9	11,9	
	Yaponiya	7,8	9,6	-1,8	
Avropa	Norveç	12,2	8,1	4,1	4-cü mərhələ
	Fransa	12,3	9,3	3,0	
	Belçika	11,4	9,7	1,7	
	Almaniya	8,5	11,6	-3,1	
	Ukrayna	10,5	11,4	0,9	
Avstraliya	Avstraliya	12,1	7,2		4-cü mərhələ

Cədvəli tamamlayarkən şagirdlər Afrika ölkələrinin demoqrafik keçidin ikinci mərhələsində olduğu nəticəsinə gəlməlidirlər. Bu ölkələrdə doğumun yüksək, ölümün aşağı göstəricisi nəticəsində (hər 1000 nəfərə 25-29 nəfər) təbii artımın yüksək olması xarakterikdir. ABŞ, Avropa ölkələri, Avstraliyada demoqrafik keçidin 4-cü mərhələsi müşahidə olunur, bu ölkələrdə təbii artım hər min nəfərə 4 və daha aşağıdır (Almaniyada bu rəqəm -3-dür). Latın Amerikasının ölkələrində demoqrafik keçidin 3-cü mərhələsi müşahidə edilir. Afrika ilə müqayisədə bu ölkələrdə doğumun azalması baş verir. Asiya ölkələrində vəziyyət müxtəlifdir. Əksər ölkələrdə 3-cü mərhələ müşahidə olunsada, Hindistanla, Əfqanıstan bu mərhələnin başlanğıcıdadır. Azərbaycan, Yaponiya və İranda 4-cü mərhələ başlamışdır.

Öyrəndiklərinizi **YOXLAYIN**

2. Səhv ifadələri düzruya çevirin.

- İEO-lərin əksəriyyəti demoqrafik keçidin 4-cü mərhələsindədir;
- demoqrafik keçidin 2-ci mərhələsində demoqrafik partlayış müşahidə olunur;
- Latın Amerikasının əksər ölkələri demoqrafik keçidin 3-cü mərhələsindədir;
- Azərbaycan Respublikası demoqrafik keçidin 3-cü mərhələsindədir.

ƏMƏK EHTİYATLARININ ƏSAS GÖSTƏRİCİLƏRİ

• Alt standartlar 3.1.1. Əhalinin tərkibini təhlil edir. 3.1.2. Əhalinin tərkibinə aid sxemlər, diaqramlar hazırlayır.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VIII sinif: 9. Xəritələrdə təsvir üsulları. IX sinif: 44. Dünya əhalisinin yaş-cins tərkibi. Əmək ehtiyatları
---	---

• Təlim nəticələri ✓ əmək ehtiyatlarının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin cəmiyyətin inkişafı üçün əhəmiyyətini izah edir; ✓ əmək ehtiyatlarının sayının dəyişməsinə göstərən qrafik qurur.
--

• Əsas anlayışlar • <i>Əmək ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi, təhsil səviyyəsi göstəriciləri</i> • Dərsin məzmunu • Dərs prosesində şagirdlər əmək ehtiyatlarının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin mahiyyətini və ölkənin inkişafında rolunu aydınlaşdırır. Onlar əhalinin təbii artımına dair statistik göstəricilər əsasında tapşırıqlar həll edir, qrafik qurur. Şagirdlər “Ölkələrin təhsil xərcləri”, “Ölkələrdə savadlılıq səviyyəsi” və s. xəritə-sxemlərini təhlil edərək informasiya alırlar.
--

• Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, qrafikqurma

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Cəmiyyətin inkişafında əmək ehtiyatlarının keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinin əhəmiyyətini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Cəmiyyətin inkişafında əmək ehtiyatlarının keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinin əhəmiyyətini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Cəmiyyətin inkişafında əmək ehtiyatlarının keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinin əhəmiyyətini nöqsanlara yol verərək izah edir.	Cəmiyyətin inkişafında əmək ehtiyatlarının keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinin əhəmiyyətini düzgün və sərbəst olaraq izah edir.
Əmək ehtiyatlarının sayının dəyişməsinə əks etdirən qrafikləri qurmaqda çətinlik çəkir.	Əmək ehtiyatlarının sayının dəyişməsinə əks etdirən qrafikləri müəllimin köməyi ilə qurur.	Əmək ehtiyatlarının sayının dəyişməsinə əks etdirən qrafikləri qurarkən cüzi səhvlər edir.	Əmək ehtiyatlarının sayının dəyişməsinə əks etdirən qrafikləri düzgün qurur.

• Resurslar

Dərslik; dünyanın siyasi xəritəsi

Motivasiya / Tədqiqat işi

Müəllim motivasiya yaradarkən əmək ehtiyatlarının təhlil edilməsi üçün klaster qura bilər. Şagirdlərin əmək ehtiyatlarının keyfiyyət göstəricilərinə (təhsil səviyyəsi, sağlamlıq səviyyəsi və s.) doğru istiqamətləndirilməsi məqsəduyğundur.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Şagirdlər mətnin planını tərtib edə bilirlər:

1. Əhalinin sayı əmək ehtiyatlarının kəmiyyət göstəricisidir.
2. Statistik göstəricilərə əsasən əmək ehtiyatlarının sayının və iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin sayının təyin edilməsi.
3. Əhalinin cins tərkibi.
4. Dünyada əmək ehtiyatlarının yerləşməsi.
5. Əmək ehtiyatlarının keyfiyyət göstəriciləri.
6. Təhsil səviyyəsi (savadlılıq səviyyəsi, təhsil alanların payı).
7. ÜDM strukturunda təhsilə ayrılan vəsaitin ölkələr üzrə müxtəlifliyi.
8. Əmək ehtiyatlarının keyfiyyət göstəricisi – fiziki iş qabiliyyəti.

Fəaliyyət-1

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– İqtisadi cəhətdən fəal əhalinin beş il ərzində neçə faiz və neçə min nəfər artdığını hesablayın.

$$4915 - 4626 = 289$$

$$4626 \text{ — } 100\%$$

$$289 \text{ — } x$$

$$X = 4\%$$

2011-2013	4757- 4626=111 4626 -100% 111- x $X = 111 \times 100 / 4626 = 2,4\%$
2013-2015	4915- 4757 =158 4757-100% 158 -x $X = 3,3\%$
İqtisadi cəhətdən fəal əhalinin artım sürəti yüksəkdir.	

Fəaliyyət- 2,3

Şagirdlər xəritə-sxemə əsasən əhalinin savadlılıq səviyyəsi ilə dövlətin təhsilə ayırdığı xərclərin bir-biri ilə əlaqəli olduğuna dair nəticə çıxarır, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə savadlılıq səviyyəsinin yüksək göstəriciyə malik olması ilə əsaslandırır.

Öyrəndiklərinizi**TƏTBİQ EDİN**

1. Əmək ehtiyatlarının hansı kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri əks olunmuşdur?
Kəmiyyət göstəriciləri: Türkiyədə əmək qabiliyyətli əhəlinin sayı 0,2% artaraq ümumi ölkə əhəlisinin 67,6%-ni təşkil etmişdir.
Keyfiyyət göstəriciləri: Türkiyədə 15 yaşından yuxarı əhəli arasında 56 398 min nəfər oxuya və ya hər hansı bir dildə yazı bilir. Bu yaşlı əhəlinin 95%-i deməkdir. Savadlılıq səviyyəsi kişilər arasında 98%, qadınlar arasında isə 91% təşkil edir.
2. Əmək ehtiyatlarına dair dolğun məlumat əldə etmək üçün hansı məlumatları əlavə etmək lazımdır?
Əmək ehtiyatlarının sağlamlıq vəziyyəti, fiziki iş qabiliyyəti, ümumi təhsil, peşə hazırlığı, ixtisas səviyyəsi

Öyrəndiklərinizi**YOXLAYIN**

1. Düzgün olmayan fikri müəyyən edin:
A) Əmək ehtiyatlarının böyük hissəsi *Avropa və Şimali Amerikanın (Cənub-Şərqi Asiya (35%), Cənubi Asiya (20%)* payına düşür.
2. 2000-ci ildə Azərbaycanda əmək ehtiyatlarının sayı 4685,8 min nəfər, 2010-cu ildə 6015,0 min nəfər olmuşdur. Qeyd olunan dövr ərzində əmək ehtiyatlarının orta illik artım faizini hesablayın.
$$6015,0 - 4685,8 = 1329,2$$
$$4685,8 — 100\%$$
$$1329,2 — x$$
$$x = 1329,2 \times 100 : 4685,8$$
$$x = 28,4$$
$$x = 28,4 : 10 = 2,8$$
3. Xəritə-sxemə əsasən əhəlinin keyfiyyət göstəricilərinə görə üstün olan regionları müəyyən edin (1,3)

ƏHALİNİN HƏYAT SƏVİYYƏSİ

• Alt standartlar 3.1.1. Əhalinin tərkibini təhlil edir. 3.1.2. Əhalinin tərkibinə aid sxemlər, diaqramlar hazırlayır.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VIII sinif: 44. İnsanın inkişaf indeksi
• Təlim nəticələri ✓ III meyarlarına əsasən ölkələrdə III –ni təyin edir; ✓ III-nin əks edildiyi qrafikləri qurur	

- **Əsas anlayışlar** • *Əhalinin həyat səviyyəsi*
- **Dərsin məzmunu** • Dərs prosesində şagirdlərin qarşısında Almaniya və Hindistanda III səviyyəsinin əks olunduğu qrafikləri müqayisə etmək vəzifəsi durur. Onlar III-ni hesablamaq üçün qəbul edilən meyarlarla tanış olurlar və Azərbaycanın III nümunəsinə əsasən Almaniya və Çində III-ni hesablayırlar.

• Qiymətləndirmə meyarları: <i>təyinetmə, qrafik qurma</i>			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
III meyarlarına əsasən ölkələrdə III-ni təyin etməkdə çətinlik çəkir.	III meyarlarına əsasən ölkələrdə III-ni müəllimin köməyi ilə təyin edir.	III meyarlarına əsasən ölkələrdə III-ni əsasən təyin edir.	III meyarlarına əsasən ölkələrdə III-ni müstəqil və sərbəst təyin edir.
III-nin əks edildiyi qrafikləri qurmaqda çətinlik çəkir.	III-nin əks edildiyi qrafikləri müəllimin köməyi ilə qurur.	III-nin əks edildiyi qrafikləri qeyri dəqiq qurur.	III-nin əks edildiyi qrafikləri sərbəst və düzgün qurur.
•			
Resurslar		Dərslik; dünyanın siyasi xəritəsi	

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiya bir neçə variantda qurula bilər.

I variant. Şagirdlərə III və ÜDM anamorfoz xəritələrini təqdim edərək onlara “əhalinin həyat səviyyəsi” və “əhalinin həyat keyfiyyəti” anlayışlarını müzakirə etməyi təklif etmək olar.

II variant. Şagirdlərə aşağıda verilən məlumatı təqdim etmək olar: BMT xoşbəxtlik indeksinə görə dövlətlərin siyahısını hazırlamışdır. Skandinaviya ölkələri (Norveç və Danimarka) reyting cədvəlinin ilk pilləsində, Afrika ölkələri (Burundi və MAR) isə son pillədə yer tutur. Müəllim şagirdlərlə “Xoşbəxtlik indeksi hansı meyarlarla aparıla bilər?” sualını müzakirə edə bilər. (*Reyting üçün 6 meyar qəbul*

edilir: ÜDM-in adambaşına düşən indeksi, sağlam ömrün uzunluğu, azadfikirlilik, sosial təminat, qayğıkeşlik, hakimiyyətdə və biznesdə korrupsiyanın səviyyəsi)

Tədqiqat işi zamanı şagirdlər qrafikləri təhlil edərkən orta ömrün uzunluğu, savadlılıq səviyyəsi, təhsil alanların payı, adambaşına düşən ÜDM əsasında ölkənin inkişaf səviyyəsinin bir-birindən asılı olması nəticəsinə gəlirlər.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Şagirdlər xəritə-sxem əsasında əhalinin savadlılıq səviyyəsini, dövlətin təhsilə ayırdığı xərcləri təhlil etməyi bacarmalıdırlar. Nəticə aşağıdakı kimi olmalıdır: *dövlətin təhsilə ayırdığı xərclər nə qədər çoxdursa, savadlılıq səviyyəsi də yüksəkdir.*

III-nin hesablanması metodikası 3 mərhələdə aparılır:

1. Dərslərdəki Azərbaycanın III hesablanması nümunəsini təhlil etmək
2. III hesablanmasını qruplar şəklində yerinə yetirmək
3. Hər bir şagird tərəfindən III-nin müstəqil olaraq hesablanmasını təşkil etmək

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Ölkələr	Orta ömür müddəti indeksi (il)	Savadlılıq səviyyəsi indeksi	ÜDM-in adambaşına düşən indeksi (ABŞ dolları)	Üç indeks cəmi	III
Almaniya	0,966	0,963	1,231	3,160	> 1
Çin	0,747	0,782	0,573	2,102	0,700

Gözlənilən orta ömür müddəti :

$$\text{Almaniya} = (83 - 25) / (85 - 25) = 0,966$$

$$\text{Çin} = (69,8 - 25) / (85 - 25) = 0,747$$

Təhsil səviyyəsinin indeksi:

$$\text{Almaniya} = 2/3 (0,990) + 1/3 (0,91) = 0,963$$

$$\text{Çin} = 2/3 (0,829) + 1/3 (0,689) = 0,782$$

Savadlılıq səviyyəsi(%):

$$\text{Almaniya} = (99,0 - 0) / (100 - 0) = 0,990$$

$$\text{Çin} = (82,9 - 0) / (100 - 0) = 0,829$$

ÜDM -in adambaşına düşən indeksi:

$$\text{Almaniya} = 48111 - 100 / 40000 - 100 = 1,231$$

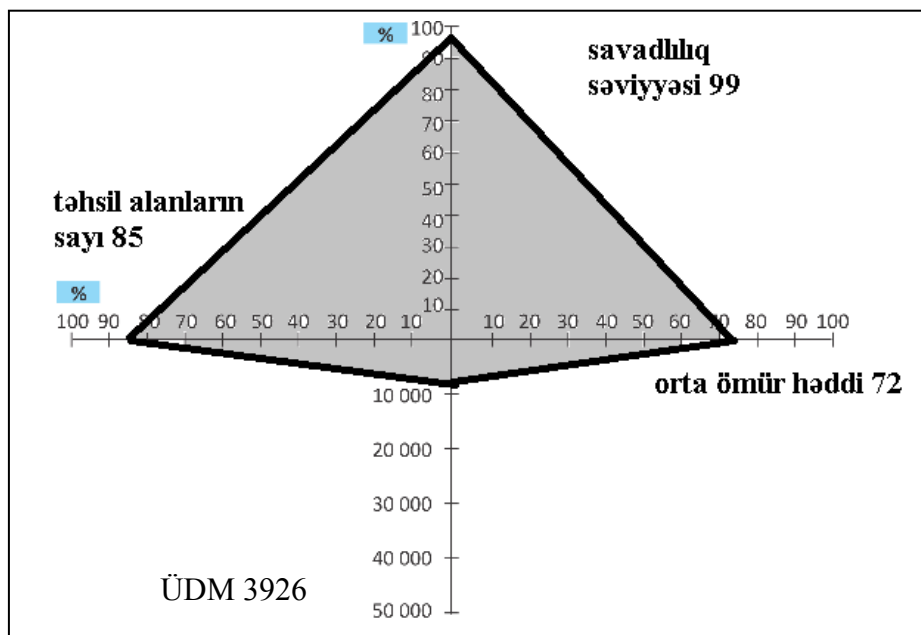
$$\text{Çin} = 22453 - 100 / 40000 - 100 = 0,573$$

Öyrəndiklərinizi YOXLAYIN

1. Cədvəli tamamlayın.

III-nin göstəriciləri	Maksimal	Minimal
Uzunömürlülük (yaş)	85	25
Yaşlı əhalinin təhsil səviyyəsi (%-lə)	100	0
Adambaşına düşən ÜDM (ABŞ dolları ilə)	40 000	100

2. Azərbaycanın insan inkişafı indeksinin statistik göstəricilərinə əsasən qrafik qurun.

Dərs 28 Mövzu 3.6

İŞSİZLİK VƏ ONUN NÖVLƏRİ

• Alt standartlar 3.1.1. Əhəlinin tərkibini təhlil edir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular IX sinif: 44. Dünya əhəlisinin yaş-cins tərkibi. Əmək ehtiyatları
• Təlim nəticələri ✓ yaranma səbəblərinə görə işsizliyin növlərini fərqləndirir; ✓ işsizliyin nəticələrini və dövlətin məşğulluq və işsizlik problemini tənzimləmək metodlarını izah edir.	
• Əsas anlayışlar • <i>Dövrü, struktur, friksion işsizlik</i> • Dərsin məzmunu • Şagirdlər işsizliyin problem olduğunu və dövlətin işsizlik problemini həll etməsi üçün tədbirlər görməyi öyrənir.	

• Qiymətləndirmə meyarları: fərqləndirmə və izahetmə			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İşsizliyin növlərini və onun yaranması səbəblərini fərqləndirməkdə çətinlik çəkir.	İşsizliyin növlərini və onun yaranması səbəblərini müəllimin köməyi ilə fərqləndirir.	İşsizliyin növlərini və onun yaranması səbəblərini əsasən fərqləndirir.	İşsizliyin növlərini və onun yaranması səbəblərini sərbəst və düzgün fərqləndirir.
İşsizliyin nəticələrini və dövlətin məşğulluq problemini hansı metodlarla həll etməsini izah etməkdə çətinlik çəkir.	İşsizliyin nəticələrini və dövlətin məşğulluq problemini hansı metodlarla həll etməsini müəllimin köməyi ilə izah edir.	İşsizliyin nəticələrini və dövlətin məşğulluq problemini hansı metodlarla həll etməsini cüzi səhvlərlə izah edir.	İşsizliyin nəticələrini və dövlətin məşğulluq problemini hansı metodlarla həll etməsini sərbəst və düzgün şəkildə izah edir.
• Resurslar		Dərslik	

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiya mərhələsində müəllim şagirdlərə aşağıdakı məlumatı verdikdən sonra “Ölkələrdə işsizlik səviyyəsinin fərqli olmasını nə ilə izah etmək olar?” sualı ətrafında müzakirə apara bilər: *Yer kürəsində hər gün müəyyən sayda insan iş yerini itirir. Bu rəqəm hər bir ölkədə fərqlidir, məsələn, ABŞ-da əhəlinin işsizlik səviyyəsi cəmi 8% olduğu halda, Nigeriyada hər iki nəfərdən biri işsizdir.*

Tədqiqat işində verilən tapşırığı şagirdlər fərdi qaydada yerinə yetirməlidir. Cədvəlin 2-ci və 3-cü sütununda verilən məlumatı ümumiləşdirib lövhədə yazmaq məqsəduyğundur. Bu məlumat işsizliyin növləri və dövlətin işsizlik və məşğulluq problemlərinin tənzimlənməsi metodlarının müzakirəsi zamanı istifadə edilə bilər.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Mətnlə iş zamanı müəllim ziqzaq metodundan istifadə edə bilər. İşsizliyin nəticələrini öyrənərkən şagirdlər cədvəl quraraq işsizliyin iqtisadi və sosial problemlərini qruplaşdırı bilər:

İqtisadi nəticələr	Sosial nəticələr
- əhəlinin iqtisadi vəziyyətində pisləşmə baş verir; - mal və xidmətlərin ümumi istehlakında azalma müşahidə olunur; -əmanətlərin və iqtisadiyyata qoyulan investisiyaların həcmi azalır; - milli gəlirin azalır; - elm və texnologiyada geriləmələr yaranır.	- mənəvi dəyərlərin aşınmasına və s.-yə səbəb olur; - ürək-damar və əsəb xəstəlikləri artır; - sosial və siyasi dəyişikliklər yarada bilir.

Öyrəndiklərinizi **TƏTBİQ EDİN**

		F	S	D
1	Başqa şəhərdə yaşayan ailəsini görmək üçün iş yerindən gedən işçi	+		
2	İlk iş yerini axtaran universitet məzununu	+		
3	Əməkhaqqı aşağı olduğuna görə ona təklif edilən işdən imtina edən insan	+		
4	İqtisadi aktivliyin azalması və ticarətin zəifləməsi nəticəsində iş yerini itirən satıcı			+
5	Avtomobil sənayesində robotların tətbiq edilməsi nəticəsində iş yerini itirən fəhlə		+	
6	Şirkətə öz ərizəsini verən, lakin ixtisas dərəcəsi aşağı olduğuna görə imtina edilən insan		+	

Öyrəndiklərinizi **YOXLAYIN**

1. Cədvəli tamamlayın.

İşsizliyin növləri	Səbəbləri	Azaldılması yolları
Friksion	işçinin bir iş yerindən digərinə keçməsi	iş yerləri barədə məlumatların çoxaldılması
Struktur	texnoloji inkişafın nəticəsində müəyyən bir sahə üzrə mütəxəssisə ehtiyacın azalması, digər ixtisasa işə artması	işsiz insanların yeni peşələrə yiyələnməsi üçün tədbirlərin görülməsi
Dövri	iqtisadi böhran	iqtisadi böhrandan çıxmaq üçün dövlət səviyyəli tədbirlər həyata keçirmək

1.

1 – a. Bu, friksion işsizliyi ifadə edir. Şəkildə işçilərin bir iş yerindən digərinə keçməsi təsvir edilib.

2 – c. Bu, dövrü işsizlikdir. Şəkildə müəssisənin bağlanması və işçilərin işsiz qalması ifadə olunur.

3 – b. Bu, struktur işsizlikdir. Şəkildə texnoloji inkişaf nəticəsində işsizlərin yaranması ifadə olunub.

2. Şəkillərlə işsizlik növləri arasında uyğunluğu müəyyən edin.

3. Şəklə əsasən işsizliyin növlərini müəyyənləşdirin: 1-friksion, 2-struktur, 3-dövrü.

Dərs 29

Mövzu 3.7

MÜASİR DÜNYADA MİQRASIYA AXINLARI

• Alt standartlar 3.1.1. Əhalinin tərkibini təhlil edir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VIII sinif: 47. Əhalinin təbii artımı və miqrasiyası IX sinif: 47. Avropa, Şimali Amerika və Avstraliyanın əhalisi
• Təlim nəticələri ✓ dünyada miqrasiya axınlarının əsas istiqamətlərini və səbəblərini izah edir; ✓ miqrasiyaların əhalinin strukturuna təsirini izah edir.	

• **Əsas anlayışlar** • *Əmək miqrasiyası, miqrasiya saldosu*

• **Dərsin məzmunu** • Dərsdə şagirdlər əhalinin miqrasiya axınları barədə olan məlumatın dəqiqliyini xəritə-sxemlərlə müqayisə etməklə aydınlaşdırır. Statistik məlumatlar əsasında onlar Almaniyada demoqrafik vəziyyəti və əhalinin miqrantlar hesabına artmasını təhlil edirlər.

• Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Dünyada miqrasiya axınlarının əsas istiqamətini və səbəblərini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Dünyada miqrasiya axınlarının əsas istiqamətini və səbəblərini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Dünyada miqrasiya axınlarının əsas istiqamətini və səbəblərini cüzi səhvlər etməklə izah edir.	Dünyada miqrasiya axınlarının əsas istiqamətini və səbəblərini düzgün və sərbəst olaraq izah edir.
Miqrasiyaların əhalinin strukturuna təsirini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Miqrasiyaların əhalinin strukturuna təsirini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Miqrasiyaların əhalinin strukturuna təsirini əsasən izah edir.	Miqrasiyaların əhalinin strukturuna təsirini sərbəst olaraq və düzgün izah edir.
•			
Resurslar	Dərslik		
	https://www.youtube.com/watch?v=yRhJV0Ed0AY (Almaniyada qaçqınların mitinqi)		

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiya üçün aşağıdakı variantdan istifadə edilə bilər.

Müəllim şagirdlərə belə bir məlumat verir: Müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatının qloballaşması, rabitənin, nəqliyyatın inkişafı, azad informasiya mübadiləsi miqrasiyanın artmasına səbəb oldu. Miqrantların sayı 2000-ci ildə 214 mln. 2017-ci ildə 258 mln. nəfər olmuşdur. 2050-ci ildə isə 405 mln. nəfər olacağı gözlənilir.

Aşağıdakı sual ətrafında müzakirə aparmaq məqsədəuyğundur:

– Əhali miqrasiyası nə kimi sosial, iqtisadi, siyasi, ekoloji və digər problemlər ilə nəticələnə bilər?

Xəritə-sxemə əsasən:

A) cədvəli tamamlayın.

Region	Hansı ölkələr miqrantları qəbul edir	Emiqrant axını hansı ölkələrdəndir
Şimali Amerika	ABŞ, Kanada	Latın Amerikası ölkələri (Meksika, Kuba, Kolumbiya), Rusiya, Ukrayna, Cənub-Şərqi Asiya ölkələri (Filippin, Vyetnam)
Qərbi Avropa	Fransa, Almaniya, Böyük Britaniya	Afrika ölkələri (Əlcəzair, Liviya, Tunis, Mərakeş), Asiya ölkələri (Türkiyə, Əfqanıstan), Latın Amerikası ölkələri
İran körfəzi	Səudiyyə Ərəbistanı, BƏƏ	İran, Misir, Hindistan, Filippin, İndoneziya, Şri-Lanka
Avstraliya və Yeni Zelandiya	Avstraliya və Yeni Zelandiya	Avropa ölkələri (İrlandiya, Böyük Britaniya)

B) fikirlərə aid konkret nümunələr göstərməklə əsaslandırın.

Nümunə:

B.1. – Miqrasiya axınları, əsasən, aşağı III olan ölkələrdən yüksək III olan ölkələrə istiqamətlənir. Xəritə-sxemdə miqrant axınları ən çox Asiya, Afrika və Latin Amerikası ölkələrindən Şimali Amerika və Avropa ölkələrinə doğru istiqamətlənmişdir.

Coğrafiya və riyaziyyat

Nümunənin Almaniya götürülməsi təsadüfi deyil. Ən böyük demoqrafik problemlər bu ölkə üçün səciyyəvidir. Almaniya həm də əhalinin artımında miqrantların üstün olduğu ən parlaq ölkədir.

– 2016-cı ilin əvvəlində Almaniya əhalisinin sayı 81 248 691 nəfər olmuşdur. Ölkəyə gələn miqrantların sayı 252 030 nəfərdir. İlin sonunda isə əhalisinin sayı 81 299 878 nəfər olmuşdur. Əhalinin ümumi artımını (min. nəfər) hesablayın.

Almaniyanın əhalisinin il ərzində nə qədər artdığını hesablayaq:

$$81\,299\,878 - 81\,248\,691 = 51\,187$$

Şagirdlər miqrantların sayının əhali artımından yüksək olduğunu müəyyən edərək ölkədə təbii artımın mənfi olması və əhalinin miqrantlar hesabına artdığına dair nəticə çıxarırlar.

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

1. Miqrantların Almaniyanı seçmələri, əsasən, ölkədə yüksək həyat səviyyəsi və əmək haqqı ilə əlaqədardır.
2. Ölkəyə qanuni şəkildə daxil olan immiqrantlar; ölkəyə müqavilə ilə gələn miqrantlar.
3. Miqrasiyaların Almaniya əhalisinə hansı müsbət və mənfi təsirləri vardır.

Müsbət	Mənfi
İmmiqrantlar əhalinin yaş strukturunda gənclərin, cins tərkibində kişilərin payının artmasına səbəb olur.	İşsizliyə görə yardım alan miqrantların sayı yüksəkdir.
Ümumi əhali arasında iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin sayını artırır.	İş yerlərində yaşlıların “gəlmə” gənclərlə əvəz olunması bəzi hallarda yerli əhali arasında narazılıqla qarşılanır.
Miqrantlar yerli əhalinin “bəyənmədiyi” iş yerlərində-kənd təsərrüfatı, tikinti, xidmət sahələrində daha çox fəaliyyət göstərir.	İmmiqrantlar yerli əhalinin həyat tərzinə və milli kimliyinə təhlükə yaradır. Bu iş sosial münasibətlərin baş verməsi ilə nəticələnir.
İmmiqrantlar gəldikləri ölkədə xalqın mədəniyyətini öz adət-ənənələri ilə zənginləşdirirlər.	

Miqrantların kateqoriyalarını müəyyən edin.

1. Suriyada 2011-ci ildə başlayan vətəndaş müharibəsi, 4 milyondan çox insanın qaçqın olmasına səbəb oldu. Miqrantları qəbul edən əsas ölkələr – Türkiyə (600 mindən çox), Livan (440 min), İordaniya (1,3 milyon), Səudiyyə Ərəbistanı (2,5 mln.).	miqrantların kateqoriyası
2. 70-ci illərin ortalarında İran körfəzində böyük immiqrasiya mərkəzi yarandı, 90-cı illərdə bu regionda xarici işçilər fəal əhalinin 70% -ni təşkil edirdi.	Qaçqın miqrantlar
3. Banqladeşdən Hindistana köçən “Qeyri-qanuni immiqrantların” sayı təqribən 15 milyondur. Onlar Hindistanda ən aşağı əmək haqqı ilə işləməyə məcbur olurlar.	Ölkəyə müqavilə ilə gələn miqrantlar
	Ölkədə qeyri-qanuni şəkildə yaşayan miqrantlar

2. 2015-ci ildə ölkə əhalisinin sayı 52185,2 min nəfər olmuşdur. 2016-cı ildə əhalinin sayı 52218,5 min nəfərə çatmışdır. Artan əhalinin 12,9 min nəfəri miqrasiya hesabınadır. Əhalinin təbii artımını hesablayın.

$$52218,5 \text{ min} - 52185,2 \text{ min} = 33,3 \text{ min}$$

$$33,3 \text{ min} - 12,9 \text{ min} = 20,4 \text{ min}$$

Dərs 30

Mövzu 3.8

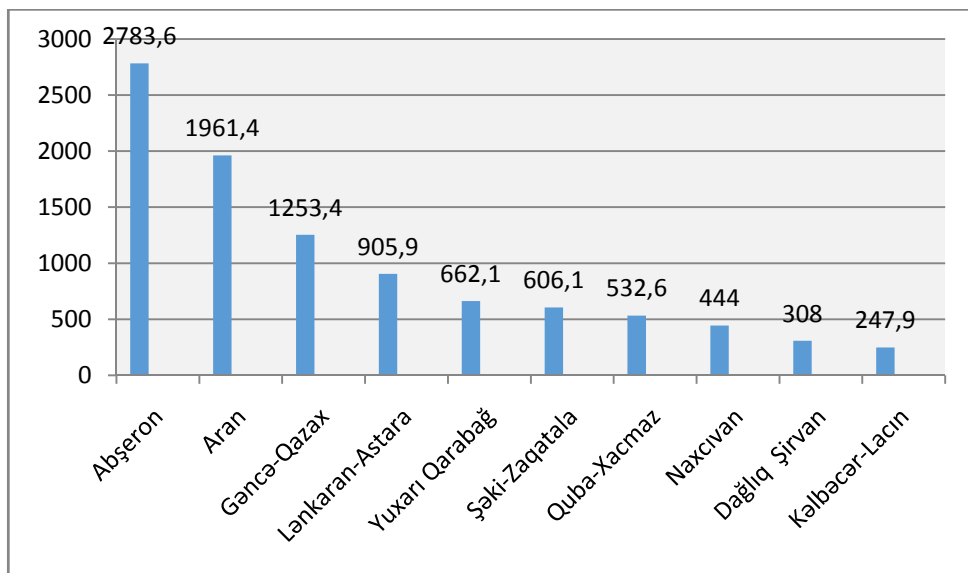
PRAKTİK DƏRS. AZƏRBAYCANIN ƏHALİSİ

• Alt standartlar 3.1.1. Əhalinin tərkibini təhlil edir. 3.1.2. Əhalinin tərkibinə aid sxemlər, diaqramlar hazırlayır.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular IX sinif: 48. Azərbaycanda demoqrafik vəziyyət X sinif: 45. Azərbaycanın əhalisi
• Təlim nəticələri ✓ Azərbaycan əhalisini iqtisadi-coğrafi rayonlar üzrə səciyyələndirir. ✓ Azərbaycan əhalisinə dair məlumatları diaqram şəklində təqdim edir.	
• Dərsin məzmunu • Dərs prosesində şagirdlər əhaliyə dair dərslikdə verilən mənbələri – mətn, statistik göstəriciləri və Azərbaycanın inzibati xəritəsini təhlil edir. Sualların cavabına əsasən iqtisadi-coğrafi rayonların əhalisinə dair nəticələr çıxarır.	

• Qiymətləndirmə meyarları: səciyyələndirmə, diaqram şəklində təqdimetmə.			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonların əhalisinin səciyyəsinə verməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının əhalisinin səciyyəsinə müəllimin köməyi ilə edir.	Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonların əhalisinin səciyyəsinə verərkən cüzi səhvlər edir.	Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonların əhalisinin səciyyəsinə güzgün verir.
Azərbaycan əhalisinə dair məlumatları diaqram şəklində təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycan əhalisinə dair məlumatları diaqram şəklində təqdim etməkdə müəllimin köməyindən istifadə edir.	Azərbaycan əhalisinə dair məlumatları diaqram şəklində təqdim edərkən cüzi səhvlər edir.	Azərbaycan əhalisinə dair məlumatları diaqram şəklində təqdim etməni sərbəst olaraq güzgün verir.
• Resurslar		dərslük, Azərbaycanın inzibati xəritəsi	

Statistik göstəricilər və Azərbaycanın inzibati xəritəsinə əsasən verilən tapşırıqları yerinə yetirin:

1. Əhalinin azalan sırasına görə iqtisadi-coğrafi rayonları ardıcıl düzün və sütunlu diaqram qurun.

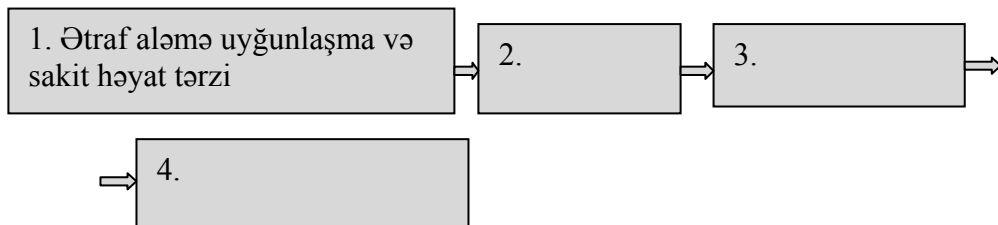
2. İqtisadi-coğrafi rayonların tərkibinə daxil olan inzibati rayonları qruplaşdırın.

Abşeron	Abşeron, Xızı
Aran	Saatlı, Sabirabad, Salyan, Kürdəmir, Neftçala, Ağdaş, Yevlax, Göyçay, Zərdab, Bərdə, Ağcabədi, Beyləqan, Biləsuvar, İmişli, Ucar, Hacıqabul
Gəncə-Qazax	Qazax, Daşkəsən, Gədəbəy, Ağstafa, Tovuz, Samux, Goranboy, Şəmkir, Göygöl
Lənkəran-Astara	Astara, Lerik, Masallı, Lənkəran, Yardımlı, Cəlilabad
Yuxarı Qarabağ	Füzuli, Ağdam, Şuşa, Tərtər, Xocalı, Cəbrayıl, Xocavənd
Şəki-Zaqatala	Oğuz, Qəbələ, Şəki, Zaqatala, Qax, Balakən
Quba-Xaçmaz	Qusar, Xaçmaz, Siyəzən, Quba, Şabran
Naxçıvan	Babək, Şərur, Sədərək, Kəngərli, Ordubad, Culfa, Şahbuz
Dağlıq Şirvan	Qobustan, Şamaxı, Ağsu, İsmayilli
Kəlbəcər-Laçın	Kəlbəcər, Laçın, Zəngilan, Qubadlı

3. Təbii artımın yüksək olduğu iqtisadi-coğrafi rayonları müəyyən edin.

	Abşeron	Gəncə-Qazax	Şəki-Zaqatala	Lənkəran	Quba-Xaçmaz	Aran	Yuxarı Qarabağ	Kəlbəcər-Laçın	Dağlıq Şirvan	Naxçıvan
Doğulanlar	42785	20971	10198	17769	10111	36946	10059	4615	6125	6631
Ölənlər	15175	8341	3808	4738	3322	11192	3066	1369	1827	1859
Təbii artım	27610	12630	9810	13031	6789	28754	6993	3246	4298	4772

1. Etnogenezin tarixi inkişaf mərhələlərini məntiqi ardıcılıq sxemi üzrə tamamlayın.

2. Səhvləri müəyyən edin.

Mərhələ	Mahiyyəti	Region və ölkələr
1-ci mərhələ	yüksək doğum, yüksək ölüm və təbii artımın aşağı olması	Latın Amerikasının əksər ölkələrində
2-ci mərhələ	doğum və ölüm arasında fərqi azalması təbii artımın da aşağı düşməsinə səbəb olur ki, bu zaman əhalinin sayı sabitləşir.	Afrika, Asiya və Latın Amerikasının bir sıra ölkələrində
3-cü mərhələ	ölümün səviyyəsi əvvəlki mərhələdə olduğu kimi qalır, doğumun səviyyəsi isə aşağı düşür.	Yeni Qvineya adasında, Amazon, Konqo hövzəsində
4-cü mərhələ	doğumun yüksək göstəriciləri saxlanılır, ölümün səviyyəsi azalır. Nəticədə əhalinin təbii artımı yüksəlir.	Bu, inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyəti üçün xarakterikdir.

3. Ölkədə 2010-cu ildə əmək ehtiyatlarının sayı 5685 min nəfər, 2015-ci ildə isə 8915 min nəfər olmuşdur. Qeyd olunan dövr ərzində əmək ehtiyatlarının orta illik artımını hesablayın.

4. Dil qrupları və xalqlar arasında uyğunluğu müəyyən edin.

Slavyan	polyaklar, bolqarlar, beloruslar, ukraynalılar
Alman	italyanlar, fransızlar, ispanlar, brazilyalılar, portuqalyalılar
Roman	xakaslar, tatarlar, çuvaşlar, qaqauzlar
Türk	İngilislər, İsveçlilər, norveçlilər, amerikanlar

5. Verilən statistik məlumatlara əsasən ölkənin İİİ-ni hesablayın:

orta ömür müddəti – 69 il

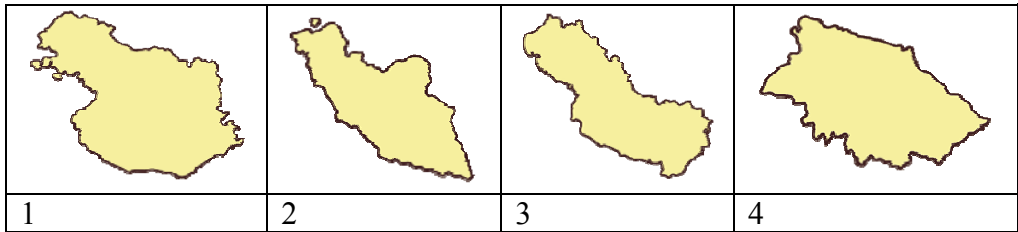
savadlılıq səviyyəsi – 82%

ÜDM-in adambaşına düşən miqdarı - 29 260 ABŞ dolları.

6. İşsizliyin növünü müəyyən edin:

- əməkhaqqı aşağı olduğuna görə ona təklif edilən işdən imtina edən insan;
- ilk iş yerini axtaran universitet məzununu;
- ticarətin zəifləməsi nəticəsində iş yerini itirən satıcı;
- sənayedə robotların tətbiq edilməsi nəticəsində iş yerini itirən fəhlə.

7. Verilən iqtisadi-coğrafi rayonları

a. Əhalinin azalan sırasına görə ardıcıl düzün. _____

b. Tərkibinə daxil olan inzibati rayonları qruplaşdırın.

Fəsil	4	Fəsil üzrə ümumi saatların miqdarı:	8 saat
		Kiçik summativ qiymətləndirmə:	1 saat

İQTİSADI İNKİŞAFIN İSTİQAMƏTLƏRİ

Fəsil üzrə reallaşdırılacaq ALT STANDARTLAR

- 1.2.1. Yer in hərəkətinin coğrafi nəticələrinin regionlar üzrə iqtisadiyyata təsirini əsaslandırır.
- 1.2.2. Yer in hərəkətinin coğrafi nəticələrini iqtisadi cəhətdən qiymətləndirir.
- 3.2.3. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ölkələrin inkişafındakı roluna dair təqdimatlar edir.
- 3.2.4. İqtisadi göstəricilərə əsasən hesablamalar aparır, sxem və diaqramlar qurur.
- 3.2.5. Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafında ekoloji tarazlığın qorunmasını proqnozlaşdırır

DAVAMLİ İNKİŞAF

• Alt standartlar 3.2.5. Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafında ekoloji tarazlığın qorunmasını proqnozlaşdırır.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular X sinif: 49. Dünyanın siyasi münəqişə regionları 56. Qlobal ekoloji problemlər
• Təlim nəticələri ✓ “davamlı inkişaf” anlayışının mahiyyətini izah edir; ✓ davamlı inkişafın tənzimlənməsində öz rolunu izah edir.	

- **Əsas anlayışlar** • *Davamlı inkişaf*
- **Dərsin məzmunu** • Şagirdlər dərs prosesində mətnə əsasən Pasxa adasında sivilizasiyanın məhvinin siyasi, iqtisadi-sosial, ekoloji səbəblərini təhlil edirlər. Cəmiyyətin sabit inkişafı üçün əsas istiqamətləri aydınlaşdırırlar. Davamlı inkişafa mənfi təsir edən göstəriciləri müəyyən situasiyalarda (Suriyada müharibə və ya Meksika körfəzinə neftin dağılması) sxematik təsvir edirlər.

• Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Davamlı inkişafın mahiyyətini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Davamlı inkişafın mahiyyətini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Davamlı inkişafın mahiyyətini izah edərkən bəzi səhvlərə yol verir.	Davamlı inkişafın mahiyyətini sərbəst və düzgün izah edir.
Davamlı inkişafın tənzimlənməsində öz rolunu izah etməkdə çətinlik çəkir.	Davamlı inkişafın tənzimlənməsində öz rolunu müəllimin köməyi ilə izah edir.	Davamlı inkişafın tənzimlənməsində öz rolunu əsasən izah edir.	Davamlı inkişafın tənzimlənməsində öz rolunu düzgün və sərbəst izah edir.

Resurslar		Dərslik; davamlı inkişaf konsepsiyasının sxemi, qrup işi üçün paylama materialı
İnternet	dərs zamanı istifadə üçün	www.youtube.com/watch?v=BhkKT8SwIVU (Davamlı inkişafa həsr olunmuş 2,5 dəqiqəlik videogörüntü) www.youtube.com/watch?v=6x4SixBP4pM (Davamlı inkişafa həsr olunmuş 3,5 dəqiqəlik videogörüntü)
	müəllim yardım üçün	www.cloudwatcher.ru/analytics/2/view/72/ (məqalə)

Motivasiya / Tədqiqat işi

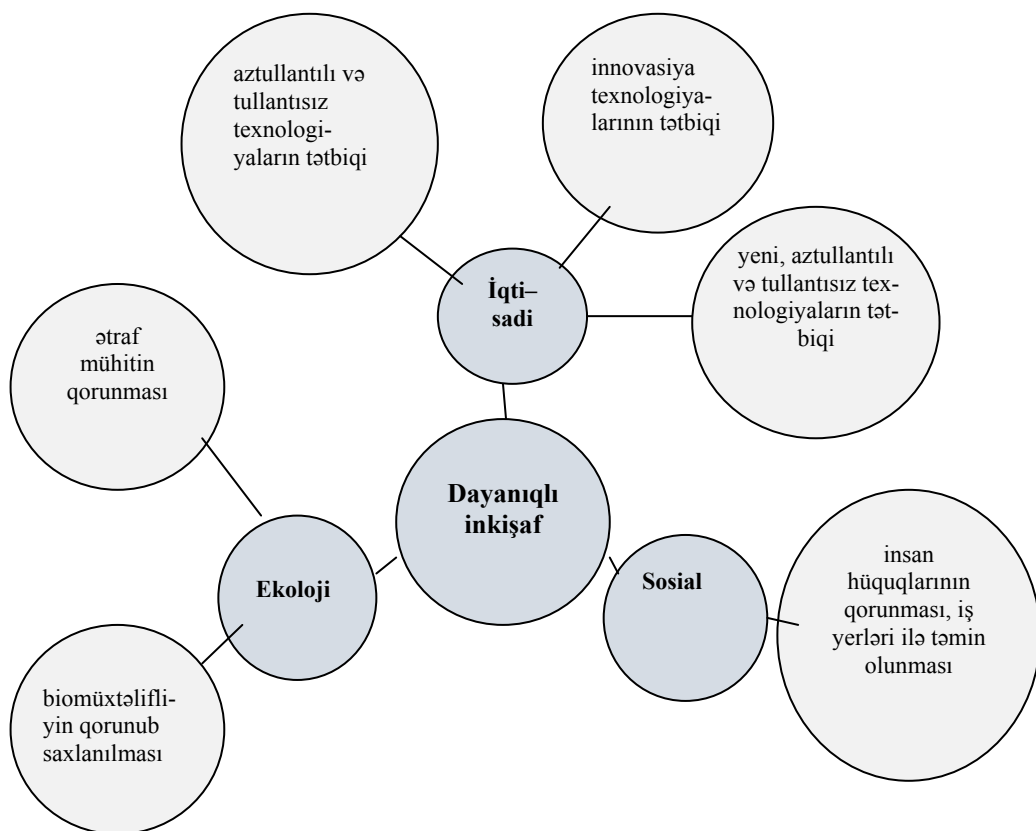
Motivasiya mərhələsində müəllim nümayiş etdirmək üçün videogörüntüdən və ya slayddan (Pasxa adasına aid) istifadə edə bilər və ya dərslik mətni ilə işləyə bilər.

Mətnə əsasən cədvəli tamamlayın:

ekoloji	iqtisadi və sosial	siyasi
meşələrin qırılması bulaqların quruması; quşların köç etməsi; torpaqların münbitliyinin itirilməsi	aclıq	tayfalar heykəllərin nəhəngliyinə və sayına görə rəqabət aparırdılar; tayfalararası müharibələr

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

İş prosesində şagirdlər mətnə əsasən klaster qura bilər:

Fəaliyyət**Cədvəli tamamlayın**

<i>Davamlı inkişafa nail olmağın yolları</i>	<i>Görülən tədbirlər</i>
kadr potensialından istifadə	yeni iş yerlərinin yaradılması; kadrların ixtisasının artırılması,
istehsal prosesinin təşkili	təmərküzləşmə, kooperativləşmə, kombinəlaşmə
yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi	avtomatlaşma, kompüterləşmə, kosmikləşmə, modernizasiya və s.
təbii ehtiyatlardan istifadə	alternativ mənbələrdən istifadə, yeni süni materialların tətbiqi
ekoloji vəziyyətin qorunub saxlanılması	tullantısız və aztullantılı texnologiyanın tətbiqi

Öyrəndiklərinizi**TƏTBİQ EDİN**

Suriyada müharibən və Meksika körfəzinə neftin dağılması hadisələrindən yaranan iqtisadi, sosial və ekoloji fəsadları müəyyən edin və sxemini qurun. nümunə:

Öyrəndiklərinizi**YOXLAYIN**

1. Şəkil-sxemə əsasən davamlı inkişaf konsepsiyasını şərh edin.

Sual “davamlı inkişaf konsepsiyası” anlayışının izah edilməsinə yönəldilmişdir. Konsepsiyada əsas ideya təbii, sosial və iqtisadi problemlərin vahid şəkildə olması ilə nəticələnir.

2. Şagirdlər verilən sual əsasında esse yazma bilirlər.

İQTİSADI İNKİŞAF YOLLARI

• Alt standartlar 3.2.3. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ölkələrin inkişafındakı roluna dair təqdimatlar edir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular IX sinif: 38. Azərbaycanın sivilizasiyalararası mövqeyi; 41. Müasir dünyanın “ iqtisadi gücləri”
• Təlim nəticələri ✓ iqtisadi münasibətlərin əsas formalarını fərqləndirir. ✓ iqtisadi inkişafın müasir yollarını fərqləndirir.	

• Əsas anlayışlar • *Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər*

• Dərsin məzmunu • Dərs prosesində şagirdlər ABŞ, Qərbi Avropa və Yaponiyanın müasir iqtisadiyyatına təsir edən faktları müzakirə edirlər. İqtisadi əlaqələrin müasir formalarını və iqtisadi inkişaf göstəricilərini araşdırırlar. ABŞ, Almaniya, Yaponiya, Çin iqtisadi modellərinin əsas xüsusiyyətlərini müqayisə edirlər.

• Qiymətləndirmə meyarları: fərqləndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İqtisadi münasibətlərin əsas formalarını fərqləndirməkdə çətinlik çəkir.	İqtisadi münasibətlərin əsas formalarını müəllimin köməyi ilə fərqləndirir.	İqtisadi münasibətlərin əsas formalarını cüzi nöqsanla fərqləndirir.	İqtisadi münasibətlərin əsas formalarını düzgün fərqləndirir.
İqtisadi inkişafın müasir yollarını fərqləndirməkdə çətinlik çəkir.	İqtisadi inkişafın müasir yollarını müəllimin köməyi ilə fərqləndirir.	İqtisadi inkişafın müasir yollarını fərqləndirərkən cüzi səhvlər edir.	İqtisadi inkişafının müasir yollarını düzgün fərqləndirir.

• Resurslar	Dərslik; dünyanın siyasi xəritəsi
internet resurslar	www.youtube.com/watch?v=thImNGoXtuo www.youtube.com/watch?v=nCm7_72MXB8 iqtisadi inkişafa dair videomaterial

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiya mərhələsində şagirdlər “Nə üçün dünyanın bir sıra ölkələri sürətlə inkişaf etdiyi halda digərləri inkişafın ən aşağı mərhələsindədir?” sualı ətrafında müzakirə aparır.

Müzakirəni dərslərdəki “ABŞ, Qərbi Avropa və Yaponiyanın müasir iqtisadiyyatının formalaşmasına hansı amillər təsir göstərmişdir?” sualı üzərində də qurmaq olar.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Şagirdlər mətn üzərində işi mövzunun məzmununu sxematik təsvir etməklə təqdim edə bilirlər.

Şagirdlər “açar sözlər” strategiyasını tətbiq edə bilirlər. Məsələn, *kapital ixracı* (maliyyə-kredit münasibətləri); ölkələrarası investisiya qoyuluşları; *kompensasiya sazişi* (ödəmə); iri xarici şirkətlərin ölkələrə kreditlər verməsi.

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Verilən tapşırığın qrupda təqdimat işi kimi təşkil edilməsi məqsədəuyğundur. Şagirdlərə respublikanın iqtisadiyyatına dörd ölkənin modelini tətbiq etmək tapşırığı verilir. Lakin onlar bir ölkənin iqtisadi modelindən də istifadə edə bilirlər. Fəaliyyətin əsas məqsədi seçilmiş modeli əsaslandırmaqdır. Şagirdlər öz seçimlərini sxematik təsvir edə bilirlər.

1. Uyğunluğu müəyyən edin.

1. ABŞ modeli	c) daxili və xarici bazarın həcmnin böyük olması
2. Yapon modeli	b) iri şirkətlərin yaradılması, kiçik biznesə investisiya qoyuluşu d) ömürlük işlə təminat, uzunmüddətli planlaşdırma e) milli məqsədlər nəminə dövlət və qeyri-dövlət strukturları arasında qarşılıqlı əlaqə
3. Alman modeli	a) dövlət mülkiyyətinin çox olması
4. Çin modeli	f) dövlət planlaşdırılması ilə bazar münasibətlərinin uyğunlaşdırılması

2. Məlumatların hansı beynəlxalq iqtisadi əlaqələri ifadə etdiyini müəyyən edib yazın.

1994-cü ilin 20 sentyabrında Azərbaycan Respublikası ilə dünyanın 20-dək ölkəsinin neft şirkətləri arasında bağlanan “Əsrin müqaviləsi” iqtisadiyyatda dönüş yaratdı. Müqaviləyə əsasən yeni neft yataqlarının (“Azəri”, “Günəşli”, “Çıraq”) istismarı üçün investisiyalar qoyuldu.	<i>kapital ixracı</i>
2017-ci ilin sentyabr ayınadək Azərbaycana gələn turistlərin sayı 2 milyon nəfərə çatmışdır.	<i>beynəlxalq turizm</i>
Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə xarici ticarət əlaqələrinin dövrüyyəsi 2016-cı ildə 7,5 mlrd. ABŞ dolları olmuşdur.	<i>beynəlxalq ticarət</i>
2016-cı ildə dövlət xətti ilə 2197 azərbaycanlı tələbə xarici ölkələrdə təhsil almaq üçün göndərilmişdir. Hazırda Azərbaycanın ali təhsil müəssisələrində 4238 xarici tələbə oxuyur.	<i>görünməz ixracat</i>

İQTİSADI İNKİŞAFIN ƏSAS GÖSTƏRİCİLƏRİ

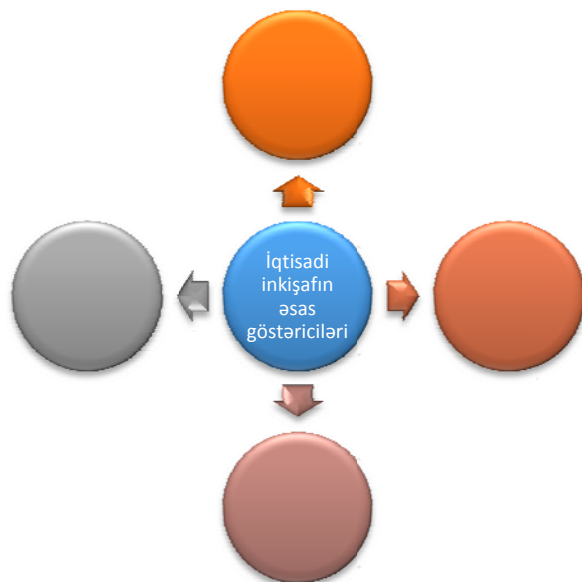
• Alt standartlar 3.2.4. İqtisadi göstəricilərə əsasən hesablamalar aparır, sxem və diaqramlar qurur.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VIII sinif: 41. Ölkələrin inkişaf səviyyəsinə görə təsnifatı
• Təlim nəticələri ✓ statistik göstəricilər əsasında ÜDM və ÜMM -ə aid hesablamalar aparır.	

• Əsas anlayışlar • <i>ÜDM və ÜMM, milli gəlir, iqtisadi sabitlik, iqtisadi böhran</i> • Dərsin məzmunu • Dərsdə şagirdlər ölkənin iqtisadi inkişaf göstəricilərinin nə olduğunu aydınlaşdırırlar. ÜDM və ÜMM əsasında riyazi çalışmaları həll edirlər. Adambaşına düşən ÜDM aşağı olmasını əks etdirən xəritə-sxemi təhlil edirlər.

• Qiymətləndirmə meyarları: hesablama			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Ölkələrdə ÜDM və ÜMM ilə əlaqəli tapşırıqları hesablamaqda çətinlik çəkir.	Ölkələrdə ÜDM və ÜMM ilə əlaqəli tapşırıqları müəllimin köməyi ilə hesablayır.	Ölkələrdə ÜDM və ÜMM ilə əlaqəli tapşırıqları əsasən hesablayır.	Ölkələrdə ÜDM və ÜMM ilə əlaqəli tapşırıqları düzgün hesablayır.
•			
Resurslar	Dərslik		
müəllim üçün yardımçı elektron resurs	https://www.youtube.com/watch?v=1A5KXAsNIpo İqtisadi inkişaf		

Motivasiya / Tədqiqat işi

Şagirdlər iqtisadi inkişaf səviyyəsi yüksək olan ölkələrin (İsveçrə və BƏƏ) müxtəlif mövqedə olmalarının səbəblərini müəyyənləşdirirlər. Verilən tapşırıqda şagirdlər bundan əvvəlki mövzudan əldə etdikləri bilikləri tətbiq edir, iqtisadi inkişaf səviyyəsinin göstəricilərini yada salırlar. Bu mərhələdə klaster qurmaq olar.

Nəticə təqribən belə olmalıdır -hər bir ölkə öz iqtisadi inkişaf modelini seçir, onlardan biri daha səmərəli digəri isə az səmərəli ola bilər.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Şagirdlər mətnlə işləyərək klasterə əlavələr edə bilərlər və iqtisadi inkişaf göstəricilərinə təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadəni, iqtisadi səmərəliliyin artmasını, ÜDM və ÜMM-i qeyd edə bilərlər.

Fəaliyyət Cədvəli tamamlayın

ÜDM-in həcmi	
10- 500	500 və daha çox
Konqo, Çad və Afrikanın digər ölkələri, Monqolustan, Əfqanıstan	ABŞ, Çin, Yaponiya

– Ölkələrdə ÜDM və ÜDM-in adambaşına düşən miqdarı arasında olan fərqlər insanların həyat səviyyələrinə necə təsir edir?

ÜDM-in yüksək olduğu bəzi ölkələrdə ÜDM-in adambaşına düşən göstəriciləri bəzən aşağı olur. Bu da ölkə əhalisinin sayı ilə müəyyən olunur. Məsələn: Çində ÜDM 11,8 trilyondur. Eyni zamanda ÜDM-in adambaşına düşməsinə görə digər ölkələrdən geri qalır (əhalinin sayı çox olduğuna görə).

Şagirdlər ÜDM-in adambaşına düşən göstəricisinin aşağı səviyyəsi ilə gəlirlərin az olması, alıcılıq qabiliyyəti, təhsilə imkanları, tibbi xidmət, təqaüdün az olması, sosial təminat arasında məntiqi asılılıq sxemini çəkə bilər.

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Ölkə ÜDM-nin dəyəri 60,4 mlrd. ABŞ dollarıdır. Bu dövlətin ölkə xaricində milli şirkətlərinin istehsal etdiyi məhsulun həcmi 33,9 mlrd. ABŞ dollar, ÜDM-də xarici şirkətlərin payı isə 12 mlrd. ABŞ dolları olduğu halda:

- ÜMM-i hesablayın;
- ölkənin iqtisadi sabitliyi ilə əlaqədar nə kimi nəticə çıxarmaq olar?

$\dot{U}MM = \dot{U}DM - \text{xarici şirkətlərin payı} + \text{ölkə xaricində milli şirkətlərin istehsal etdiyi məhsulun həcmi}$

a) $\dot{U}MM = 60,4 \text{ mlrd. ABŞ dolları} - 12 \text{ mlrd. ABŞ dollar} + 33,9 \text{ mlrd. ABŞ dollar} = 82,3 \text{ mlrd. ABŞ dollar}$

b) Ölkənin iqtisadi sabitliyinin əsas göstəricisi ÜDM-in adambaşına düşən payının yüksək olması ilə müəyyən edilir.

Öyrəndiklərinizi YOXLAYIN

Ölkələr	ÜDM	Əhali	ÜDM- in adambaşına düşən miqdarı	İnkişaf səviyyəsi
Kanada	1,551 trln. ABŞ dolları	35,8 mln. nəfər	43 324	yüksək
Özbəkistan	66,73 mlrd. ABŞ dolları	31,3 mln. nəfər	2131	aşağı

2. Uyğunluğu müəyyən edin:

A -2 b-1 c-4 d-3

İNVESTİSIYA MÜHİTİ

• Alt standartlar 3.2.3. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ölkələrin inkişafındakı roluna dair təqdimatlar edir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VII sinif: 49. İqtisadi fəaliyyət IX sinif: 38. Azərbaycanın sivilizasiyalar arasındakı mövqeyi; Azərbaycanın iqtisadi inkişafı
• Təlim nəticələri ✓ <i>investisiya, holding, korporasiya, lizinq</i> anlayışlarının mahiyyətini izah edir; ✓ <i>investisiyanın ölkənin iqtisadi inkişafına təsirini</i> izah edir.	

• Əsas anlayışlar • <i>İnvestisiya, holding, korporasiya, lizinq</i> • Dərsin məzmunu • Şagirdlər dərs prosesində investisiya qoyuluşunun siyasi, iqtisadi, ekoloji risklərini konkret situasiyada təhlil edirlər. Onlar lizinqin investisiyadan fərqi müəyyən edir, holding və korporasiyanın nə olduğunu izah edir, ölkədə hansı sahələrə investisiyaların qoyulduğunu müəyyən edirlər və xəritə- sxemdə ÇXR-in hansı ölkələrə və hansı sahələrə investisiya qoyulduğunu təyin edirlər.
--

• Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
<i>İnvestisiya, holding, kredit, korporasiya, lizinq</i> anlayışlarını izah etməkdə çətinlik çəkir.	<i>İnvestisiya, holding, kredit, korporasiya, lizinq</i> anlayışlarını müəllimin köməyi ilə izah edir.	<i>İnvestisiya, holding, kredit, korporasiya, lizinq</i> anlayışlarını əsasən izah edir.	<i>İnvestisiya, holding, kredit, korporasiya, lizinq</i> anlayışlarını düzgün izah edir.
İnvestisiyanın ölkənin iqtisadi inkişafına təsirini çətinliklə izah edir.	İnvestisiyanın ölkənin iqtisadi inkişafına təsirini müəllimin köməyi ilə düzgün izah edir.	İnvestisiyanın ölkənin iqtisadi inkişafına təsirini cüzi nöqsanlarla izah edir.	İnvestisiyanın ölkənin iqtisadi inkişafına təsirini düzgün izah edir.
• Resurslar		dərslük	

Motivasiya / Tədqiqat işi

Şagirdlər aşağı siniflərdə öyrəndikləri “sərmayə” anlayışının “investisiya” olduğunu müzakirə edir, motivasiya mərhələsində konkret situasiyada təhlil edir və hansı risklərin ola biləcəyinə aid fikirlərini söyləyirlər. Müəllim istədiyi variantları və ya dərslərdəki variantları təhlil edə bilər.

İnvestisiya qoyuluşunda mövcud ola bilən riskləri təhlil edin

	İnvestisiya qoyula bilən sahələr	Hansı risklər ola bilər		
		siyasi	iqtisadi	ekoloji
1	Mineral ehtiyatların çıxarılması	+	+	+
2	Yaşayış binalarının inşası	+	+	+

	Fəaliyyət sahələri	
1	Turizm üçün dəniz sahilində hotel tikintisində	
2	Taksi xidmətləri üçün avtomobil parkı yaratmaqda	
3	Konserv zavodu tikintisində	
4	Kərpic zavodu tikintisində	
5	Pullu xidmət göstərən yol çəkilişində	

Tapşırığın məqsədi şagirdlərdə öz fikirlərini əsaslandırmaq bacarıqlarının formalaşdırılmasıdır. Məsələn: mineral ehtiyatların hasilatı siyasi, iqtisadi və ekoloji risklərlə müşayiət oluna bilər:

– siyasi risk: investisiya qoyulan ərazidə müharibə təhlükəsi qoyulmuş investisiyanın itirilməsinə səbəb ola bilər;

– ekoloji risk: ətraf mühitin çirklənməsi və vurulan zərərə görə kompensasiya ödənilməsi;

– iqtisadi risk: ehtiyatın miqdarının düzgün hesablanmaması (gözləniləndən daha dərinə yerləşməsi, süxurun tərkibinin kasıb olması və s) öz növbəsində, sosial risklərin – iş yerlərinin itirilməsinə görə pul şəklində kompensasiya verilməsinə səbəb olur”.

Nəticə olaraq “Risklərin dərəcəsinin azaldılması üçün vacib olan şərtlər hansılardır?”, yaxud “Ölkənin siyasi və iqtisadi sabitliyinin hansı əhəmiyyəti var?” sualları müzakirə edilir.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Şagirdlər mətn üzrə işin yekununda aşağıdakı cədvəli tamamlayırlar.

İnvestisiyalar		
İnvestisiya yatırımları	İnvestisiya mənbələri	Risqlər
...	...	...

“Açar sözlər” metodunu tətbiq etmək məqsədəuyğundur:

-*İnvestisiya* – gəlir əldə etmək üçün qoyulan kapitaldır.

-*Lizing* – texniki avadanlıqların uzunmüddətli icarəsidir.

-*Holding* – iki və ya daha çox şirkət və müəssisələrin birliyidir; maliyyə menecmenti və marketing kimi sahələrlə məşğul olur.

Korporasiya – müəyyən məqsədə çatmaq üçün yaranan birlikdir.

Fəaliyyət

2005-2010-cu illər ərzində Çin Xalq Respublikasının (ÇXR) dünya ölkələrinə investisiya yatırımlarının artmasını şərh edin.

ÇXR-in xarici ölkələrə qoyduğu investisiyaların xəritə-sxemini təhlil edərək şagirdlər belə nəticəyə gələ bilərlər ki, Çinin investisiya imkanları genişlənir və

dünyanın bütün regionlarını əhatə edir. İnvestisiyanın qoyulduğu əsas sahələr energetika, metallurgiya və kimya sənayesi, nəqliyyat və kommunikasiya, maliyyə və bank sahələridir.

Müəllim Çində investisiya kapitalının rəsmi göstəricilərini və daşındığı istiqamətlərə aid məlumatları əlavə edə bilər. 2010-cu ildə ixrac edilən investisiyanın 2/3-si Asiya (65,5%), Latin Amerikası (15,6%), Avropa (9,9%), Şimali Amerika (3,8%), Afrika (3,3%) və Okeaniyanın (2,8%) payına düşdüyünü bildirir. Çin hakimiyyəti dünyanın müxtəlif yerlərində fəaliyyət göstərən Çin kompaniyalarının iştirakını dəstəkləyir və onların qarşısını kəsən maneələri aradan qaldırır və xarici ölkələrdə investisiya qoymaq üçün olan baryerləri aradan qaldırır.

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Sahibkar üzümçülük təsərrüfatına 300 000 manat investisiya qoymuşdur. Ondan 210 000 manat əkin sahəsinin və tinglərin alınmasına, texnikaya, təsərrüfat binası və anbarın tikintisinə xərclənmişdir. Bununla yanaşı, sahibkar hər il əməkhaqqı və vergi ödəmələrinə 12 000 manat, suvarmaya 4 000 manat, gübrələməyə isə 2 000 manat xərcləməlidir. İlk məhsul 5 ildən sonra götürüləcək. Altıncı il 35 000 manat, sonrakı illərdə isə sabit olaraq birinci məhsul yığımı ilindən 1,5 dəfə çox gəlirin əldə olunacağı gözlənilir.

- 20 il ərzində sahibkar nə qədər gəlir əldə edə bilər?
- layihə investisiya qoyuluşu üçün nə dərəcədə səmərəlidir?
- hansı risklər investisiya qoyuluşunun səmərəliliyinə mənfi təsir göstərə bilər?

a) Xərcin hesablanması:

sahibkar hər il $12\,000 + 4\,000 + 2\,000 = 18\,000$ manat xərcləməlidir

20 il ərzində xərc: $18\,000 \times 20 = 360\,000$

$360\,000 + 210\,000 = 570\,000$

Məhsuldan əldə edilən gəlir:

6-cı il -35 000 manat;

7-ci il $-35\,000 \times 1.5 = 52\,500$;

15 il ərzində gəlir $35\,000 + 52\,500 \times 14 = 770\,000$ manat.

Qazanc: $770\,000$ manat $- 570\,000 = 200\,000$ manat.

- Əlverişsiz hava şəraiti, məhsuldarlığın aşağı olması, avadanlığın sıradan çıxması.

Öyrəndiklərinizi YOXLAYIN

1. Cədvəli tamamlayın.

İnvestisiyalar		
investisiya yatırımları	investisiya mənbələri	risklər
maliyyə-pul, bank vəsaitləri, səhmlər, texnologiyalar, maşın və avadanlıqlar, kreditlər, intellektual sərvətlər və s.	dövlət, qeyri-dövlət, müəssisə, idarə, təşkilat, fiziki şəxslər və s.	siyasi iqtisadi ekoloji

2. 1 – b, 2 – c, 3 – a.

SƏNAYE VƏ KƏND TƏSƏRRÜFATININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ

• Alt standartlar 1.2.1. Yer in hərəkətinin coğrafi nəticələrinin regionlar üzrə iqtisadiyyata təsirini əsaslandırır. 1.2.2. Yer in hərəkətinin coğrafi nəticələrini iqtisadi cəhətdən qiymətləndirir. 3.2.3. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ölkələrin inkişafındakı roluna dair təqdimatlar edir. 3.2.5. Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafında ekoloji tarazlığın qorunmasını proqnozlaşdırır.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular IX sinif: 49. Təsərrüfatın sahə quruluşu; 50. Maddi və qeyri-maddi istehsal sahələri; X sinif: 54. Dünyanın kənd təsərrüfatı
• Təlim nəticələri ✓ dünya ölkələrinin təsərrüfat strukturunda baş verən dəyişiklikləri izah edir; ✓ inkişaf etmiş ölkələrdə biotexnoloji inqilabın başvermə səbəblərini izah edir; ✓ günəşin düşmə bucağı ilə kənd təsərrüfatında ixracat xarakterli bitkiçiliyin yayılmasını əlaqələndirir.	

• Əsas anlayışlar • <i>biotexnoloji inqilab</i> • Dərsin məzmunu • Şagirdlər əvvəlki siniflərdə aldıkları biliklər və xəritə sxemlərə əsasən Qərbi Avropa, Cənub-şərqi Asiya və Şimali Amerika regionlarında təsərrüfatın yerləşməsinə təsir edən amilləri (təbii ehtiyatlar, coğrafi mövqe, iqtisadi inkişaf, əmək ehtiyatları və s.) təhlil edir və aldıkları məlumatları məruzə şəklində təqdim edirlər. Şagirdlər ölkələrin təsərrüfat strukturunda baş verən dəyişiklikləri və ölkələrin “yaşıl inqilabdan” “biotexnoloji inqilaba” keçidinin səbəblərini aydınlaşdırırlar.
--

• Qiymətləndirmə meyarları: <i>izahetmə, əlaqələndirmə</i>			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Dünya ölkələrinin təsərrüfatında baş verən dəyişikliklərin səbəblərini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Dünya ölkələrinin təsərrüfatında baş verən dəyişikliklərin səbəblərini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Dünya ölkələrinin təsərrüfatında baş verən dəyişikliklərin səbəblərini izah edərkən səhvlərə yol verir.	Dünya ölkələrinin təsərrüfatında baş verən dəyişikliklərin səbəblərini düzgün izah edir.
İnkişaf etmiş ölkələrdə biotexnoloji inqilabın səbəblərini izah etməkdə çətinlik çəkir.	İnkişaf etmiş ölkələrdə biotexnoloji inqilabın səbəblərini müəllimin köməyi ilə izah edir.	İnkişaf etmiş ölkələrdə biotexnoloji inqilabın səbəblərini izah edərkən qeyri-dəqiqliyə yol verir.	İnkişaf etmiş ölkələrdə biotexnoloji inqilabın səbəblərini düzgün izah edir.
Günəşin düşmə bucağı ilə kənd təsərrüfatında ixracat xarakterli bitkiçiliyin yayılmasını əlaqələndirməkdə çətinlik çəkir.	Günəşin düşmə bucağı ilə kənd təsərrüfatında ixracat xarakterli bitkiçiliyin yayılmasını müəllimin köməyi ilə əlaqələndirir.	Günəşin düşmə bucağı ilə kənd təsərrüfatında ixracat xarakterli bitkiçiliyin yayılmasını kiçik səhvlərlə əlaqələndirir.	Günəşin düşmə bucağı ilə kənd təsərrüfatında ixracat xarakterli bitkiçiliyin yayılmasını düzgün əlaqələndirir.

Resurslar		Dərslik
İnter-net	dərs zamanı istifadə olunan	www.youtube.com/watch?v=Sbmo0wtmwug (Azərbaycanda istixana təsərrüfatı) – 2 dəqiqə
	müəllim üçün yardımçı	

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiya mərhələsini müəllim dərslikdə verilmiş sual ətrafında qura bilər:

– Urbanizasiya səviyyəsinin artması təsərrüfatın strukturunda hansı dəyişikliklərə səbəb olur və bu hansı problemlərin yaranması ilə nəticələnə bilər?

Şagirdlər urbanizasiya səviyyəsinin yüksəlməsinin təsərrüfatın strukturunda baş verən dəyişiklikdən və sənayenin payının artmasından asılı olması qənaətinə gəlməlidirlər. Bu prosesin eyni zamanda əhəlinin kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin olunmasında problemlər yaratmasına səbəb olduğunu təhlil edirlər. Onlar kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılması və ya yeni sənaye sahələrinin inkişafına dair müzakirələri davam etdirə bilərlər.

Şagirdlər 3-cü suala cavab verərkən dərslikdəki xəritə-sxemləri təhlil edir və Çinin şərq hissəsində sənaye şəhərlərinin, qərbində isə kənd təsərrüfatının üstünlük təşkil etdiyini şərti işarələrin köməyi ilə əsaslandırırlar.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Mətn üzərində iş üçün şagirdlərə aşağıdakıları təklif etmək olar: 1) mətnə “ Sual tərtib etmə” metodu, 2) “yaşıl inqilab” və “biotexnoloji inqilab”, yaxud “ekstensiv” və “intensiv” inkişaf anlayışlarını Venn diaqramına əsasən müqayisə etmək məqsəduşğundur.

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Məhsulların görünüşü ilə qiymətləri arasında fərqi mətndən aldığınız məlumat əsasında izah edin. Müəllim şəkilləri müqayisə edərkən şagirdlərin yanılmadığını bildirir və qiyməti 3 avro olan, lakin görünüşünə görə daha keyfiyyətli kimi görülmənin üzümün GMO olduğunu, şəkildə adi üzümün isə orqanik olduğunu müəyyən etməyə istiqamətləndirir.

1. Cədvəli tamamlayın

Təsərrüfatın quruluşundakı əsas dəyişikliklər	
İnkişaf etmiş ölkələr	İnkişaf etməkdə olan ölkələr
elm tutumlu sahələrin payının artması	“çirkli” sahələrin – metallurgiya, kimya sənaye sahələrinin payının artması

2. İfadələrdəki səhvləri doğruya çevirin:

1. “Biotexnoloji inqilab” yalnız taxıl bitkilərinə tətbiq edilir (*biotexnoloji inqilab müxtəlif bitkilərə; məsələn, soya, qarğıdalı, xiyar, pambıq, kartof, boranı və s., həmçinin heyvandarlığa tətbiq edilə bilər*).
2. “Orqanik” kənd təsərrüfatı məhsullarının becərilməsində süni gübrələrdən daha çox istifadə olunur. (*“Orqanik” məhsulları əldə etmək üçün süni gübrələr tətbiq edilməsindən imtina edilir*)
3. İEOÖ-lərdə zəngin xammal və ucuz işçi qüvvəsinin olması onların hasilat sənayesi üzrə ixtisaslaşmasına səbəb olmuşdur.

3. Xəritə-sxemdəki ölkələrin kənd təsərrüfatında son illər hansı dəyişiklik baş vermişdir? Xəritə-sxemdə Almaniya və Avstriya işarə edilmişdir. Şagirdlər bu ölkələrdə biotexnoloji inqilabın baş verdiyini və orqanik kənd təsərrüfatı məhsullarının becərilməsinə üstünlük verdiklərini qeyd edirlər.

LAYİHƏ. “Bəşəriyyət GMO olmadan yaşaya bilərmi?” fikrini müxtəlif mənbələrə istinad etməklə əsaslandırın və referat yazın.

Layihənin dərslikdəki nümunəsində plan və qiymətləndirmə meyarları verilmişdir. Müəllim və şagirdlər birlikdə plan və qiymətləndirmə meyarlarını müzakirə edərək dəyişikliklər edə bilər. Referatın planını hər bir şagird fərdi olaraq tərtib edə bilər. Lakin layihənin qiymətləndirilməsi ümumi qiymətləndirmə meyarları ilə ölçülməlidir. Eyni zamanda şagirdlər işin tərtibat məsələlərini və işin təqdim edilmə vaxtını da müzakirə etməlidirlər.

PRAKTİK DƏRS. AZƏRBAYCANIN İQTİSADI-COĞRAFI RAYONLARININ SƏNAYESİ

• Alt standartlar 3.2.3. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ölkələrin inkişafındakı roluna dair təqdimatlar edir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VII sinif: 52. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı IX sinif: 55. Azərbaycanın iqtisadi inkişafı
• Təlim nəticələri ✓ Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının sənayesini ümumiləşdirir və təqdim edir; ✓ beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin respublikanın sənayesinə təsirini izah edir.	

• Dərsin məzmunu • Şagirdlər dərs prosesində Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonların sənayesinə dair müxtəlif formalı mənbələrdəki (mətn, xəritə-sxem, cədvəl və s.) məlumatları təhlil edir, ümumiləşdirir və işin nəticələrin təqdim edirlər.

• Qiymətləndirmə meyarları: təqdimetmə, izahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının sənayesini ümumiləşdirməkdə və təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının sənayesini müəllimin köməyi ilə ümumiləşdirir və qrup üzvlərinin köməyi ilə təqdim edir.	Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının sənayesini əsasən ümumiləşdirir, təqdim edərkən səhvlərə yol verir.	Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının sənayesini düzgün ümumiləşdirir və təqdim edir.
Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin respublikanın sənayesinə təsirini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin respublikanın sənayesinə təsirini müəllimin köməyi ilə düzgün izah edir.	Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin respublikanın sənayesinə təsirini izah edərkən cüzi nöqsanlara yol verir.	Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin respublikanın sənayesinə təsirini düzgün izah edir.

Resurslar	Dərslik ; Azərbaycan atlası; Azərbaycanın kontur xəritəsi; rəngli karandaşlar
dərs zamanı istifadə üçün elektron resurs	www.youtube.com/watch?v=bLsKmRRVDvY (Zəyəm Texnologiyalar Parkı, Şəmkir şəhəri)

Sinifdə işi təşkil etmək üçün müəllim aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

1. Tapşırığın qruplarda yerinə yetirilməsi məqsəduyğundur.
2. Sualların sayının qrup üzvlərinin sayına bərabər olması vacib şərtidir (yaxşı olar ki, 4 nəfərlik qrupa 5 sual verilsin. 4 sualı şagirdlər fərdi qaydada yerinə yetirsin, 5-ci sual –“nəticə və təkliflər” isə qrupda müzakirə edilsin).
3. Hər qrup bir iqtisadi-coğrafi rayon seçir.
4. Təqdimat prosesində qrupun bütün üzvləri iştirak edir.
5. Qrup işinin və təqdimatın qiymətləndirilməsi üçün meyarlar müəyyən edilməlidir.
6. Qrup fəaliyyətə başlamazdan əvvəl onlara hər sualı necə cavab vermək barədə təlimat verilməlidir.

Təlimatın nümunəsi

1. İqtisadi-coğrafi rayonun qısa səciyyəsi (iqtisadi-coğrafi mövqe, təbii ehtiyatlar, nəqliyyat əlaqələri, əsas sənaye müəssisələri, sənaye mərkəzləri)

Verilmiş işi yerinə yetirmək üçün, ilk növbədə, Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının ixtisaslaşdırılmış təsərrüfat sahələrinin xəritəsindən, daha sonra mətdəki məlumatlardan və digər informasiyalardan istifadə etmək lazımdır. Təqdimatda informasiyaların götürüldüyü mənbələr dəqiq qeyd olunmalıdır. Məsələn: “Mən bu məlumatı xəritədən istifadə etməklə əldə etmişəm”, yaxud: “Bu məlumatı mətdən əldə etmişəm”, ya da: “Bu informasiya mənə məlum idi”.

2. İqtisadi-coğrafi rayonun sənaye məhsulunun istehsalında tutduğu yer (diaqramla).

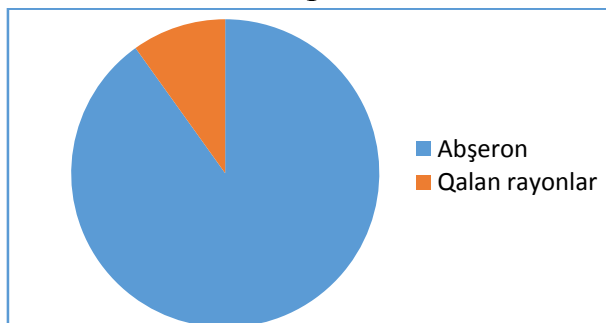
Şagirdlər informasiyalardan istifadə edərək diaqram qura bilər.

İqtisadi-coğrafi rayonun sənaye məhsulu istehsalında payı

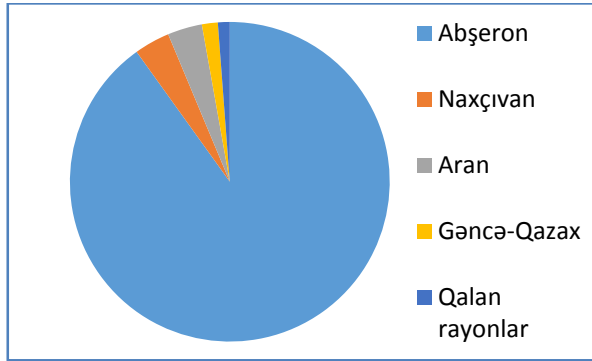
İqtisadi-coğrafi rayon	Sənaye məhsulu istehsalında payı
<i>Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonu</i>	90,1%
<i>Naxçıvan iqtisadi-coğrafi rayonu</i>	3,6%
<i>Aran iqtisadi-coğrafi rayonu</i>	3,5%
<i>Gəncə-Qazax iqtisadi-coğrafi rayonu</i>	1,6%

Şagirdlər diaqramda yalnız özlərinin seçdiyi (I) və ya haqqında daha geniş yazılan iqtisadi-coğrafi rayonu (II) ayıra bilərlər.

I

II

Şagirdlər məndəki məlumatlar və iqtisadi-coğrafi rayonlar üzrə sənaye məhsullarının miqdarını əks etdirən cədvəl əsasında da diaqram tərtib edə bilirlər.

Diaqramların qurulması metodikası şagirdlərə birinci bölmədən tanışdır. Onlar bu diaqramı dairəvi və ya sütunlu formada edə bilirlər.

Yaxşı olar ki, bu tapşırığı şagirdlər kompüterdə həll etsinlər (sınıfdə kompüter yoxdursa, onlar informatika kabinetində də bu tapşırığı həll edə bilirlər).

3.İqtisadi-coğrafi rayonun sənaye mərkəzlərinin xəritə-sxemi (inzibati rayonlar üzrə).

Şagirdlər Azərbaycanın kontur xəritəsindən istifadə edə bilirlər. Onlar bu xəritədə

- 1) iqtisadi-coğrafi rayonun sərhədlərini çəkməli;
- 2) inzibati rayonları ayırmalı;
- 3) sənaye mərkəzlərini qeyd etməlidirlər.

Dərs 42-43 Mövzu 4.7

AZƏRBAYCANIN İQTİSADI-COĞRAFI RAYONLARININ KƏND TƏSƏRRÜFATI

• Alt standartlar 3.2.3.Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ölkələrin inkişafındakı roluna dair təqdimatlar edir. 3.2.4.İqtisadi göstəricilərə əsasən hesablamalar aparır, sxem və diaqramlar qurur.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VII sinif: 52. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı IX sinif: 55. Azərbaycanın iqtisadi inkişafı
• Təlim nəticələri ✓ Azərbaycanın kənd təsərrüfatına aid informasiyaları ümumiləşdirir və təqdim edir; ✓ beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin kənd təsərrüfatının inkişafına təsirini əlaqələndirir.	

•**Dərsin məzmunu**• Dərs müddətində şagirdlər Azərbaycanın kənd təsərrüfatına aid dərslikdə verilən informasiyaları (mətn, cədvəl, xəritə-sxem) təhlil edir, onları ümumiləşdirir və referat şəklində təqdim edirlər.

Qiymətləndirmə meyarları: təqdimmə, əlaqələndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının kənd təsərrüfatına aid informasiyaları ümumiləşdirməkdə və təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının kənd təsərrüfatına aid informasiyaları müəllimin köməyi ilə ümumiləşdirir və təqdim edir.	Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının kənd təsərrüfatına aid informasiyaları ümumiləşdirərkən cüzi səhvlərə yol verir və təqdim edərkən sərbəst olmur.	Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarının kənd təsərrüfatına aid informasiyaları düzgün ümumiləşdirir və təqdim edir.
Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin kənd təsərrüfatının inkişafına təsirini əlaqələndirməkdə çətinlik çəkir.	Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin kənd təsərrüfatının inkişafına təsirini müəllimin köməyi ilə əlaqələndirir.	Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin kənd təsərrüfatının inkişafına təsirini əsasən əlaqələndirir.	Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin kənd təsərrüfatının inkişafına təsirini düzgün əlaqələndirir.

Resurslar	Dərslik; qrup işi üçün paylama materialı
dərs zamanı istifadə üçün elektron resurs	www.youtube.com/watch?v=6HkgVU-DkT8 (kənd təsərrüfatının problemləri, 5 dəqiqə)

Dərsin gedişi üzrə Təvsiyələr

İşin təşkili zamanı müəllim sinifdə aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

1. Verilən tapşırığın cütlərlə yerinə yetirilməsi məqsəduyğundur.
2. Cütlər Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarından birini seçir.
3. Referatın qiymətləndirmə meyarlarını tərtib edirlər.
4. İşə başlamazdan əvvəl şagirdlərə referatın planının dərslikdə verilən hər bəndinə dair təlimat verilir.

Müəllim metodik vəsaitin girişində referatın hazırlanması texnologiyasından istifadə edərək şagirdlərə müvafiq məsləhətlər verə bilər.

AZƏRBAYCANIN NƏQLİYYATI VƏ XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİ

• Alt standartlar 3.2.3. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ölkələrin inkişafındakı roluna dair təqdimatlar edir. 3.2.4. İqtisadi göstəricilərə əsasən hesablamlar aparır, sxem və diaqramlar qurur.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VII sinif: 52. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı IX sinif: 55. Azərbaycanın iqtisadi inkişafı
• Təlim nəticələri ✓ Azərbaycanın nəqliyyat növlərinin ümumi səciyyəsinə verir; ✓ Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafında nəqliyyatın rolunu izah edir.	

• **Dərsin məzmunu** • Dərs müddətində şagirdlər xəritə-sxemi üzərində Azərbaycanı digər ölkələrlə birləşdirən su, avtomobil və dəmir yollarını müəyyən edir və cədvəli tamamlayırlar. Şagirdlər mətndən istifadə zamanı əlavə daha dəqiq informasiya əldə edir. Onlar nəqliyyat növləri üzrə yük və sərnişin daşımalarının payını göstərən diaqramlar çəkirlər. Nəqliyyat magistralının sıxlığını riyazi yollarla hesablayır.

• Qiymətləndirmə meyarları: <i>səciyyələndirmə, izahetmə</i>			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Azərbaycanın müxtəlif nəqliyyat növlərinin səciyyəsinə verməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycanın müxtəlif nəqliyyat növlərinin müəllimin köməyi ilə səciyyələndirir.	Azərbaycanın müxtəlif nəqliyyat növlərinin əsasən səciyyələndirir.	Azərbaycanın müxtəlif nəqliyyat növlərinin səciyyəsinə düzgün verir.
Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafında nəqliyyatın rolunu izah etməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafında nəqliyyatın rolunu izah etməkdə müəllimin köməyində istifadə edir.	Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafında nəqliyyatın rolunu cüzi səhvlərlə izah edir.	Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafında nəqliyyatın rolunu düzgün izah edir
•			
Resurslar	Dərslik		

Motivasiya / Tədqiqat işi

Azərbaycanın nəqliyyat yolları xəritə-sxeminə əsasən cədvəli tamamlayın.

Əsas magistral yollar	Keçdiyi ərazilər	
	inzibati rayonlar üzrə	iqtisadi-coğrafi rayonlar üzrə
əsas avtomobil magistralları		
Bakı-Qazax	Abşeron, Hacıqabul, Kürdəmir, Ucar, Yevlax, Goranboy, Şəmkir, Tovuz, Ağstafa	Abşeron, Aran, Gəncə-Qazax
Bakı-Quba	Siyəzən, Şabran, Xaçmaz,	Abşeron, Quba Xaçmaz
Bakı-Astara	Salyan, Biləsuvar, Cəlilabad, Masallı, Lənkəran	Abşeron, Aran, Lənkəran-Astara
əsas dəmir yolu xətləri		
Bakı-Tbilisi	Abşeron, Hacıqabul, Kürdəmir, Ucar, Yevlax, Goranboy, Şəmkir, Tovuz, Ağstafa, Qazax	Abşeron, Aran, Gəncə-Qazax
Bakı-Dərbənd	Siyəzən, Şabran, Xaçmaz	Abşeron, Quba- Xaçmaz
Ələt-Culfa	Hacıqabul, Saatlı, İmişli, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Ordubad, Culfa	Abşeron, Aran, Yuxarı Qarabağ, Kəlbəcər-Laçın, Naxçıvan
Osmanlı-Astara	Hacıqabul, Salyan, Cəlilabad, Masallı, Lənkəran, Astara	Abşeron, Aran, Lənkəran-Astara

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Şagirdlər mətnlə iş prosesini İNSERT və ya ZİQZAQ metodu ilə qura bilər.

Fəaliyyət

Xəritəyə əsasən cədvəli tamamlayın.

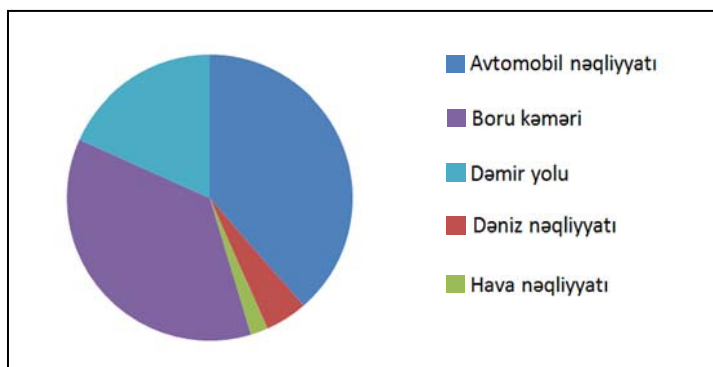
	Liman şəhərlər	Məsafə
Azərbaycan- Türkmənistan	Bakı-Türkmənbaşı	305 km
Azərbaycan- Qazaxıstan	Bakı-Aktau	470 km
Azərbaycan-İran	Bakı-Ənzəli	324 km
Azərbaycan-Rusiya	Bakı-Həştərxan	863 km

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Qrafik qurmadan əvvəl şagirdlər nəqliyyat növləri üzrə yükdaşımaqların ümumi payını hesablamaqlı və daha sonra qrafik qurmalıdır.

	Yükdaşınma	Sərnişindaşınma
Avtomobil nəqliyyatı	137 mln. ton	1,7 mlrd. nəfər
Dəmir yolu	17 mln. ton	1,9 mln. nəfər
Dəniz nəqliyyatı	6,6 mln. ton	0,9 mln. nəfər
Hava nəqliyyatı	129 mln. ton	1,8 mln. nəfər
Boru kəməri	60 mln. ton	
Cəmi	349 mln. ton	2,16 mlrd. nəfər

Yükdaşınmaların payı

Sərnişindaşınmaların payı

1. Azərbaycanda avtomobil yollarının sıxlığı –

$$\frac{16346 \text{ km (avtomobil yollarının uzunluğu)}}{86,6 \text{ min kv. km (Azərbaycan Respublikasının sahəsi)}} = 0,19 \frac{\text{km}}{\text{km}^2}.$$

Öyrəndiklərinizi

YOXLAYIN

1. Azərbaycanın nəqliyyat yollarını: a) yükdaşımalara, b) sərnişindaşımalara görə azalan sıra ilə düzün.

a) avtomobil nəqliyyatı, boru-kəmər nəqliyyatı, dəmiryol nəqliyyatı, dəniz nəqliyyatı, hava nəqliyyatı

b) avtomobil nəqliyyatı, dəmiryol nəqliyyatı, hava nəqliyyatı, dəniz nəqliyyatı

2. Xəritə-sxemdə təsvir olunan dəmiryol magistralları hansı iqtisadi-coğrafi rayonları birləşdirir?

Məntəqələr	İqtisadi-coğrafi rayonlar
A-B	Abşeron, Aran, Gəncə-Qazax
R-K	Abşeron, Aran, Lənkəran-Astara
A-D	Abşeron, Aran
A-E	Abşeron, Aran
R-C	Abşeron, Aran, Yuxarı Qarabağ, Kəlbəcər-Laçın, Naxçıvan
D-L	Aran, Şəki-Zaqatala
A-F	Abşeron, Quba-Xaçmaz

1. Uyğunluğu müəyyən edin:

Ekoloji inkişaf

aztullantılı və tullantısız
texnologiyaların tətbiqi

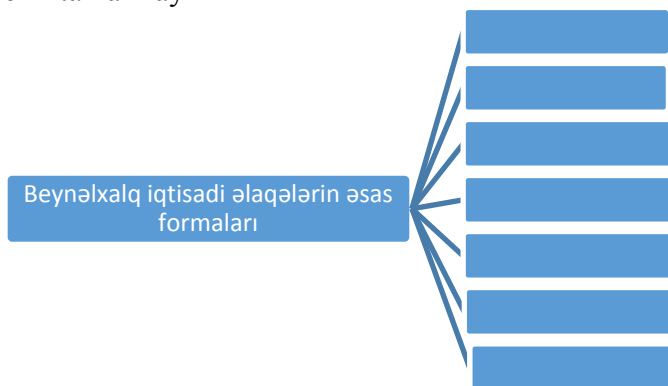
Sosial inkişaf

bioloji müxtəlifliyin qorunub
saxlanması

İqtisadi inkişaf

əhalinin iş yerləri ilə təmin
olunması.

2. Sxemi tamamlayın

3. Ölkədə ÜDM-nin dəyəri 60 mlrd. ABŞ dolları, ÜMM-in dəyəri isə 42 mlrd. ABŞ dollarıdır. Bu dövlətin ölkə xaricində milli şirkətlərinin istehsal etdiyi məhsulun həcmi 16 mlrd. ABŞ dolları olduğu halda, ÜDM-də xarici şirkətlərin payını hesablayın.

4. Verilmiş məlumatlar əsasında Azərbaycanın yükdaşımalarda dəmir yolu və avtomobil nəqliyyatının ümumi payını hesablayın.

	Dəmir yolu	Dəniz nəqliy- yatı	Avtomo- bil nəq- liyyatı	Boru kəməri	Hava nəqliy- yatı	Cə mi
Yükdaşımalar, min ton.	17mln. t	6,6 mln.t	137 mln.t	60 mln. t	129 min t	
Onların payı(%)						100

5. Uyğunluğu müəyyən edin.

1.	İnvestisiya	A	müəyyən məqsədə çatmaq üçün yaranan birlikdir
2.	Lizinq	B	iki və ya daha çox şirkət və müəssisələrin birliyi; maliyyə menecmenti və marketing kimi sahələrlə məşğul olur
3.	Holdinq	C	(ödəmə) iri xarici şirkətlərin ölkələrə kreditlər verməsi
4.	Korporasiya	D	(maliyyə-kredit münasibətləri) ölkələrarası investisiya qoyuluşları
5.	Kapital ixracı	E	texniki avadanlıqların uzunmüddətli icarəsidir
6.	Kompensasiya sazişi	F	gəlir əldə etmək üçün qoyulan kapitaldır

6. Cədvəli tamamlayın.

Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonları	İxtisaslaşdığı sahələr	
	sənaye	kənd təsərrüfatı
1. 		
2. 		
3. 		

Fəsil üzrə ümumi saatların
miqdarı:

6 saat

Kiçik summativ
qiymətləndirmə:

1 saat

QLOBAL PROBLEMLƏR VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI

Fəsil üzrə reallaşdırılacaq ALT STANDARTLAR

- 1.2.1.** Yerin hərəkətinin coğrafi nəticələrinin regionlar üzrə iqtisadiyyata təsirini əsaslandırır.
- 2.1.5.** Hidrosferdəki təbii sərvətləri iqtisadi və ekocoğrafi cəhətdən qiymətləndirir.
- 2.1.7.** Bioloji ehtiyatlardan istifadəyə dair proqnozlar verir.
- 2.1.8.** Bioloji ehtiyatlara dair hesablamalar aparır.
- 3.2.3.** Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ölkələrin inkişafındakı roluna dair təqdimatlar edir.
- 3.2.4.** İqtisadi göstəricilərə əsasən hesablamalar aparır, sxem və diaqramlar qurur.
- 3.2.5.** Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafında ekoloji tarazlığın qorunmasını proqnozlaşdırır

ALTERNATİV ENERJİ MƏNBƏLƏRİ

• Alt standartlar 1.2.1. Yerləşmənin coğrafi nəticələrinin regionlar üzrə iqtisadiyyata təsirini əsaslandırır. 2.1.5. Hidrosferdəki təbii sərvətləri iqtisadi və ekocoğrafi cəhətdən qiymətləndirir. 3.2.4. İqtisadi göstəricilərə əsasən hesablamalar aparır, sxem və diaqramlar qurur.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VI sinif: 42. Ay VIII sinif: 34. Okeanlarda suyun hərəkəti X sinif: 53. Dünyada emaledici səniyyənin coğrafiyası
• Təlim nəticələri ✓ alternativ enerji mənbələrindən istifadənin məqsədəuyğunluğunu əsaslandırır (günəş, külək, qabarma enerjiləri); ✓ bölgəni alternativ elektrik enerjisi mənbələri ilə təmin olunma baxımından səciyyələndirir.	

Əsas anlayışlar. *Alternativ enerji mənbələri, helio elektrik stansiyaları, qabarma elektrik stansiyaları*

• **Dərsin məzmunu** • Şagirdlər dərsdə Yer səthi üzrə Günəş enerjisinin paylanması xəritəsini təhlil edib Günəş elektrik stansiyalarının inkişafı üçün üstünlüklərə malik olan ölkələri aşkar edəcəklər. Mətn məlumatı əsasında dünyanın ən güclü Günəş elektrik stansiyalarının harada yerləşdiyini, qabarma və külək kimi alternativ enerji mənbələrinin harada inkişaf etməyə başladığını biləcəklər. Bizim respublikamızda hansı alternativ mənbələrdən istifadə olunduğunu aydınlaşdıracaqlar. 1995-ci ildən 2015-ci ilə qədər olan statistik məlumatların təhlili əsasında Azərbaycanın energetika balansının strukturunda olan dəyişiklikləri təyin edəcəklər.

• Qiymətləndirmə meyarları: <i>əsaslandırma, səciyyələndirmə</i>			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Alternativ enerji mənbələrindən istifadənin məqsədəuyğunluğunu əsaslandırmaqda çətinlik çəkir.	Alternativ enerji mənbələrindən istifadənin məqsədəuyğunluğunu müəllimin köməyi ilə əsaslandırır.	Alternativ enerji mənbələrindən istifadənin məqsədəuyğunluğunu əsaslandırarkən cüzi nöqsanlara yol verir.	Alternativ enerji mənbələrindən istifadənin məqsədəuyğunluğunu düzgün əsaslandırır.
Bölgəni alternativ elektrik enerjisi mənbələri ilə təmin olunma baxımından səciyyələndirməkdə çətinlik çəkir.	Bölgəni alternativ elektrik enerjisi mənbələri ilə təmin olunma baxımından müəllimin köməyi ilə səciyyələndirir.	Bölgəni alternativ elektrik enerjisi mənbələri ilə təmin olunma baxımından səciyyələndirərkən kiçik səhvlər edir.	Bölgəni alternativ elektrik enerjisi mənbələri ilə təmin olunma baxımından düzgün səciyyələndirir.

Resurslar		Dərslik; slaydlar; kompüter; proyektor; dünyanın siyasi xəritəsi; qrup işi üçün vatmanlar
İnternet	dərs zamanı istifadə üçün	https://www.youtube.com/watch?v=awZoWqhED-w (Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət agentliyinin fəaliyyəti) https://www.youtube.com/watch?v=i5ySdk7KFTg (Azərbaycanda Bərpa olunan enerji inkişafının təsviri)
	müəllimə yardım üçün	http://www.area.gov.az/ (Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyinin saytı) https://www.youtube.com/watch?v=5hn-b3RqkNw

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiya mərhələsində müəllim şagirdlərə müasir dövrdə tükənməyən enerji mənbələrindən istifadə etməklə çalışan avtomobil, təyyarə, telefon, planşet və s. –yə aid videoçarx nümayiş etdirə bilər.

Şagirdlərin dərslikdəki xəritə-sxem üzərində fəaliyyətini təşkil edərkən Dünyanın siyasi xəritəsindən istifadə etmələri məqsədəuyğundur.

Xəritə - sxemi təhlil edin

Yer səthində Günəş radiasiyasının paylanması, kvt.saət/m²/il.

Yer səthində Günəş radiasiyası daha çox Şimali Amerikanın cənubuna, Cənubi Amerikanın qərbinə, Afrikanın mərkəzi istisna olmaqla bütün ərazisinə, Asiyanın Ərəbistan yarımadası və Hindistana, Avstraliyanın isə demək olar ki, bütün ərazisinə düşür. Burada Günəş radiasiyasının paylanması 1900 kvt.saət/m²/il və daha çoxdur. Ən az Günəş radiasiyası (700 kvt.saət/m²/il və daha az) Şimali Amerikanın və Avrasiyanın şimal hissələrinin payına düşür. Digər ərazilərdə isə bu kəmiyyət 700 -1900 kvt.saət/m²/il təşkil edir.

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– Hansı ölkələr helio energetikanın inkişafı üçün daha böyük imkanlara malikdir? Fikrinizi əsaslandırın.

Helio energetikanın inkişafı üçün daha əlverişli ərazilərə Günəş radiasiyasının 1900 kvt.saət/m²/il və daha çox düşdüyü yerləri aid etmək olar.

Sual ətrafında müzakirə zamanı şagirdləri ölkələrdən nümunələr gətirməyə istiqamətləndirmək məqsədəuyğundur.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Mətnlə iş zamanı

1. Şagirdlər İNSERT üsulunu tətbiq edə və İNSERT cədvəlini doldura bilərlər.
2. Şagirdlərə təklif etmək olar ki, mətni oxuyarkən onun cədvəl formasında konspektini tərtib etsinlər. Belə fəaliyyət növü şagirdlərdə ümumiləşdirmə və informasiyanı qısa şəkildə şərh etmək qabiliyyətini formalaşdırır.

Enerji mənbəyi	Energetika sahəsinin inkişafı üçün şərtlər	İnkişaf etdiyi bölgələr (ölkələr)	İnkişafı üçün perspektivli bölgələr
----------------	--	-----------------------------------	-------------------------------------

3. ZIQZAQ üsulundan istifadə etmək olar.

I qrup: “Helio energetika”, II qrup: “Qabarma enerjisi”, III qrup: “Külək enerjisi”. Şagirdlərin ekspert qruplarında fəaliyyətindən əvvəl, verilən məlumatın öyrənilməsi üçün plan hazırlamasını təklif etmək məqsədaşığındır. Planın bəndləri yuxarıda verilmiş cədvəle uyğun ola bilər.

COĞRAFIYA - FİZİKA

Verilmiş fəaliyyət tapşırığında şagirdlər coğrafiyanın fizika fənni ilə inteqrasiyasından istifadə edirlər. Şagirdlərin cütlər formasında fəaliyyət göstərməsi və işin nəticələrini sinifdə müzakirə etməsi məqsədaşığındır.

Günəş kollektorunun sxeminə əsasən onun iş prinsipini təsvir edin.

Soyuq su nasosun köməyi ilə kollektora vurulur. Kollektoru günəş şüaları qızdırır. Onun alt tərəfində suyun fırlanması üçün yerləşdirilən borular vasitəsilə qızdırılmış su akkumulyator çəninə vurulur. Nasos və akkumulyator çəni nizamlayıcının köməyi ilə işləyir.

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– Günəş kollektorunun tünd rəngli metal lövhə olması hansı fiziki qanunauyğunluğa əsaslanır?

Kollektorda, əsasən, alüminiumdan hazırlanan metal lövhənin tünd rəngdə olmasına səbəb qara rəngin günəş şüalarını içinə çəkməsidir.

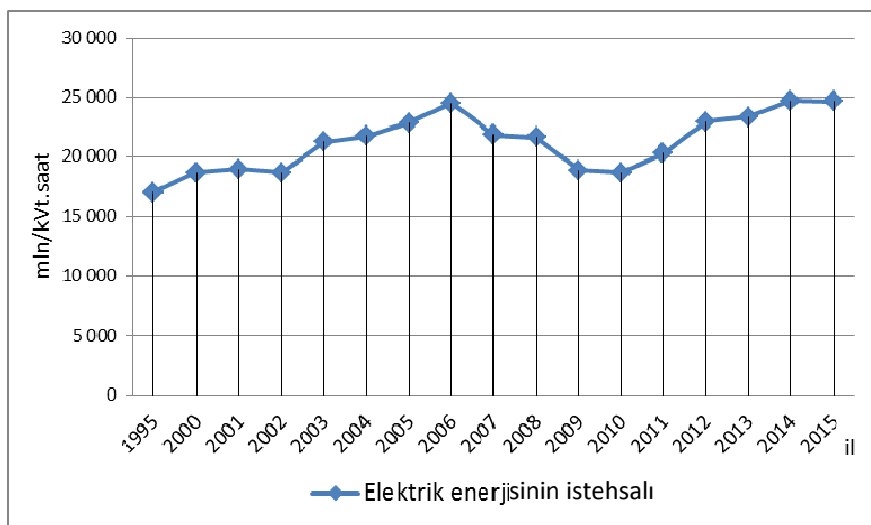
– Günəş kollektoru adi suqızdırıcılarla müqayisədə hansı iqtisadi və ekoloji üstünlüklərə malikdir?

Günəş kollektoru ətraf mühitə ziyan vurmur, iqtisadi cəhətdən isə sərfəlidir. Çünki onu günəş şüaları qızdırır və bu zaman əlavə enerji mənbələri tələb olunmur, ətraf mühit isə öz əvvəlki vəziyyətini qoruyub saxlayır.

Fəaliyyət

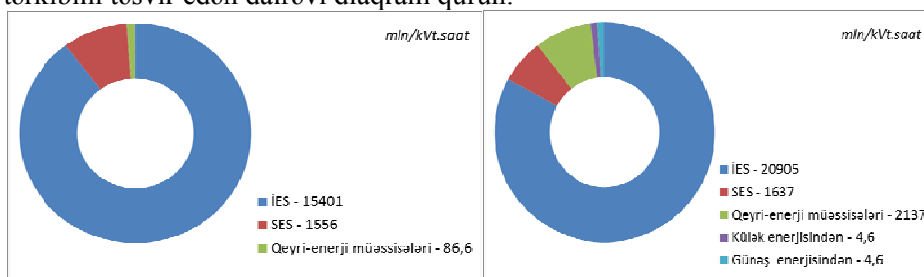
Verilən tapşırıq şagirdlərdə statistik materiallarla işləmək qabiliyyətini formalaşdırır. Müəllim bu tapşırığı şagirdlərə evdə yerinə yetirmək üçün də verə bilər. Şagirdlər tapşırığı evdə icra etdikdə qrafik və diaqramların tərtib edilməsi üçün kompüter proqramlarından istifadə edə və növbəti dərstdə nümayiş etdirə bilər. Statistik məlumatlarla iş.

a) Statistik məlumatlara əsasən respublikamızın 1995–2015-ci illərdə elektrik enerjisi istehsalının dəyişməsinə təsvir edən xətti diaqram qurun.

1995–2015-ci illərdə elektrik enerjisi istehsalı, mln.kvt. saat

b) Statistik məlumatlara əsasən 1995 və 2015-ci illərdə yanacaq- enerji balansının tərkibini təsvir edən dairəvi diaqram qurun.

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– Azərbaycan Respublikasının enerji balansı hansı istiqamətdə inkişaf etməkdədir?
Azərbaycanın 1995 və 2015-ci illər ərzində yanacaq- enerji balansının strukturuna nəzər salsanız, görürük ki, alternativ enerji mənbələrinə üstünlük verilmişdir.

Öyrəndiklərinizi

TƏTBİQ EDİN

Şagirdlərin bu fəaliyyəti cütlərlə və ya qruplarda yerinə yetirməsi məqsəduyğundur. Onlar işi vatman kağızı üzərində yazmaqla təqdim edə bilərlər. Şagirdləri təqdimatın qiymətləndirmə meyarları ilə əvvəlcədən tanış etmək məqsəduyğundur. Meyarları tərtib edərkən müəllim bu tapşırığın yerinə yetirilməsində əsas məqsədin şagirdlərin öz fikirlərini sərbəst şəkildə söyləmək olduğunu nəzərə almalıdır. Şagirdlər fikirlərini əsaslandırarkən Azərbaycanın fiziki-coğrafi biliklər ilə yanaşı fizika fənnindən qazandıqları biliklərdən də istifadə etmələri məqsəduyğundur.

Cədvəli tamamlayın və fikirlərinizi təsdiq edin.

Elektrik stansiyaları	Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlarında daha perspektivli əraziləri müəyyən edin
Geo.ES	Abşeron, Aran, Naxçıvan, Quba-Xaçmaz
Qabarma-çəkilmə ES	Yoxdur
KüləkES	Abşeron

Öyrəndiklərinizi YOXLAYIN

1. Məlumatı oxuyun və aşağıdakı suala cavab verin:

“Yaponiya hökuməti ölkəsinin yanacaq-enerji balansının strukturunu nə üçün dəyişməyə çalışır?”

Yaponiya təbii ehtiyat baxımından kasıb ölkə olduğu üçün onun yanacaq-enerji balansını, əsasən, gətirilmə xammala əsaslanır. Məhz bu baxımdan Yaponiya öz yanacaq-enerji balansını, əsasən, alternativ enerji mənbələrinin hesabına ödəməyi qarşısına məqsəd kimi qoymuşdur.

2. Azərbaycanın yanacaq-enerji balansını hansı diaqramda daha dəqiq təsvir edilmişdir? *b)*

3. Alternativ enerji mənbələrindən istifadənin səmərəliliyini təsdiq edən ən azı üç səbəb göstərin:

- 1) *tükənməyən təbii ehtiyatdır;*
- 2) *ekoloji cəhətdən təmizdir;*
- 3) *iqtisadi baxımdan səmərəlidir.*

4. Xəritə-sxemdə verilən region hazırda daha çox hansı enerji mənbələrindən istifadə edir? Gələcəkdə hansı alternativ enerji mənbələrindən istifadə perspektivlidir?

Verilmiş suallara şagirdlərin yazılı cavab verməsi məqsədəuyğundur. Tapşırığın yerinə yetirilməsində məqsəd şagirdlərin cavablarında təkcə alternativ enerji mənbələri haqqında bilik və bacarıqlarını nümayiş etdirmək deyil. Onlar 10-cu sinifdə aldıkları biliklər əsasında ölkələrdən nümunələr gətirməlidirlər. İşin nəticələrinin sinifdə birgə müzakirəsini keçirmək məqsədəuyğundur.

BİOLOJİ EHTİYATLAR VƏ ONLARDAN İSTİFADƏ

• Alt standartlar 2.1.7. Bioloji ehtiyatlardan istifadəyə dair proqnozlar verir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular IX sinif: 29. Şimal materiklərinin bioehtiyatları və ölkələrin iqtisadi inkişafında onların rolu 30. Cənub materiklərinin bioehtiyatlarından istifadəsinin xüsusiyyətləri X sinif: 32. Azərbaycanın landşaftları- bioehtiyatların mənbəyidir
• Təlim nəticələri ✓ “bioyanacaq” və “bioenergetika” anlayışlarını izah edir; ✓ bioenergetikanın inkişafının məqsəduyğunluğunu əsaslandırır.	

• Əsas anlayışlar • Bioenergetika • Dərsin məzmunu • Şagirdlər dərsdə benzin istehsalı üçün istifadə olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının (raps) təklif olunmuş sxeminin təhlili əsasında enerji istehsalı üçün bioresurlardan istifadənin məqsəduyğunluğu barədə nəticə çıxarırlar. Hazırda bioenergetikanın inkişafı üçün hansı bioresurlardan istifadə olunduğu barədə mətndən məlumat alırlar. Azərbaycanda bioenergetikanın inkişafının proqnozunu verirlər.

• Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, əsaslandırma			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
“Bioyanacaq” və “bioenergetika” anlayışlarını izah etməkdə çətinlik çəkir.	“Bioyanacaq” və “bioenergetika” anlayışlarını müəllimin köməyi ilə izah edir.	“Bioyanacaq” və “bioenergetika” anlayışlarını izah edərkən kiçik səhvlərə yol verir.	“Bioyanacaq” və “bioenergetika” anlayışlarını izah düzgün izah edir.
Bioenergetikanın inkişafının məqsəduyğunluğunu əsaslandırmaqda çətinlik çəkir.	Bioenergetikanın inkişafının məqsəduyğunluğunu müəllimin köməyi ilə əsaslandırır.	Bioenergetikanın inkişafının məqsəduyğunluğunu əsaslandırarkən kiçik səhvlərə yol verir.	Bioenergetikanın inkişafının məqsəduyğunluğunu düzgün əsaslandırır.
• Resurslar			
Dərslik; kompüter; proyektor; dünyanın siyasi xəritəsi; vatman vərəqləri; rəngli karandaşlar			
inter net	dərs zamanı istifadə üçün	https://www.youtube.com/watch?v=W4b4VS3s4TQ (bioyanacaq və onun növləri)	

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiya mərhələsində müəllim

1. Bioyanacaqda işləyən təyyarələrə, avtomobillərə və s.-yə aid videoçarxları və ya slaydları nümayiş etdirə bilər.

2. Dərslərdə verilmiş sxemi təhlil edib şagirdlərlə “Avropa ölkələrində raps yağının avtomobillərdə yanacaq üçün istehsalının genişləndirilməsinin ən azı 3 səbəbini qeyd edin” tapşırığını yerinə yetirə bilər 1) *ekoloji cəhətdən təmizdir*; 2) *iqtisadi cəhətdən ucuz başa gəlir*; 3) *alternativ enerji mənbəyidir*).

Tapşırığın yerinə yetirilməsində əsas məqsəd şagirdlərdə kimya fənni ilə inteqrasiyadır. Onlara bioehtiyatlardan yanacaq kimi istifadə edilməsinin kimyəvi reaksiyasını yazmağı təklif etmək məqsəduyğundur.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Dərsdə məndəki məlumatı öyrənmək üçün müəllim

1. “Ziqzaq” üsulundan istifadə edə bilər. I qrup ekspertlər bərk bioyanacaqlar, II qrup - maye bioyanacaqlar, III qrup - bioqaz barədə məlumatları təhlil edirlər.
2. Tapşırığın yerinə yetirilməsini qruplarda təşkil etmək, işin nəticələrini isə mətn formasında divar qəzetində nümayiş etdirmək olar.
3. Şagirdlərə bioehtiyatlara aid videoçarx göstərmək və sonra onu məndə verilən məlumatlarla müqayisə etmək olar.

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

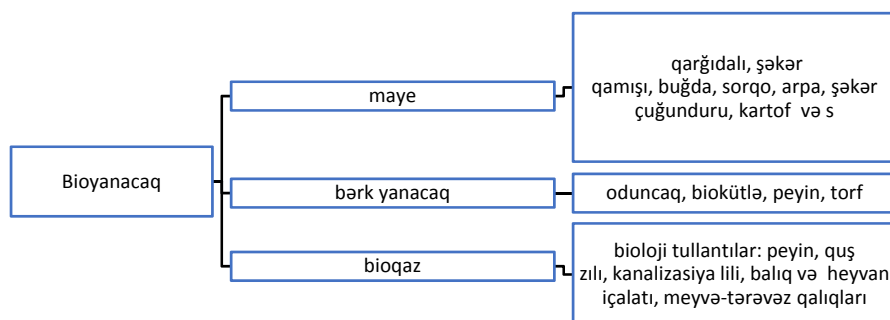
Şəkillərə əsasən ESSE yazın; bu şəkilləri nə birləşdirir.

Birinci şəkildə kənd təsərrüfatı bitkisi raps və benzin dolduran tapança, ikincidə bioetanolun ekoloji təhlükəsizliyinin sxemi, üçüncüdə-ətraf mühiti çirkəndirməyən avtomobil verilmişdir. Bütövlüklə hər üç şəkil bioyanacağın istifadəsinin məqsəduyğunluğunu əks etdirir. Bu fikir şagirdlərin yazdıqları essədə əks olunmalıdır.

Müəllim şagirdləri işin yerinə yetirilməsi üçün tələb olunan qiymətləndirmə meyarları ilə tanış etməlidir.

Öyrəndiklərinizi YOXLAYIN

1. Sxemi tamamlayın.

2. Xəritə-sxemə əsasən cədvəli tamamlayın.

	Ölkələr	Maye yanacaq əldə etmək üçün istifadə olunan xammal
1	Hindistan	Bioetanol (şəkər), bioqaz
2	Kanada	Biodizel (kanola)
3	Peru	Bioetanol (şəkər)
4	Filippin və İndoneziya	Bioetanol (şəkər), biodizel (yağ palması və kokos yağı)
5	ABŞ	Bioetanol (qarğıdalı), biodizel (soya)

Dərs 51 Mövzu 5.3

DÜNYANIN İÇMƏLİ SU PROBLEMİ

• Alt standartlar 2.1.5. Hidrosferdəki təbii sərvətləri iqtisadi və ekocoğrafi cəhətdən qiymətləndirir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular IX sinif: 21-28. Su ehtiyatları və onların iqtisadi əhəmiyyəti
• Təlim nəticələri ✓ ərazini su ehtiyatları ilə təmin olunma baxımından təhlil edir; ✓ ölkələrin şirin su ehtiyatları ilə zəif təmin olunmasının iqtisadi, siyasi, ekoloji nəticələrini izah edir.	

• Əsas anlayışlar • <i>Su ehtiyatları ilə təmin olunma, suyun keyfiyyəti</i> • Dərsin məzmunu • Şagirdlər dərsdə xəritə-sxemi təhlil edərək cədvəldəki ölkələri şirin su ehtiyatları ilə təmin olunma dərəcəsindən asılı olaraq qruplaşdırırlar. Mətn məlumatı əsasında çıxarışlar edirlərki, su ehtiyatları ilə zəif təmin olunmaq ölkənin iqtisadi inkişafına təsir edir və bəzi hallarda xoşagəlməz siyasi nəticələri ola bilər. Şagirdlər suyun keyfiyyətinin qiymətləndirmə standartları barədə məlumat alırlar. Azərbaycanın su ehtiyatları barədə məlumatı təhlil edərək respublikamızda su ehtiyatlarının aşağı keyfiyyəti və zəif təmin olunması ilə bağlı problemləri aşkar edirlər.

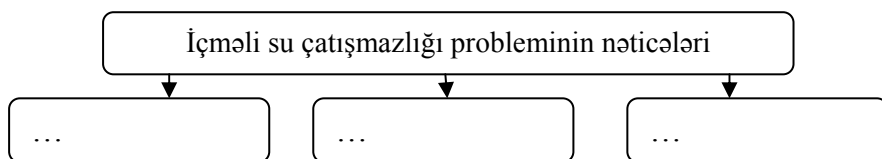
• Qiymətləndirmə meyarları: təhlietmə, izahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Ərazini su ehtiyatları ilə təmin olunma baxımından təhlil etməkdə çətinlik çəkir.	Ərazini su ehtiyatları ilə təmin olunma baxımından müəllimin köməyi ilə təhlil edir.	Ərazini su ehtiyatları ilə təmin olunma baxımından təhlil edərək cüzi nöqsanlara yol verir.	Ərazini su ehtiyatları ilə təmin olunma baxımından düzgün təhlil edir.

Ölkələrin şirin su ehtiyatları ilə zəif təmin olunmasının iqtisadi, siyasi, ekoloji nəticələrini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Ölkələrin şirin su ehtiyatları ilə zəif təmin olunmasının iqtisadi, siyasi, ekoloji nəticələrini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Ölkələrin şirin su ehtiyatları ilə zəif təmin olunmasının iqtisadi, siyasi, ekoloji nəticələrini izah edərkən nöqsanlara yol verir.	Ölkələrin şirin su ehtiyatları ilə zəif təmin olunmasının iqtisadi, siyasi, ekoloji nəticələrini düzgün izah edir.
Resurslar		Dərslik; dünyanın siyasi xəritəsi; slaydlar; kompüter; proyektor	

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiya mərhələsində müəllim şagirdlərə bu problemə dair slaydlar nümayiş etdirməli, onlarla birgə müzakirə aparmalı və işin nəticələrini lövhədə sxematik formada çəkməlidir.

“Tədqiqat işi” blokunda xəritə- sxem üzərində iş cədvəlin tamamlanması ilə davam edir. Şagirdlər bir neçə ölkəni nümunə gətirməklə bütün regionları əhatə etməlidirlər.

Xəritə-sxemə əsasən cədvəli tamamlayın.

İçməli su qıtlığının mövcud olduğu ölkələr	İçməli su ilə orta dərəcədə təmin olunmuş ölkələr	İçməli su ilə yaxşı təmin olunmuş ölkələr
Əlcəzair, Liviya, Misir, Səudiyyə Ərəbistanı, Cənubi Afrika, Hindistan, Oman və s.	Meksika, Qazaxıstan, Fransa, Türkiyə, İtaliya, Mali və s.	Kanada, Avstraliya, ABŞ, Rusiya, Çili, Peru, Yeni Zelandiya, Konqo, Kamerun və s.

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– İcməli su problemi ilə üzləşən ölkələrin iqtisadi vəziyyətini təhlil edin.

İcməli su problemi ilə üzləşən ölkələr iqtisadi cəhətdən həm zəif, həm də güclü inkişaf edən dövlətlər ola bilər.

– Ölkələrdə iqtisadi inkişafın səviyyəsi şirin su probleminin həllinə necə təsir edir?

İcməli su problemini həll etmək üçün İEO-lər, əsasən, su ilə yaxşı təmin olunmuş ölkələrdən su idxal edir. İEO-lər isə bu sahədə müəyyən çətinliklər çəkir. Dünya dövlətləri onlara humanitar yardımlar edirlər.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Mətn məlumatını mənimsəmək üçün müəllim şagirdlərə verilmiş suallara cavab axtarmaq metodunu təklif edə bilər:

Mətn üçün nümunə suallar:

1. “İcməli su ehtiyatları ilə təmin olunma”-nı necə anlayırsınız?
2. Su ilə təmin olunmanın kritik səviyyəsi nədir və bu hansı regionlar üçün xarakterdir?
3. Su ehtiyatları ilə zəif təmin olunmanın xoşagəlməz siyasi nəticələrə gətirib çıxardığına dair nümunələr göstərin.
4. Su ehtiyatları ilə zəif təmin olunmanın ölkə üçün müsbət iqtisadi nəticələri ola bilərmi? Fikrinizi əsaslandırın .
5. Suyun keyfiyyəti hansı standartlar üzrə təyin edilir?

Fəaliyyət

Ölkələri su asılılığına görə təhlil edin.

– Hansı ölkələrin icməli su ehtiyatlarından asılılığı daha azdır?

Verilmiş cədvəldə bütün ölkələr sudan asılıdır. Cədvələ əsasən ən az asılı olan ölkə Azərbaycan və Niderlanddır.

– Su ehtiyatlarından asılılıq ölkələrin iqtisadiyyatına necə təsir edir?

Su ehtiyatlarından asılılıq ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsir edir. Çünki onlar su əldə etmək üçün alternativ mənbələrə müraciət edirlər. İqtisadi cəhətdən yaxşı inkişaf etmiş ölkələr icməli su alır, dəniz suyunu şirənləşdirir, suyu təkrar emal edir və s.

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Verilən fəaliyyət növünün cütlüklərdə yerinə yetirilməsi məqsədəuyğundur. Şagirdlərin mətni diqqətlə oxuması vacibdir. Onlar mətnə əsasən problemin yaranması səbəbləri, yaratdığı nəticələr və problemin həlli yollarına aid məlumatlar əldə edə bilərlər. İşin yekunu cədvəl şəklində təqdim edilməlidir. Yaxşı olar ki, cədvəli tamamlayarkən şagirdlər yalnız dərs zamanı aldıkları biliklərdən deyil, özlərinin apardığı təhlillərdən və aşağı siniflərdən aldıkları biliklərdən istifadə etsinlər. Müəllimin şagirdlərə qiymətləndirmə meyarlarını əvvəlcədən elan etməsi məqsədəuyğundur.

Mətnə əsasən nəticə çıxarın. İcməli su ilə təminat Azərbaycan iqtisadiyyatına necə təsir göstərir?

Mətnə əsasən cədvəli tamamlayın və nəticələri təqdim edin.

Problem	– su ehtiyatlarının məhdudluğu – çayların çirklənməsi
Problem özünü nədə göstərir	çayın suyunda mikroflora və mikrofauna məhv olur
Problemi gərginləşdirən səbəblər	ərazinin arid zonada yerləşməsi, suvarma əkinçiliyinin inkişafı, meliorativ tədbirlərin həyata keçirilməsi (şoran torpaqların yuyulması və s.), iri sənaye qovşaqlarının və şəhər aqlomerasiyalarının formalaşması, çayların tranzit olması
Problemin həlli yolları	Transsərhəd çaylarda su ehtiyatlarından istifadə ilə bağlı Azərbaycan və Gürcüstan hökumətləri arasında ikitərəfli saziş imzalanmışdır. Azərbaycan və İran arasında Araz çayının suyundan birgə istifadə ilə əlaqədar komissiya fəaliyyət göstərir.

Öyrəndiklərinizi YOXLAYIN

1. Su hövzələrinin çirklənməsi hansı sosial, iqtisadi və siyasi problemlər yarada bilər?

Sosial: *insanlar gündəlik suya olan tələbatlarını ödəyə bilmir.*

İqtisadi: *təsərrüfat sahələri ciddi təsirlərə və dəyişikliklərə məruz qalır.*

Siyasi: *transsərhəd eyni su mənbəyindən istifadə siyasi gərginliklər ilə nəticələnə bilər.*

2. Verilmiş bölgəni icməli su ilə təmin olunma probleminin təzahürü baxımından xarakterizə edin.

Verilən tapşırığın icrasının yazılı formada aparılması məqsədəuyğundur. Şagirdlərin dərs zamanı əldə etdikləri biliklərin ümumiləşdirilməsi zəruridir. Onlar cavab verərkən aşağıdakı məlumatları birgə təhlil edir və regionun su ilə təmin olunmasını şərh edirlər:

a) dərsin əvvəlində xəritə-sxemlə iş zamanı aldıkları məlumatı (Səudiyyə Ərəbistanı, Oman, Yəmən, və s. su ehtiyatları ilə zəif təmin olunan ölkələrdir: adambaşına düşən icməli suyun miqdarı 0 -500 m³ dir), bəzi dövlətlər (İran, Türkiyə, İraq, Azərbaycan) nisbətən daha yaxşı təmin olunmuşdur: (7500 m³);

b) diaqram və cədvəldə verilən məlumatları (regionda olan ölkələrin bəzilərinin su təminatı kritik normadan aşağıdır: Pakistan 350 m³, Türkmənistan 206 m³);

c) məndəki məlumatları (şirin su ehtiyatlarına nəzarət zəminində İraqla Suriya, Suriya ilə İsrail arasında toqquşma baş vermişdir); icməli su çatışmazlığı bəzi ölkələrdə suyu idxal etməyə məcbur edir; məsələn, Səudiyyə Ərəbistanı;

d) cədvəldəki məlumatları (region ölkələrinin tranzit çaylardan asılılığı: Küveyt - 100%, Azərbaycan -76%).

Layihə	Su hövzələrinin çirklənməsi və mühafizə tədbirləri
---------------	---

• Alt standartlar 2.1.5. Hidrosferdəki təbii sərvətləri iqtisadi və ekocoğrafi cəhətdən qiymətləndirir 2.1.6. Hidrosferin ekoloji cəhətdən gərgin ərazilərini kontur xəritədə qeyd edir.
• Təlim nəticələri ✓ su ehtiyatlarının çirklənməsinə dair təqdimat edir.

Şagirdlər dərslikdə təklif olunmuş plan əsasında təqdimat hazırlayırlar. Təqdimata hazırlıq üçün şagirdlərlə aşağıdakıları müzakirə etmək lazımdır:

1. Təqdimatın keçirilmə forması (hesabat, elektron təqdimat, və s.)
2. Təqdimatın qiymətləndirilməsi meyarları
3. İşə təhvilvermə müddəti

Dərs 52	Mövzu 5.4
----------------	------------------

DÜNYANIN ƏRZAQ PROBLEMİ

• Alt standartlar 2.1.7. Bioloji ehtiyatlardan istifadəyə dair proqnozlar verir. 2.1.8. Bioloji ehtiyatlara dair hesablamalar aparır.
• Təlim nəticələri ✓ ərzaq probleminin yaranma səbəblərini və həlli yollarını izah edir; ✓ bioehtiyatların insanın qidalanmasında rolunu izah edir.

• Əsas anlayışlar• <i>Ərzağın keyfiyyəti, qida rasionu, ərzaq qıtlığı, ərzaq problemi ərzaq təhlükəsizliyi</i> • Dərsin məzmunu• Şagirdlər adambaşına il ərzində ərzaq almaq üçün tələb olunan statistik göstəricilər əsasında ailələri üçün tələb olunan pul vəsaitini hesablayırlar. Mətn ərzaq probleminin yaranması prinsiplərini, ərzaq təhlükəsizliyi konsepsiyasını, ƏKTT tərəfindən verilən əhalinin qida rasionu və insanın gündəlik qida norması barəsində məlumatları əhatə edir.
--

• Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Ərzaq probleminin yaranma səbəblərini və həlli yollarını izah etməkdə çətinlik çəkir.	Ərzaq probleminin yaranma səbəblərini və həlli yollarını müəllimin köməyi ilə izah edir.	Ərzaq probleminin yaranma səbəblərini və həlli yollarını izah edərkən cüzi nöqsanlara yol verir.	Ərzaq probleminin yaranma səbəblərini və həlli yollarını düzgün izah edir.
Bioehtiyatların insanın qidalanmasında rolunu izah etməkdə çətinlik çəkir.	Bioehtiyatların insanın qidalanmasında rolunu müəllimin köməyi ilə izah edir.	Bioehtiyatların insanın qidalanmasında rolunu izah edərkən cüzi nöqsanlara yol verir.	Bioehtiyatların insanın qidalanmasında rolunu izah edir.
• Resurslar		Dərslik	
Müəllimə yardım üçün internet resurslar		http://apa.tv/cast/31/24710 (Dünyanı gözləyən ərzaq təhlükəsi)	

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiya məqsədilə müəllim şagirdlərə aşağıdakı informasiyanı verə bilər: “1979-cu ildən etibarən 16 oktyabr tarixi Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının konfransı ilə Ümumdünya Ərzaq günü elan olunmuşdur. Günün elan olunmasında məqsəd əhalini dünyadakı ərzaq problemləri ilə məlumatlandırmaq, yoxsulluq və aclığa qarşı mübarizə aparmaqdır. Hər il dünyanın müxtəlif ölkələrində toplaşan təşkilat üzvləri dünyadakı aclıqla necə mübarizə aparacaqları üzərində çalışırlar. BMT ekspertlərinin məlumatına görə, Asiya və Sakit okean bölgəsinin ölkələrində xroniki aclıqdan təxminən 642 milyon nəfər əziyyət çəkir. Afrika və Saxaranın cənubunda bu rəqəm 265 milyon, Latin Amerikası və Karib hövzəsi ölkələrində isə 53 milyon nəfər təşkil edir”. Məlumat verildikdən sonra şagirdlərə “Ərzaq probleminin yaranma səbəbləri nədir?” sualını müzakirə etmək məqsəduyğundur. Tədqiqat işini yerinə yetirərkən şagirdlər aşağıdakı hesablamaları aparmalıdırlar:

– Adambaşına illik ərzaq norması üçün xərclənən vəsaiti hesablayın.

Qiymətləri şagirdlər özləri müəyyən etməli və ümumi cəmi hesablamalıdırlar.

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– Ailənizə 1 il ərzində ərzaq üçün nə qədər vəsait tələb olunur? Hər bir ailənin ərzaq təminatına xərclənən vəsaitin miqdarının fərqli olmasına hansı amillər təsir edir?

Xərclərin müxtəlif olmasına səbəb məhsulun haradan alınmasıdır. Yəni bazardan, kiçik və ya iri marketdən və s.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Mətnlə işin təşkilində şagirdlərə mətnin planını tərtib etmək təklifi verilir.

1. Ərzaq problemi və səbəbləri

2. Ərzaqla təmin olunmasına görə ölkələrin təsnifatı
3. Ərzaq probleminin nəticələri
4. Qida rasionunun ölkələr üzrə müxtəlifliyi
5. Ərzaq təhlükəsizliyinin konsepsiyası
6. Gündəlik ərzaq normasının göstəriciləri

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Verilən fəaliyyət növünün cütlərlə yerinə yetirilməsi məqsəduyğundur. Cədvəlin birinci sütununda ərzaqla təminatın 3500 kkal, ikinci sütunda 2600-dən 3500-ə qədər olduğu, üçüncü sütunda 2000-dən 2600 kkal-dək və dördüncü sütunda isə 2000 kkal-dən az olduğu ölkələr qruplaşdırılır. Şagirdləri işin yerinə yetirilməsi üçün tələb olunan meyarlarla tanış etmək lazımdır.

Ərzaq məhsulları ilə ölkələrin təminatı			
Yüksək	Orta	Aşağı	Aclıq
ABŞ, Kanada, Fransa, Norveç, Belçika, Avstriya, Almaniya, İrlandiya və s.	Rusiya, Çin, Avstraliya, Argentina, Əlcəzair, Liviya, CAR, İran, Türkiyə, Qazaxıstan və s.	Peru, Venesuela, Hindistan, Mali, Anqola, Tailand və s.	Çad, Sudan, Botsvana, Madaqaskar, Mozambik və s.

Öyrəndiklərinizi YOXLAYIN

1. Xəritə-sxemə əsasən cədvəli tamamlayın.

Ərzaq problemi olan ölkələr	Ərzaq problemi olmayan ölkələr
3. Konqo, 8. Hindistan, 9. Tailand, 12. Anqola, 13. Sudan	1. Rusiya, 2. Çin, 4. Braziliya, 5. Meksika, 6. Qazaxıstan, 7. Əlcəzair, 10. Ukrayna, 11. Kolumbiya, 14. Avstraliya, 15. Kanada

2. Cədvəli tamamlayın.

Ərzaq problemi		
səbəbləri	nəticələri	həlli yolları
Dünya əhalisinin sayının kəskin şəkildə çoxalması, antropogen təsirlərin artması, təbii mühitin dəyişməsi, urbanizasiya səviyyəsinin artması və digər amillər	İqtisadiyyatın strukturunda baş verən dəyişikliklər, təsərrüfat modellərinin dəyişməsi, sənayeləşmə və şəhərləşmə prosesi, kənd əhalisinin şəhərlərə axını və s.	əkin sahələrinin artırılması, məhsuldarlığın artırılması, yeni texnologiyaların tətbiqi

3. Məsələnin həllində ölkə əhalisinin sayı nəzərə alınmalı, gündəlik un normasına vurulmalı və daha sonra yenə 365 günə vurulmalıdır.

İNSANLARIN ALICILIQ QABİLİYYƏTİ

• Alt standartlar 3.2.3. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ölkələrin inkişafındakı roluna dair təqdimatlar edir. 3.2.4. İqtisadi göstəricilərə əsasən hesablamalar aparır, sxem və diaqramlar qurur.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VI sinif: 12. İstehsal və istehlak
• Təlim nəticələri ✓ əhalinin gəlirləri ilə onların alıcılıq qabiliyyəti arasındakı asılılığı əlaqələndirir.	

- **Əsas anlayışlar** • *İstehlak səbəti, əhalinin alıcılıq qabiliyyəti, səhm və istiqraz*
- **Dərsin məzmunu** • Dərs müddətində şagirdlər əhalinin pul vəsaitlərinin xərcləndiyi sahələri və ona təsir edən amilləri müzakirə edirlər. Şagirdlər “istehlak səbəti” anlayışı və onun strukturu ilə tanış olur, əhalinin gəlirlərinin onun tərkibinə necə təsir göstərdiyi barədə məlumat alırlar. Onlar həm də “səhm”, “istiqraz”, “inflyasiya” anlayışlarını

• Qiymətləndirmə meyarları: əlaqələndirmə			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Əhalinin gəlirləri ilə onların alıcılıq qabiliyyəti arasındakı asılılığı əlaqələndirməkdə çətinlik çəkir.	Əhalinin gəlirləri ilə onların alıcılıq qabiliyyəti arasındakı asılılığı müəllimin köməyi ilə əlaqələndirir.	Əhalinin gəlirləri ilə onların alıcılıq qabiliyyəti arasındakı asılılığı əlaqələndirərkən nöqsanlara yol verir.	Əhalinin gəlirləri ilə onların alıcılıq qabiliyyəti arasındakı asılılığı düzgün əlaqələndirir.

Motivasiya / Tədqiqat işi

Müəllim motivasiyanı dərslərdə verilmiş “Əhalinin gəlirlərinin xərcləndiyi sahələri” aid diaqram üzərində qura bilər.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Mətn üzrə iş zamanı şagirdlər məntiqi istinad konspekti tərtib edə, yəni mətnin sxemini qura və orada istehlak səbətinə daxil olan məhsul və xidmətləri təhlil edə bilərlər. Mətn üzrə işi açar sözlərə əsasən də tərtib etmək mümkündür.

İstehlak səbəti – insanların həyat fəaliyyəti üçün bir il ərzində tələb olunan minimal mal və xidmətlərin cəmidir.

Səhm – şirkətin sərmayəsinin bir hissəsidir.

İstiqraz – şirkətin (və ya dövlət müəssisəsinin) fond ehtiyaclarını ödəyə bilmək üçün borc sənədidir.

İnflyasiya – pulun dəyərdən düşməsidir.

Öyrəndiklərinizi**TƏTBİQ EDİN**

Statistik məlumatlar əsasında Belçika ilə Banqladeşdə əhalinin alıcılıq qabiliyyətini müqayisə edin.

Belçikada əhalinin sayı az, ÜDM çox, Banqladeşdə isə əhalinin sayı çox, ÜDM-in həcmi isə azdır. Bu da əhalinin alıcılıq qabiliyyətinə birbaşa təsir edir. Çünki əhalinin sayı az, ÜDM çox olduqda insanların alıcılıq qabiliyyəti artır.

Müəllim şagirdlərin diqqətinə Belçikada istehlak səbətinin tərkibinə müxtəlif növ məhsulların daxil olduğunu, Banqladeşdə isə əhalinin istehlak səbətində bitki mənşəli qidaların üstünlük təşkil etmələrini çatdırmalıdır.

Öyrəndiklərinizi**YOXLAYIN**

1. Düzgün ifadəni müəyyən edin.

A) İstehlak səbəti insanların həyat fəaliyyəti üçün bir il ərzində tələb olunan minimal mal və xidmətlərin cəmidir.

B) İstehlak səbəti bir ay ərzində insan üçün minimal norma daxilində hesablanmış ərzaq məhsullarının cəmidir.

Düzgün cavab A)

2. Uyğunluğu müəyyən edin.

1 - C, 2 - A, 3 - B.

Layihə**Ailənin istehlak səbəti****• Alt standartlar**

3.2.4. İqtisadi göstəricilərə əsasən hesablamalar aparır, sxem və diaqramlar qurur.

• Təlim nəticələri

✓ ailə büdcəsinin qənaət yollarını müəyyən edir

Şagirdlər dərslikdə verilmiş təlimatlar əsasında tapşırığı yerinə yetirirlər. Metodik vəsaitin girişində verilmiş tövsiyələrə uyğun olaraq şagirdlərlə müvafiq izahetmə işini təşkil etmək məqsəduyğundur.

Tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagirdlərlə aşağıdakı sualları müzakirə etmək lazımdır:

1. İş təqdimetmə forması (hesabat, təqdimat, ...)
2. Qiymətləndirmə meyarları
3. İş təhvilvermə müddəti

TULLANTILAR VƏ ONLARDAN İSTİFADƏ

• Alt standartlar 3.2.5. Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafında ekoloji tarazlığın qorunmasını proqnozlaşdırır.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VI sinif: 10. Böyük şəhərlərin böyük problemləri VIII sinif: 54. Ətraf mühitin mühafizəsi yolları
• Təlim nəticələri ✓ “məişət tullantıları” probleminin mahiyyətini və həlli yollarını izah edir.	

• Əsas anlayışlar • *Ekoloji maarifləndirmə, ekoloji mədəniyyət*

• Dərsin məzmunu • Şagirdlər tullantıların utilizasiyası sxemini təhlil edirlər və problemin həllinin optimal variantını seçirlər. Mətn tullantıların növləri, onların utilizasiyasının əsas istiqamətləri və Almaniya, Yaponiya, Braziliya kimi ölkələrdə bu problemin həllinin təsviri barədə məlumat verir.

• Qiymətləndirmə meyarları: izahatetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
“Məişət tullantıları” probleminin mahiyyətini və həlli yollarını izah etməkdə çətinlik çəkir.	“Məişət tullantıları” probleminin mahiyyətini və həlli yollarını müəllimin köməyi ilə izah edir.	“Məişət tullantıları” probleminin mahiyyətini və həlli yollarını cüzi nöqsanlarla izah edir.	“Məişət tullantıları” probleminin mahiyyətini və həlli yollarını düzgün izah edir.

•

Resurslar		Dərslik
internet	dərs zamanı istifadə üçün	https://www.youtube.com/watch?v=rJOQtTuEtJQ (bərk məişət tullantıların yandırılması zavodu) http://apa.tv/cast/0/18547 (Bakının zibil qutuları problemi -reportaj) https://www.youtube.com/watch?v=Xb7Mhjbaya8 (məişət tullantıları hara atılır)

Motivasiya / Tədqiqat işi

1. Motivasiya mərhələsində müəllim şagirdlərə tullantıların utilizasiyası problemləri haqqında videoçarxlar nümayiş etdirə bilər.
2. Şagirdlərlə tullantı probleminin həllinin müxtəlif variantlarının sxeminin təhlili əsasında sualları müzakirə etmək olar:

– Hansı metodu daha üstün hesab edirsiniz?

Ən optimal III üsul – çeşidlənmədir. Çünki bu zaman tullantıların böyük əksəriyyəti yenidən emal prosesinə cəlb olunur, cəmi 20%-i basdırılır.

– Məqsədəuyğun hesab etdiyiniz metodun hansı iqtisadi, sosial və ekoloji üstünlükləri vardır?

İqtisadi – zibil çeşidlənir, yenidən emal olunur.

Sosial – yeni iş yerləri açılır.

Ekoloji – ətraf mühitə az ziyan dəyir.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

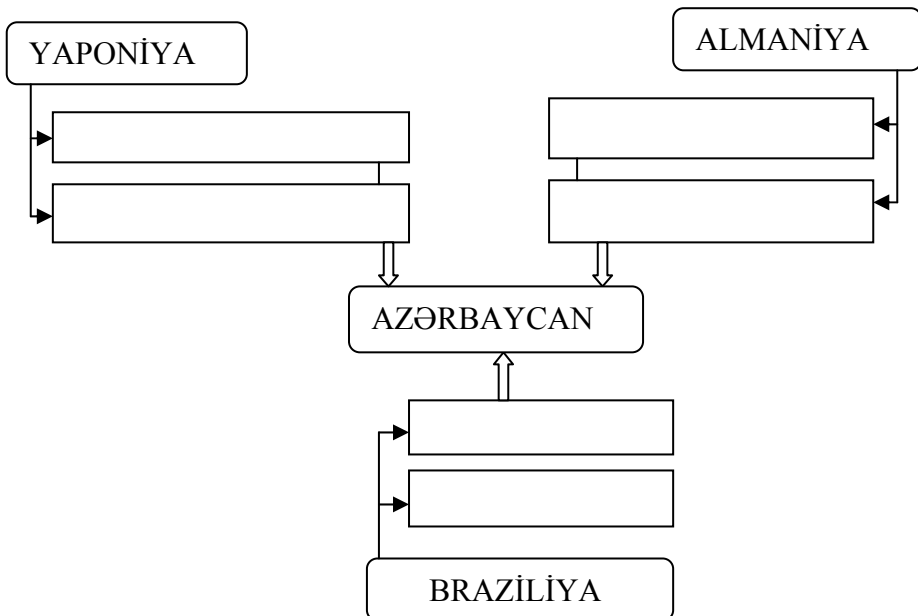
1. Mətn üzərində işi INSERT və ya BİBÖ metodları ilə yerinə yetirmək olar.
2. Mətnə əsasən şagirdlər “İnkişaf etmiş və ya inkişaf etməkdə olan ölkələrdə tullantıların utilizasiyası istiqamətləri və onların əhəmiyyəti” mövzusunda referat hazırlaya bilərlər. Referat cütlüklər formasında da hazırlana bilər. Dərsin sonunda bir neçə təqdimat dinlənir. Digər referatlar müəllim tərəfindən yığılır və qiymətləndirilir.

3. Mətni oxuduqdan sonra müəllim şagirdlərə respublikamızda utilizasiya probleminin həlli yollarından bəhs edən videoçarxa baxmağı təklif edə və onlara aşağıdakı kimi sual verə bilər:

– Mətdəki hansı məlumat videoçarxın məzmununu başa düşməyə imkan verdi?

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Verilən tapşırıq Almaniya, Yaponiya və Braziliyada tullantıların utilizasiya problemlərinin həllinə dair məlumatların təhlili əsasında yerinə yetirilir. Tapşırığın qrup formasında yerinə yetirilməsi və nəticələrin sxem şəklində təqdim edilməsi məqsədəuyğundur.

Öyrəndiklərinizi **YOXLAYIN**

1. Cədvəli tamamlayın.

Tullantıların utilizasiyasının üsulları	Nəticələr	
	mənfi	müsbət
Basdırma	yeraltı sular və torpaq çirkənlir	ucuz başa gəlir
Yandırılma	ozon təbəqəsinə pis təsir edir, turşulu yağışların yaranma- sında rol oynayır, havaya zərərli qazlar daxil olur	tez başa gəlir
Təkrar emal	əlavə xərc tələb edilir	emal üçün xammal kimi istifadə edilir
Kompost	müəyyən vaxt və nəzarət tələb edir	bioenerji kimi istifadə edilə bilər, qalıqları kənd təsərrüfatı üçün gübrədir

2. Tullantıların utilizasiya edilməsi istiqamətlərinə görə uyğunluğu müəyyən edin.
I – 2 – A, II – 3 – C, III – 1 – B.

Layihə

Ailənin məişət tullantıları

• Alt standartlar

3.2.5. Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafında ekoloji tarazlığın qorunmasını proqnozlaşdırır.

• Təlim nəticələri

✓ tədqiqat aparır və nəticələrini təqdim edir

• Qiymətləndirmə meyarları: *tədqiqat aparma təqdimetmə*

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Tədqiqat aparmaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə tədqiqat aparır və nəticələrini təqdim edir.	Tədqiqat aparır və nəticələrini təqdim edərkən cüzi nöqsanlara yol verir.	Düzgün tədqiqat aparır və nəticələrini təqdim edir.

Şagirdlər dərslikdə verilmiş təlimatlar əsasında tapşırığı yerinə yetirirlər. Metodik vəsaitin girişində verilmiş tövsiyələrə uyğun olaraq şagirdlərlə müvafiq izahetmə işini təşkil etmək məqsədəuyğundur.

Tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagirdlərlə aşağıdakı sualları müzakirə etmək lazımdır:

1. İş təqdimetmə forması (hesabat, təqdimat, ...)
2. Qiymətləndirmə meyarları
3. İş təhvilvermə müddəti

1. Doğru ifadəni seçin:

A) Danimarkanın, Niderlandın yanacaq-energetika balansında Geo.ES-lərin payı yüksəkdir.

B) Qabarma-çəkilmə elektrik stansiyaları Fransa, Böyük Britaniya, Kanada, və s. ölkələrdə fəaliyyət göstərir.

C) Azərbaycanda günəş şüalarından, külək, qabarma və çəkilmənin enerji-sindən alternativ enerji mənbəyi kimi istifadə edilməsinə imkan var.

2. Uyğunluğu müəyyən edin.

Dövlət	1. Braziliya	2. ABŞ	3. Fransa
İstifadə olunan biyoyanacaq			
	A	B	C

3. Şirin su ehtiyatlarının mövcudluğunun kritik səviyyəsi xarakterik olan ölkələri seçin.

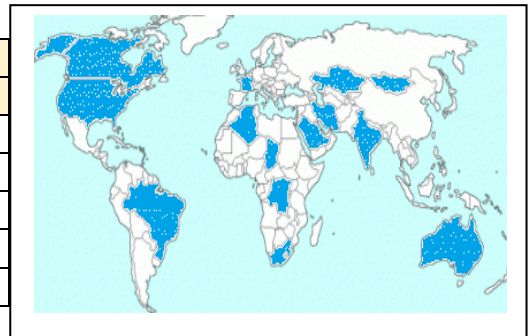
Ölkələr	
ABŞ	Türkmənistan
Rusiya	Türkiyə
Azərbaycan	Misir
Böyük Britaniya	Nigeriya
Almaniya	Argentina
Hindistan	Braziliya
İran	Kanada
Qazaxıstan	Avstraliya
Pakistan	Yeni Zelandiya

4. Cədvəli tamamlayın.

Ətraf mühitin çirklənmə- sinin əsas mənbələri	

5. Ölkələri qruplaşdırın

Ərzaq məhsulları ilə ölkələrin təminatı			
Yüksək	Orta	Aşağı	Açlıq
ABŞ	...	...	...

6. Tullantıların utilizasiyası metodlarının hər birinin mahiyyətini sözlərlə təsvir edin.

A	BASDIRILMA	
	YANDIRILMA	
B	TƏKRAR EMAL	
	KOMPOST	

6

Fəsil üzrə ümumi
saatların miqdarı:

6 saat

Kiçik summativ
qiymətləndirmə:

1 saat

BEYNƏLXALQ İNTEQRASIYA VƏ QLOBALLAŞMA

Fəsil üzrə reallaşdırılacaq ALT STANDARTLAR

- 1.3.2. Kartografik təsvirlər əsasında hər hansı ərazinin fiziki-iqtisadi təsvirini verir
- 3.2.1. Beynəlxalq integrasiyanın ölkələrin siyasi həyatında rolunu qiymətləndirir.
- 3.2.2. İntegrasiyaya aid olan ölkələri xəritə üzərində qruplaşdırır.
- 3.2.3. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ölkələrin inkişafındakı roluna dair təqdimatlar edir.
- 3.1.1. Əhalinin tərkibini təhlil edir.
- 3.2.4. İqtisadi göstəricilərə əsasən hesablamalar aparır, sxem və diaqramlar qurur.

BEYNƏLXALQ İNTEQRASIYA

• Alt standartlar 3.2.1. Beynəlxalq integrasiyanın ölkələrin siyasi həyatında rolunu qiymətləndirir. 3.2.2. İntegrasiyaya aid olan ölkələri xəritə üzərində qruplaşdırır.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VII sinif: 51. İqtisadi əməkdaşlıq IX sinif: 40. Tarixi-coğrafi regionların müasir vəziyyəti X sinif: 47. Ölkələrin geosiyasi mövqeyi
• Təlim nəticələri ✓ ölkələri daxil olduğu integrasiya və iqtisadi təşkilatlara uyğun olaraq qruplaşdırır; ✓ ölkələrin bir-biri ilə əlaqələrinin möhkəmlənməsində beynəlxalq integrasiyanın rolunu qiymətləndirir.	

• Əsas anlayışlar • <i>İntegrasiya, sahəvi və regional qruplaşdırma, transmilli korporasiyalar</i> • Dərsin məzmunu • Şagirdlər xəritə-sxemə əsasən təşkilatlara (Şimali Amerika Azad Ticarət Zonası – NAFTA, Latin Amerikası İntegrasiya Assosiasiyası, Latin Amerikası Azad Ticarət Zonası, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı – İƏT, Müstəqil Dövlətlər Birliyi – MDB, Cənub- Şərqi Asiya Ölkələri Assosiasiyası – ASEAN) daxil olan ölkələri qruplaşdırır. Onlar integrasiyaların müxtəlif növləri, beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar transmilli korporasiyalar, regional və sahəvi təşkilatlar (ÜTT, YUNESKO, İSESKO) haqqında məlumat alır.

• Qiymətləndirmə meyarları: <i>qruplaşdırma, qiymətləndirmə</i>			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Ölkələri daxil olduğu integrasiya və iqtisadi təşkilatlara uyğun qruplaşdırmaqda çətinlik çəkir.	Ölkələri daxil olduğu integrasiya və iqtisadi təşkilatlara uyğun olaraq müəllimin köməyi ilə qruplaşdırır.	Ölkələri daxil olduğu integrasiya və iqtisadi təşkilatlara uyğun olaraq cüzi nöqsanlara yol verərək qruplaşdırır.	Ölkələri daxil olduğu integrasiya və iqtisadi təşkilatlara uyğun olaraq düzgün qruplaşdırır.
Ölkələrin bir-biri ilə əlaqələrinin möhkəmlənməsində beynəlxalq integrasiyanın rolunu qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Ölkələrin bir-biri ilə əlaqələrinin möhkəmlənməsində beynəlxalq integrasiyanın rolunu müəllimin köməyi ilə qiymətləndirir.	Ölkələrin bir-biri ilə əlaqələrinin möhkəmlənməsində beynəlxalq integrasiyanın rolunu cüzi səhvlər etməklə qiymətləndirir.	Ölkələrin bir-biri ilə əlaqələrinin möhkəmlənməsində beynəlxalq integrasiyanın rolunu düzgün və müstəqil olaraq qiymətləndirir.
• Resurslar		dərslik, dünyanın siyasi xəritəsi	

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiya mərhələsini təşkil edərkən müəllim şagirdlərə beynəlxalq təşkilatlara aid videomaterial nümayiş etdirə, yaxud da dərslərdə tapşırıq üçün verilmiş sual ətrafında müzakirə təşkil edə bilər “Ölkələrin beynəlxalq təşkilatlarda təmsil olunması onlara hansı üstünlükləri verir?”

Şagirdlər bu sualı belə cavablandıra bilərlər:- Beynəlxalq təşkilatlarda təmsil olunan ölkələr öz aralarında ticarət və gömrük əlaqələrini sadələşdirir. Bu da onlara daha çox gəlir gətirə bilər. Çünki bu zaman gömrük rüsumları ya ləğv edilir, ya da minimuma endirilir, ticarət dövriyyəsi isə artır.

Şimali Amerika Azad Ticarət Zonası (NAFTA)	ABŞ, Kanada, Meksika
Latın Amerikası İntegrasiya Assosiasiyası	Argentina, Boliviya, Braziliya, Çili, Kolumbiya, Ekvador, Meksika, Paraqvay, Peru, Urquvay, Venesuela, Kuba
İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT)	Azərbaycan, Albaniya, Əlcəzair, Əfqanıstan, Banqladeş, Bəhreyn, Benin, Burkino- Faso, Qabon, Qambiya, Qvineya, Misir, İndoneziya, İordaniya, İraq, İran, Yəmən, Qazaxıstan, Kamerun, Qatar, Qırğızıstan, Küveyt, Livan, Liviya, Mavritaniya, Malayziya, Mali, Mərakeş, Mozambik, Niger, Nigeriya, BƏƏ, Somali, Sudan, Tacikistan, Toqo, Tunis, Türkiyə, Türkmənistan, Özbəkistan, Çad, Oman, Pakistan, Səudiyyə Ərəbistanı, Seneqal və s.
Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB)	Azərbaycan, Moldova, Belarus, Ermənistan, Türkmənistan, Tacikistan, Rusiya, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan
Cənub -Şərqi Asiya Ölkələri Asosiasiyası (ASEAN)	İndoneziya, Malayziya, Sinqapur, Filippin, Bruney, Vyetnam, Laos, Kamboca

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Şagirdlər açar sözlər metodundan istifadə edə bilərlər

Beynəlxalq iqtisadi integrasiya – ölkələrarası əlaqələrin güclənməsi

Güzəştli ticarət zonası – müəyyən məhsullara güzəştlərin tətbiqi

Azad ticarət zonası – gömrük rüsumları və ticarət məhdudiyyətləri olmur

Gömrük ittifaqı – üzv ölkələr arasında siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin daha sıx qurulması

Ümumi bazar – üzv ölkələr arasında fiziki (sərhədlər), texniki (standartlar) və maliyyə (vergilər) faktorları maksimum səviyyədə uyğunlaşdırılır

İqtisadi ittifaq – üzv ölkələr arasında ümumi istehsalı tənzimləyir, xarici ticarət siyasəti yeridir

İqtisadi və valyuta birliyi – iqtisadi və valyuta-maliyyə siyasətini həyata keçirir, vahid valyutaya keçirilməsi məsələləri müzakirə edilir

Tam iqtisadi integrasiya – üzv ölkələr iqtisadi siyasəti təkbaşına müəyyən edə bilmirlər

Transmilli korporasiyalar (TMK) – dünyanın bir çox ölkələrində müəssisə və filiallarla təmsil olunan iri şirkətlər birliyi

Fəaliyyət

Xəritə-sxemdən istifadə edərək dünya ölkələrini iştirak etdikləri beynəlxalq iqtisadi integrasiyalar üzrə qruplaşdırın.

Şagirdlər cədvəli tamamlayarkən bir neçə nümunə göstərə bilərlər.

Onların dünyanın siyasi xəritəsindən istifadə etməsi məqsəduyğundur.

Beynəlxalq integrasiyalar	Ölkələr
İqtisadi və valyuta birliyi	İtaliya, İspaniya, Fransa, Almaniya
İqtisadi ittifaq	Argentina, Braziliya, Rusiya, Azərbaycan, Qazaxıstan
Ümumi bazar	Filippin, Myanma
Gömrük ittifaqı	CAR, Boliviya, Peru, Tanzaniya
Azad ticarət zonası	ABŞ, Kanada, Meksika, Avstraliya, Hindistan, Misir
Güzəştli ticarət zonası	Kamerun, Mali, Niger, Çad
Tam iqtisadi integrasiya	ABŞ

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– Ölkələrin iqtisadi inkişafı ilə onların beynəlxalq iqtisadi integrasiyada tutduğu yer arasında əlaqə varmı?

Ölkələrin iqtisadi inkişafı onların beynəlxalq iqtisadi integrasiyada təmsil olunmaları ilə birbaşa əlaqədardır. Ölkə iqtisadi baxımdan nə qədər güclüdirsə, o, beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın daha üstün mərhələlərinə doğru irəliləyir.

– Beynəlxalq iqtisadi integrasiyaların ölkələrin iqtisadi inkişafına nə kimi təsirləri vardır?

Beynəlxalq iqtisadi integrasiyaya qoşulan hər bir ölkə müəyyən imtiyazlara malikdir. Bu da onların iqtisadiyyatına müsbət təsir edir.

Öyrəndiklərinizi

TƏTBİQ EDİN

1. Cədvəli tamamlayın.

Bu tapşırıq şagirdlərdə ümumiləşdirmə bacarığı formalaşdırmağa imkan verir. Şagirdlər bu tapşırığı cütlüklərdə və ya qruplarda yerinə yetirə bilərlər.

Dövlət	Təşkilat	İnteqrasiyanın səviyyəsi
Azərbaycan	MDB, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı	İqtisadi ittifaq
BƏƏ	İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı	İqtisadi ittifaq
Rusiya	MDB	İqtisadi ittifaq
İndoneziya	ASEAN	Ümumi bazar
ABŞ	NAFTA	Azad ticarət zonası
Fransa	Aİ	İqtisadi və valyuta birliyi
Braziliya	ALADI	İqtisadi ittifaq
Niger	İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı	Güzhəstli ticarət zonası
Boliviya	ALADI	Gömrük ittifaqı

Öyrəndiklərinizi **YOXLAYIN**

- Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın ölkənin iqtisadiyyatına təsirlərini seçin:
 - 1) ölkələrarası münəqişələrin qarşısını almaq üçün imkan yaranır;
 - 3) ölkədə elmi-texniki tərəqqinin inkişafı sürətlənir;
 - 4) ölkənin regional və sahəvi təşkilatlarda təmsil olunmasına imkan yaranır;
 - 6) təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə imkanları genişlənir;
 - 7) ölkələrarası ticarət əlaqələri sadələşir.
- Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın mərhələlərini ardıcıl düzün:

3. Güzhəstli ticarət zonası. 1. Azad ticarət zonası; 5. Gömrük ittifaqı; 2. Ümumi bazar; 4. İqtisadi ittifaq; 7. İqtisadi və valyuta birliyi; 6. Tam iqtisadi inteqrasiya (3 -1 -5 -2 -4 -7 -6).
- Xəritə-sxemdəki ölkələri cədvələ uyğun qruplaşdırın.

Nö	Ölkələrin adı	Üzv olduğu regional təşkilat
1	Kanada	NAFTA
2	ABŞ	NAFTA
3	Braziliya	ALADI
4	Venesuela	ALADI
5	Əlcəzair	İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı
6	Qazaxıstan	İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı
7	Türkmənistan	İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı
8	Polşa	Aİ
9	Fransa	Aİ
10	İtaliya	Aİ
11	Çili	ALADI
12	Azərbaycan	İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı
13	Myanma	ASEAN
14	Filippin	ASEAN

BEYNƏLXALQ MALİYYƏ MƏRKƏZLƏRİNİN COĞRAFİYASI

• Alt standartlar 3.2.3. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ölkələrin inkişafındakı roluna dair təqdimatlar edir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular IX sinif: 41. Müasir dünyanın gücləri
• Təlim nəticələri ✓ ölkələrin iqtisadi inkişafında beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin əhəmiyyətini izah edir.	

• Əsas anlayışlar • *Beynəlxalq maliyyə mərkəzləri, kredit, lizing, istiqrazlar*

• Dərsin məzmunu • Dərs prosesində şagirdlər dərslikdəki sxem əsasında ölkələrin iqtisadi inkişafında dünya bazarının rolunu aydınlaşdırırlar. Onlar beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin mahiyyətini və fəaliyyətini (valyuta mübadiləsi, kredit verilməsi, qızıl və qiymətli kağızların alqı-satqısı və s.) təhlil edir, reyting cədvəlinə görə dünyanın ən iri 10 mərkəz barədə məlumat alırlar. Praktiki olaraq valyuta mübadiləsi edirlər və məzənnəyə görə manatı digər valyutalara çevirirlər.

• Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Ölkələrin iqtisadi inkişafında beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin əhəmiyyətini izah etməkdə çətinlik çəkir	Ölkələrin iqtisadi inkişafında beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin əhəmiyyətini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Ölkələrin iqtisadi inkişafında beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin əhəmiyyətini izah edərkən kiçik səhvlərə yol verir.	Ölkələrin iqtisadi inkişafında beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin əhəmiyyətini düzgün və sərbəst olaraq izah edir.

•

Resurslar	Dərslik; dünyanın siyasi xəritəsi
Müəllimə yardım üçün internet resurs	https://www.kitabyurdu.org/kitab/maliyye-muhasibat/620-beynelxalq-maliyye-munasibetleri.html (kitab)

Motivasiya / Tədqiqat işi

Motivasiya mərhələsində müəllimin köməyi ilə şagirdlər beyin həmləsi metodundan istifadə edərək müzakirə nəticəsində dünya bazarının nə olduğunu müəyyən edə bilirlər.

Dərslikdəki tədqiqat işində şagirdlər sxemə əsasən dünya bazarının rolunun nədən ibarət olduğunu müəyyən etməlidirlər. Şagirdlər belə bir qənaətə gəlməlidirlər:

“Dünya bazarı istehsal və istehlak arasında körpü rolunu oynayır. Dünya bazarı həm istehsala, həm də istehlaka təsir edir”.

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– Dünya bazarına daxil olmadan ölkələrdə iqtisadi inkişafa nail olmaq olarmı?

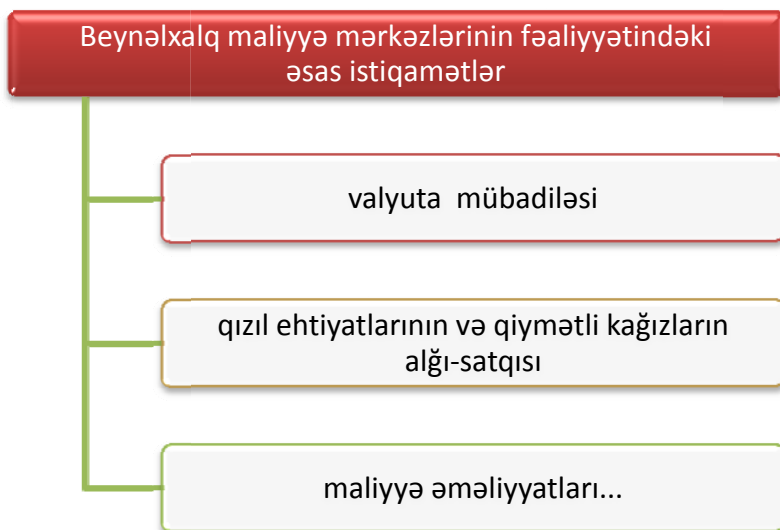
Fikrinizi əsaslandırın:

Dünya bazarına daxil olmayan ölkələrin iqtisadiyyatı “kölgə”də qalır. Çünki iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün digər ölkələrlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr yaradılmalı və istehsal olunan məhsullar ixrac edilməlidir.

Mətn üzrə işə dair Təvsiyələr

Mətnlə iş zamanı şagirdlər:

1. Seçilmiş əsas anlayışlara sual vermək metodundan istifadə edə bilirlər.
2. BİBÖ metodunu tətbiq edə bilirlər.
3. “Beynəlxalq maliyyə mərkəzləri”nə aid videoçarxdan istifadə edərək oradakı məlumatları məndəki məlumatlarla müqayisə edə bilirlər
4. Mətni sxematik (cədvəl, sxem, klaster və s.) təsvir edə bilirlər.

Fəaliyyət

Xəritə-sxemə əsasən beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin yerləşdiyi regionları təhlil edin.

Xəritə-sxemi təhlil edərkən şagirdlər nəticəyə gəlməlidirlər ki, regionların inkişaf səviyyəsi ilə beynəlxalq maliyyə mərkəzləri arasında uyğunluq var. İnkişaf etmiş regionlarda maliyyə mərkəzlərinin sayı daha çoxdur: məsələn, Qərbi Avropa, Amerikanın şimal-şərqi, Yaponiya və Cənub-Şərqi Asiya, İran körfəzi ölkələrində maliyyə mərkəzləri daha çox cəmləşmişdir.

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin yerləşdiyi ərazi ilə həmin regionun iqtisadi inkişaf səviyyəsi arasında hansı əlaqə vardır?

Beynəlxalq maliyyə mərkəzləri, əsasən, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə yerləşir. Bu özünü daha əyani şəkildə Qərbi Avropada göstərir. Bununla yanaşı, yeni iqtisadi inkişafa nail olan ölkələrdə də beynəlxalq maliyyə mərkəzləri mövcuddur ki, onlar da regionun iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərir.

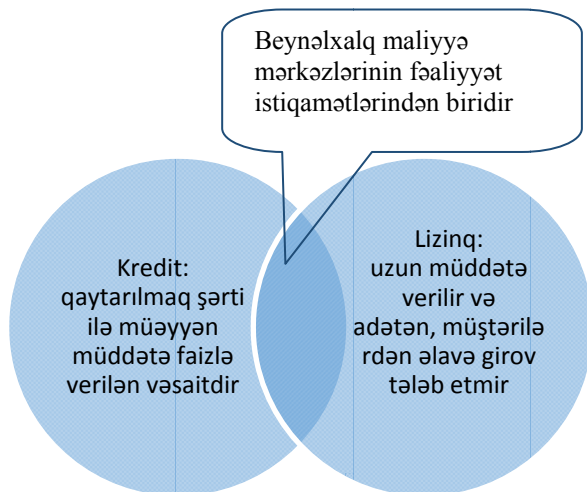
Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Mətndəki xəritə-sxemdən istifadə edərək cədvəli tamamlayın.

Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin yerləşdiyi ölkələr	
İEO	İEOÖ
Böyük Britaniya, ABŞ, Yaponiya, Fransa, İsveçrə, İspaniya, İtaliya, Kanada	Sinqapur, Çin, Hindistan, Braziliya, Küveyt

Öyrəndiklərinizi YOXLAYIN

2. Kredit və lizinqin oxşar və fərqli cəhətlərini Venn diaqramına uyğun olaraq müqayisə edin.

AZAD İQTİSADI ZONALAR

• Alt standartlar 3.2.3. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ölkələrin inkişafındakı roluna dair təqdimatlar edir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular X sinif: 47. Ölkələrin geosiyasi mövqeyi
• Təlim nəticələri ✓ azad iqtisadi zonanın mahiyyətini və funksiyasını izah edir. ✓ Ələt azad iqtisadi zonasının layihəsini təqdim edir.	

• Əsas anlayışlar • *Azad iqtisadi zona, gömrük*

• Dərsin məzmunu • Şagirdlər azad iqtisadi zonanın strukturunu, fəaliyyətini, ölkənin iqtisadi inkişafına təsirini və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin möhkəmlənməsinə təsirini təhlil edirlər. Onlar Ələt AİZ-in xəritə sxemini praktik olaraq tərtib edirlər.

• Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Azad iqtisadi zonanın mahiyyətini və funksiyasını çətinliklə izah edir.	Azad iqtisadi zonanın mahiyyətini və funksiyasını müəllimin köməyi ilə izah edir.	Azad iqtisadi zonanın mahiyyətini və funksiyasını cüzi səhvlərə yol verməklə izah edir.	Azad iqtisadi zonanın mahiyyətini və funksiyasını düzgün izah edir.

• Resurslar

		Dərslik
İnternet	dərs zamanı istifadə üçün	https://www.youtube.com/watch?v=UFFMLumneuY Ələt. Bakı limanı. https://www.youtube.com/watch?v=JmP53YQ_mNE Ələt. Bakı limanı
	müəllimə yardım üçün	https://azertag.az/xeber/ Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında azərbaycan respublikasının qanunu-443574

Motivasiya / Tədqiqat işi

İqtisadi inkişafa təsir edən amilləri təhlil edin və cədvəli tamamlayın.

İQTİSADI İNKİŞAF	
Amillər	Həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlər
İnvestisiya mühitinin yaxşılaşdırılması	investora müəyyən güzəştlər etmək

Kiçik sahibkarlığın inkişafına dəstək	uzunmüddətli, güzəştli kreditlər vermək
Aqrar sektorda aparılan islahatlar	aqrar sahədə çalışan sahibkarlara güzəştli kreditlər vermək. Lizing xidməti təklif etmək

Əhalinin işlə təminatı	yeni iş yerlərinin açılması, əmək və elm tutumlu sahələrin inkişaf etdirilməsi
Prioritet (aparıcı) sahələrin inkişaf etdirilməsi	məhsulun baha qiymətə tədarük edilməsi, sahibkarların təbliğ olunması

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– İqtisadiyyatın inkişafına təsir edən amillərin həyata keçirilməsinin iqtisadi, sosial və siyasi sahədə hansı nəticələri ola bilər?

Müəllim şagirdlərin cavabını aşağıdakı kimi istiqamətləndirməlidir:

- iqtisadi inkişafa nail olmaq;
- əhalinin işlə təmin olunmasını nizamlamaq;
- siyasi sabitliyə nail olmaq.

Mətn üzərində iş zamanı müəllim şagirdləri suallar vasitəsilə istiqamətləndirilməlidir:

1. AİZ-in yaradılmasında əsas məqsəd nədir?
2. AİZ-in fəaliyyətinin əsas istiqaməti nədir?
3. AİZ hansı xüsusiyyətinə görə təşkilat və ölkələri cəlb edir?
4. İEO və İEOÖ-lərdəki AİZ-lər bir- birindən hansı xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir?
5. Ələt AİZ-i Azərbaycanın hansı tərəfində yerləşir?

Fəaliyyət

Azad iqtisadi zonaların xəritə-sxemini təhlil edin və cədvəli tamamlayın.

Regionlar	Əsas ölkələr	AİZ-lərin sayı
Avropa	Çexiya	92
	Fransa	87
	Böyük Britaniya	62
	Polşa	48
	Bolqarıstan	20
Asiya	Çin	187
	Vyetnam	185
	Rusiya	24
	BƏƏ	26
	Hindistan	341
	Türkiyə	21
Latın Amerikas	Meksika	109
	Braziliya	9
	Dominikan	58
Şimali Amerika	ABŞ	266

Afrika	Keniya	55
Avstraliya	Avstraliya İttifaqı	10

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– AİZ-in daha çox cəmləşdiyi regionlar hansılardır və buna səbəb nədir?

Müəllim şagirdlərlə xəritə üzərində işi təşkil edir. Şagirdlər cütlərdə xəritəni təhlil edir, cədvəli tamamladıqdan sonra AİZ-lərin sayına görə Asiya, Avropa və Şimali Amerikanın fərqləndiyini bildirirlər. Şagirdlərin diqqətini Avropa ölkələrinin əksəriyyətində AİZ-lərin olmasına yönəltmək məqsəduyğundur. AİZ-lərin sayının ABŞ, Hindistan, Çin, Vyetnam və s. ölkələrdə daha çox olmasına səbəb bu ölkələrdə inkişafdan geri qalmış ərazilərdə AİZ-lərin yaradılması ilə ümumi inkişafı təmin etməkdir.

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Mətnə əsasən cədvəli tamamlayın.

Ələt Azad İqtisadi Zonası						
Beynəlxalq Logistika Mərkəzi	Daxili Logistika Mərkəzi	Yük terminalı	“BP”-nin təchizat bazası	Ələt limanı	Xidmət və yükləşmə zonası	Sualtı neft terminalı
Mərkəzdə anbar və istehsalat müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Bura daxil olan və ixrac edilən məhsullar gömrük yoxlama mərkəzi tərəfindən yoxlanılır və rüsum tutulmadan sahibinə çatdırılır.	Mərkəzdə ümumi anbarla yanaşı, təhlükəli əmtəə anbarı da fəaliyyət göstərir. Burada həmçinin istehsal müəssisəsi də vardır.	Yük terminalında, əsasən, yüklərin boşaldılması və yükləşmə əməliyyatları yerinə yetirilir. Burada avtomobillərə xidmət göstərmək üçün avtomobil təmiri və yanacaq doldurma məntəqələri, sürücülər üçün mehmanxana və restoran fəaliyyət göstərir.	Açıq və üstüörtülü anbarlardan ibarət olan təchizat bazası AİZ-in fəaliyyətini təmin edir.	Limanın əsas fəaliyyət istiqaməti malların idxalıdır.	Zonada əhaliyə xidmət göstərilir. Yüklərin daşınması təmin edilir.	Dənizdən çıxarılan neft və qaz idxal edilir.

1. Cədvəli tamamlayın.

Azad iqtisadi zonalar		
Şərtlər	Yaradılmasında məqsəd	Fəaliyyət istiqamətləri
Güzəştli gömrük, azad ticarət, vergilərdən azad, investisiyanın genişlənməsi üçün şəraitin yaradılması və s.	Əlverişli coğrafi mövqeyindən və nəqliyyat imkanlarından səmərəli istifadə edilməsi, investisiyaların cəlb olunması, yeni iş yerlərin açılması, dünya təcrübəsinin mənimsənilməsi, eləcə də ölkənin ucqar və geridə qalmış bölgələrinin inkişafına təkan vermək.	Ticarət, sənaye məhsulları istehsal etmək, texniki, servis

İEO və İEOÖ-lərin ərazisində yerləşən AİZ-lərin funksiyasına görə fərqlərini izah edin.

İEO-lərdə AİZ-lər yalnız dünya bazarı üçün deyil, daxili bazar üçün də fəaliyyət göstərilir. İEOÖ-lərdə AİZ-lər sənaye məhsuluna olan tələb və onun ixrac edilməsi, ölkəyə xarici kapitalın cəlb olunması, qabaqcıl elm və texnologiyaya yiyələnmək məqsədi daşıyır.

Dərs 62 Mövzu 6.4

DÜNYADA SÜLH PROBLEMİ

3.2.1. Beynəlxalq inteqrasiyanın ölkələrin siyasi həyatında rolunu qiymətləndirir	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular X sinif: 49. Dünyanın siyasi münaqişə regionları
• Təlim nəticələri ✓ beynəlxalq münaqişələrin səbəblərini, nəticələrini və həlli yollarını izah edir; ✓ dünyada sülhün qorunmasında NATO və ATƏT -in rolunu qiymətləndirir.	

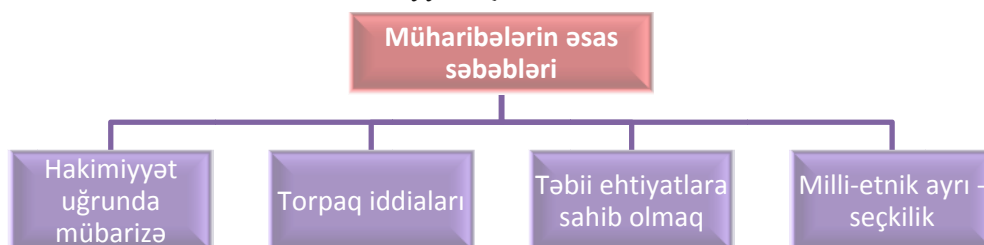
• **Əsas anlayışlar** • *Hərbi və siyasi təşkilatlar*

• **Dərsin məzmunu** • Şagirdlər konkret ölkələrdəki vəziyyət əsasında baş verən müharibələrin səbəblərini müəyyənləşdirir, müharibələrin siyasi, iqtisadi, sosial, demoqrafik, ekoloji nəticələrini təhlil edirlər. Onlar hərbi və siyasi təşkilat kimi müvafiq olaraq NATO və ATƏT-in fəaliyyətinə dair məlumat əldə edirlər.

• Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, qiymətləndirmə			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Beynəlxalq münaqişələrin səbəblərini, nəticələrini və həlli yollarını izah etməkdə çətinlik çəkir.	Beynəlxalq münaqişələrin səbəblərini, nəticələrini və həlli yollarını müəllimin köməyi ilə izah edir.	Beynəlxalq münaqişələrin səbəblərini, nəticələrini və həlli yollarını izah edərkən səhvlərə yol verir.	Beynəlxalq münaqişələrin səbəblərini, nəticələrini və həlli yollarını düzgün izah edir.
Dünyada sülhün qorunmasında NATO və ATƏT -in rolunu qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Dünyada sülhün qorunmasında NATO və ATƏT -in rolunu qiymətləndirərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Dünyada sülhün qorunmasında NATO və ATƏT-in rolunu qiymətləndirərkən qeyri dəqiqliyə yol verir.	Dünyada sülhün qorunmasında NATO və ATƏT-in rolunu qiymətləndirir.
• Resurslar		Dərslik	

Motivasiya / Tədqiqat işi

Cədvəldə verilən məlumatları təhlil edin və müasir dünyada baş verən müharibələrin əsas səbəblərini müəyyənəldirin.

Müzakirə məqsədilə verilən suallar:

- Bəşəriyyətin sülh şəraitində yaşaması üçün nə etmək lazımdır?
- Ölkələr yaranmış problemi özləri həll edə bilərmi?

Bu sualları müzakirə etmək üçün müəllim şagirdləri bu qənaətə istiqamətləndirir:

- Sülh problemi beynəlxalq problemlərdən biridir və onun qorunub saxlanması dünya ölkələrinin ümumi vəzifəsidir.

Fəaliyyət

Verilən tapşırığı qruplarda yerinə yetirmək məqsəduyğundur. Hər bir qrup cədvəlin bir sütununu doldurur, öz fikirlərini əlavə edir. Bu fəaliyyət üçün “karusel” metodundan da istifadə etmək olar.

Müharibələrin nəticələrinə aid ifadələri cədvələ uyğun qruplaşdırın:

Siyasi	İqtisadi	Demografik	Psixoloji	Ekoloji
1. Ölkələr arasında münasibətlər pozulur.	1. Yollar, körpülər, binalar dağılır. 2. İş yerləri bağlanır. 3. Təsərrüfat müəssisələri dağılır. 4. Silah idxalı və ya silah istehsalına bədən əlavə vəsait ayrılır. 5. Ölkəyə turist axını kəskin azalır.	1. Əhəlinin miq-rasiyası xaos hal alır və sürətlənir. 2. Ölkə və ya regionun təhsil sistemi pozulur. 3. Əhəlinin təbii artımı aşağı düşür. 4. Əhəlinin yaş-cins tərkibi kəskin şəkildə dəyişir. 5. Əlil və şikəstlərin sayı artır, onlara verilən müavinət çoxalır.	1. Əhəli arasında stress, depressiya artır. 2. Ölüm hadisələrinin artması insanlarda qorxu hissinə artırır.	1. Ağır texnikanın hərəkəti torpaq örtüyünü zədələyir. 2. Otlar və örtüş sahələrinin yandırılması heyvandarlıqda yem problemi yaradır. 3. Meşələrin qırılması və ya yandırılması meşədə yaşayan canlı aləmin məhv olmasına, ekosistemin pozulmasına səbəb olur. 4. Su anbarlarında bəndin dağılması nəticəsində ətraf ərazilər su altında qalır.

Müzakirə edin və nəticə çıxarın:

– “Müharibələr nəticəsində yaranan problemləri aradan qaldırmağın ən mühüm yolu – müharibə etməməkdir” - fikrini əsaslandırın.

Verilmiş sual şifahi (məsələn, “mikrofon” metodundan istifadə etməklə) müzakirə oluna bilər, yaxud müəllim şagirdlərə bu mövzuda esse yazmağı təklif edə bilər. Tapşırıq şagirdlərdə fikirlərini sərbəst ifadə etmək və onu əsaslandırmaq bacarığını inkişaf etdirməyə imkan verir.

Öyrəndiklərinizi TƏTBİQ EDİN

Bu fəaliyyəti yerinə yetirmək üçün şagirdlər dərs zamanı münaqişələrin mərhələlərinə aid qazandıqları bilikləri dərslərin əvvəlində verilən konkret vəziyyətə tətbiq etməlidirlər.

Müasir dövrdə Yer kürəsində baş verən münaqişə zonalarının hansı mərhələdə olduğunu müəyyən edin və cədvəli tamamlayın.

Ziddiyyətlərin kəskin olduğu mərhələ	Hərbi münaqişənin müşahidə olduğu mərhələ	Müharibə şəraitindən sülh şəraitinə keçid mərhələsi	Problemin siyasi yollarla tənzimlənməsi mərhələsi
6, 7	2, 4, 5	1, 2	3, 8

1. Cədvəli tamamlayın.

Təşkilatlar	Fəaliyyət istiqaməti	Üzv olan ölkələr
NATO	Təşkilat sülhün qorunmasını təmin etmək üçün istənilən aqressiya formalarını dəf etmək, lazım gəldikdə isə hərbi gücdən istifadə etmək hüququnu nəzərdə tutan müstəqil dövlətlərin hərbi ittifaqıdır	Amerika Birləşmiş Ştatları, Albaniya, Almaniya, Belçika, Böyük Britaniya, Bolqarıstan, Çexiya, Danimarka, Estoniya, Fransa, İspaniya, İtaliya, İslandiya, Kanada, Latviya, Litva, Lüksemburq, Macarıstan, Niderland, Norveç, Polşa, Portuqaliya, Rumıniya, Slovakiya, Sloveniya, Türkiyə, Xorvatiya və Yunanıstan
ATƏT	"Soyuq müharibə"nin qurtarmasından sonra Ümumavropa təhlükəsizlik sistemini formalaşdırmaq; – yeni Avropanın siyasi və iqtisadi həyatının sivil birgəyaşayış qaydalarını müəyyən etmək; – dövlətlərarası münasibətləri rəqiblik və münafiqlik relsindən əməkdaşlıq və qarşılıqlı mənafe istiqamətlərinə yönəlmək.	56 üzv və 11 tərəfdaş ölkə, o cümlədən Azərbaycan, Almaniya, Fransa, İtaliya, Rusiya, Ukrayna və s.

2. 1 – b 2 – c 3 – a

Dərs 63-64 Mövzu 6.5

PRAKTİK DƏRS: TÜRK DÜNYASI BİRLİYİ

• Alt standartlar 1.3.2 Kartoqrafik təsvirlər əsasında hər hansı ərazinin fiziki-iqtisadi təsvirini verir. 3.1.1. Əhalinin tərkibini təhlil edir. 3.2.1. Beynəlxalq integrasiyanın ölkələrin siyasi həyatında rolunu qiymətləndirir. 3.2.4. İqtisadi göstəricilərə əsasən hesablamalar aparır, sxem və diaqramlar qurur.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular VII sinif: 44. Türk dünyası birliyi . IX sinif: 37. Türk dünyasının sivilizasiyalar arası əlaqələrdə rolu
• Təlim nəticələri ✓ türk dövlətlərinin və dövlət qurumlarının ümumi fiziki-coğrafi və iqtisadi-coğrafi səciyyəsinə verir.	

• **Dərsin məzmunu** • Dərs prosesi şagirdlərin praktik fəaliyyətinə əsaslanır. Şagirdlər aşağı siniflərdə və 11-ci sinfin əvvəlki mövzularından əldə etdikləri bacarıqlardan – xəritə və xəritə-sxemlər, sxemlər, cədvəllər, mətn materialları ilə iş bacarıqlarından istifadə etməklə də türk dünyasını fiziki-coğrafi və iqtisadi-coğrafi baxımdan səciyyələndirir, suallara cavab verirlər.

• **Qiymətləndirmə meyarları: səciyyələndirmə**

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Türk dövlətlərinin və qurumlarının ümumi fiziki-coğrafi və iqtisadi-coğrafi səciyyəsini çətinliklə verir.	Türk dövlətlərinin və qurumlarının ümumi fiziki-coğrafi və iqtisadi-coğrafi səciyyəsini müəllimin köməyi ilə verir.	Türk dövlətlərinin və qurumlarının ümumi fiziki-coğrafi və iqtisadi-coğrafi səciyyəsini verərkən kiçik səhvlərə yol verir.	Türk dövlətlərinin və qurumlarının ümumi fiziki-coğrafi və iqtisadi-coğrafi səciyyəsini düzgün verir.

•

Resurslar		Dərslik; Avrasiyanın fiziki xəritəsi; dünyanın siyasi xəritəsi; dünyanın fiziki xəritəsi; türk dövlətləri xəritəsi ; saat qurşaqlarının xəritə-sxemi
internet	dərs zamanı istifadə üçün	www.youtube.com/watch?time_continue=4&v=PthGDsi4-JQ (marş) www.youtube.com/watch?v=q4cCfsNMzg8 (türk dünyasının xəritəsi)

Tapşırıq 1

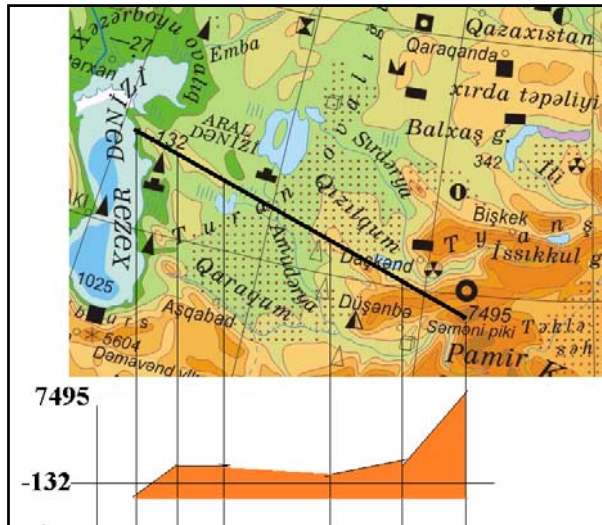
Müstəqil türk dövlət və dövlət qurumlarının ümumi sahəsi		4 736,8 min.km.kv
Ən böyük əraziyə malik olan:	müstəqil türk dövləti	Qazaxıstan
	muxtar respublika	Saxa
	muxtar rayon	Sintzyan-Uyğur
Dünya okeanına birbaşa çıxışı olan türk dövlət və qurumları		Türkiyə, Saxa

Tapşırıq 2

Xəritədə ən alçaq nöqtədən ən yüksək nöqtəyə çəkilmiş xətt üzrə ərazinin relyefinin profilini qurun.

Profil tərtib edərkən şagirdlər ən alçaq (Qaragiye – 132 m) və ən yüksək (İ. Somanı 7495 m) nöqtələrini nəzərə almalıdırlar.

Ərazinin nümunəvi planı

Tapşırıq 3

Xəritə-sxemə əsasən tapşırıqları həll edin.	
1. Yaz gecə-gündüz bərabərliyi günündə Ankara şəhərində günəş şüalarının düşmə bucağı nə qədər olur?	$90^{\circ} - 40^{\circ} = 50^{\circ}$
2. Aşqabad şəhərində günəş şüalarının düşmə bucağı 73° olduğu halda, Kazanda hansı bucaqda olur?	Aşqabad 37° ş.e 58° ş.u. Kazan isə 56° ş. 49° ş.u. 1. Günəşin hansı paralel üzərində olduğu müəyyən edilir: $90^{\circ} - 73^{\circ} = 17^{\circ}$ $37^{\circ} - 17^{\circ} = 20^{\circ}$ 2. Kazan şəhərində günəş şüalarının düşmə bucağını hesablayır: $56^{\circ} - 20^{\circ} = 36^{\circ}$ $90^{\circ} - 36^{\circ} = 54^{\circ}$
3. Bişkek şəhərində 22 dekabr günündə qütb ulduzunun və günorta saatlarında Günəş şüalarının düşmə bucağı nə qədərdir?	Bişkek şəhərinin coğrafi koordinatı 42° ş.e. 78° ş.u.-dur. Qütb ulduzunun görünmə bucağı coğrafi enliyə uyğun gəlir. Ona görə də Bişkekdə qütb ulduzu 42° görünür. Günəş şüalarının düşmə bucağını təyin etmək üçün ilk növbədə qış gündönümündə günəşin cənub tropik xətt üzərində olduğunu yada salır. Yəni, $42^{\circ} + 23,5^{\circ} = 65,5^{\circ}$ $90^{\circ} - 65,5^{\circ} = 24,5^{\circ}$

4. QornoAltaysk şəhərində yerli və qurşaq vaxtı arasında fərq nə qədərdir?	Qorno Altaysk şəhəri 51^0 ş.e. 85^0 ş.u.-da yerləşir. Şəhərin hansı saat qurşağında olduğunu təyin etmək üçün onun yerləşdiyi coğrafi uzunluq 15^0 -ə bölünür. Qalıq 10^0 olduğuna görə Qorno Altaysk şəhəri VI saat qurşağında yerləşir. Yerli və qurşaq vaxt arasında fərqi tapmaq üçün VI saat qurşağının orta meridianının kəmiyyətindən şəhərin yerləşdiyi coğrafi uzunluğun kəmiyyəti çıxılır və alının dərəcə fərqi Yer kürəsinin bir dərəcə dönmək üçün sərf etdiyi vaxta vurulur: $90^0 - 85^0 = 5^0$ $5 \cdot 4 = 20$ dəqiqə olacaqdır.
5. Qazaxıstan hansı saat qurşaqları arasındadır?	Qazaxıstanın şərq ucqar nöqtəsinin 88^0 ş.u.-da qərb ucqar nöqtəsinin isə 47^0 ş.u.-da olduğunu müəyyən edilir. Şərq ucqarı VI saat qurşağına, qərb ucqarı isə III saat qurşaqlarına aiddir.
6. Bakı şəhərində qurşaq və yerli vaxt arasındakı fərqi hesablayın.	Bakıda yerli və qurşaq vaxt arasında fərq 20 dəqiqədir ($50^0 - 45^0 = 5^0$; $5^0 \cdot 4^0 = 20$).

Tapşırıq 4

Türk dövlət və dövlət qurumlarında təbiətin müxtəlifliyi.

a) Xəritə-sxem əsasında cədvəli tamamlayın.

Nö	Coğrafi obyektin adı	Yerləşdiyi dövlət və dövlət qurumu
	Sayan	Tıva
	Kopetdağ	Türkmənistan
	Verxoyansk	Saxa
	Altay	Altay
	Qafqaz	Azərbaycan, Kabarda-Balkar, Qaraçay-Çərkəz
	Tyan-Şan	Qırğızistan
	Tavr	Türkiyə
	Pont	Türkiyə
	Qazax xırda təpəliyi	Qazaxıstan
	Ustyurt	Qazaxıstan
	Kür-Araz	Azərbaycan
	Anadolu	Türkiyə
	Turan	Türkmənistan, Qazaxıstan, Özbəkistan
	Xəzəryanı	Qazaxıstan
	Ural	Başqırdıstan
	Şərqi Avropa düzənliyi	Tatarıstan, Başqırdıstan, Çuvaş
	Şərqi Sibir yaylası	Saxa

b) Türk dövlət və dövlət qurumlarını yerləşdiyi iqlim qurşaqlarına uyğun cədvəldə qruplaşdırın:

Subtropik	Mülayim	Subarktik	Arktik
Türkiyə Azərbaycan Türkmənistan Özbəkistan	Qazaxıstan Tatarıstan Başqordıstan Çuvaş Kabarda Balkar Qaraçay-Çerkəz Altay Tıva Xakasiya Saxa	Saxa	Taymır

c) Türk dövlət və dövlət qurumlarını yerləşdiyi təbii zonalara uyğun cədvəldə qruplaşdırın.

Codyar-paqlı həmişəyaşıl meşə və kolluqlar	Səhra və yarımsəhra	Çöl və meşə-çöl	Qarışıq meşələr	Tayqa	Tundra və meşə-tundra	Arktik səhralar
Türkiyə	Azərbaycan Türkmənistan Özbəkistan Qazaxıstan Sintzyan-Uyğur	Qazaxıstan Altay	Tatarıstan Başqordıstan Çuvaş	Saxa Tıva Xakasiya	Saxa	Saxa

Tapşırıq 5

Məntədən istifadə edərək türk xalqlarını cədvələ görə qruplaşdırın.

MƏNBƏ 1. Türk xalqları Altay dil qrupuna məxsusdurlar. Dil və mənşə fərqinə görə dörd qola bölünürlər:

1. Oğuzlar – Türkiyə türkləri, Azərbaycan türkləri, qaqauzlar, türkmənlər, Ahıska türkləri, Krım tatarları, türkmanlar, İran azərbaycanlıları və s.
2. Uyğurlar – özbəklər, salarlar, uyğurlar, tıvalılar, şorlar, komasintobollar, baraba tatarları, çulm tatarları və s.
3. Qıpçaqlar - qazaxlar, qaraqalpaqlar, qumıqlar, qırğızlar, altaylar, noqaylar.
4. Bulqarlar – tatarlar, başqırdlar, qaraçaylar, karaimlər.

Müstəqil dövlət qurumu olan müstəqil dövlət	Dövlət qurumuna malik olan	Yerli xalqlar
Türkiyə türkləri, Azərbaycan türkləri, özbəklər, türkmənlər, qazaxlar, qırğızlar	uyğurlar, tıvalılar, qaqauzlar, Krım tatarları, altaylar, qaraqalpaqlar, tatarlar, başqırdlar, qaraçaylar	ahıska türkləri, türkmanlar, iran azərbaycanlıları, salarlar şorlar, komasintobollar, baraba tatarları, çulm tatarları, qumıqlar, noqaylar, karaimlər

MƏNBƏ 2. Türk xalqlarının yerdəyişməsinin əsas səbəbləri

Sosial	Siyasi	İqtisadi	Ekoloji
1,6	3,5	2,7	4

Tapşırıq 6

Müstəqil türk dövlətlərində adambaşına düşən ÜDM-ləri hesablayın.

Müstəqil dövlətlər	Əhalinin sayı (mln. nəfər)	ÜDM (mlrd. ABŞ dolları)	adambaşına düşən ÜDM
Türkiyə	80,0	861	10,7
Özbəkistan	32,8	68	2,1
Qazaxıstan	18,2	128	7,0
Azərbaycan	9,7	62	6,4
Qırğızıstan	6,1	5,5	0,9
Türkmənistan	5,6	47	8,3

Dərs 65 Mövzu 6.6

KONFRANS DƏRS. AZƏRBAYCANIN İQTİSADI-MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİ

• Alt standartlar 3.2.3. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ölkələrin inkişafındakı roluna dair təqdimatlar edir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular IX sinif: 38. Azərbaycanın sivilizasiyalar- arası mövqeyi 55. Azərbaycanın iqtisadi inkişafı 39. Azərbaycan, Asiya, yoxsa Avropa? X sinif: 48. Azərbaycanın türk dünyasında və dünyada geosiyasi mövqeyi
• Təlim nəticələri ✓ respublikaya aid məlumatları təqdim edir.	

• **Dərsin məzmunu**• Dərs konfrans formasında keçilir, şagirdlər Azərbaycan Respublikasının tarixi-coğrafi formalaşması, dünya azərbaycanlıları, Azərbaycanın xarici siyasəti, Azərbaycanın iqtisadi əlaqələri, Azərbaycanın həyata keçirdiyi tədbirlər və turizm barədə məlumatları təqdim edirlər.

• **Qiymətləndirmə meyarları:** *təqdimetmə*

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Respublikaya aid məlumatları çətinliklə təqdim edir.	Respublikaya aid məlumatları müəllimin köməyi ilə təqdim edir.	Respublikaya aid məlumatları kiçik xətlərlə təqdim edir.	Respublikaya aid məlumatları ətraflı təqdim edir.
• Resurslar müəllimə yardım üçün elektron resurs		Dərslik; kompüter; proyektor Konfrans proqramı https://www.kakprosto.ru/kak-100676-kak-organizovat-nauchno-prakticheskuyu-konferenciyu	

Konfransın keçirilməsinə qədər müəllim aşağıdakıları dəqiqləşdirməlidir:

1. Konfransın yeri və keçiriləcəyi vaxt müəyyən edilməlidir.
2. Çıxış edənlərin siyahısı dəqiqləşdirilməlidir.
3. Konfransa dəvət olunan qonaqların siyahısı tutulmalıdır.
4. Çıxışların qiymətləndirmə meyarları müəyyən edilməlidir.

Qeyd: Konfransdan bir müddət əvvəl qonaqlar üçün dəvətnamələr yazılmalı, konfransın keçirilməsi haqqında elan məktəbin divarından asılmalı, münisflər heyətinə xəbərdarlıq edilməlidir.

1. Uyğunluğu müəyyən edin.

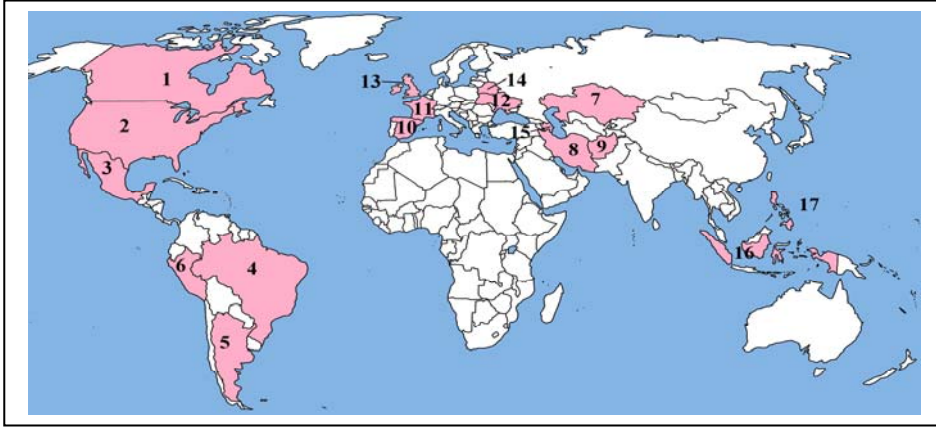
İqtisadi ittifaq	Malayziya, İndoneziya
Ümumi bazar	İtaliya, Fransa
Azad ticarət zonası	Rusiya, Braziliya
İqtisadi və valyuta birliyi	Cili, CAR
Gömrük İttifaqı	ABS, Avstraliya
Güzaştli ticarət Zonası	Cad, Mali

2. Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərində aparılan əməliyyat növlərini müəyyən edin:

1. Qiymətli kağızların dövriyyəsi
2. Neft satışının təşkili
3. Miqrasiyaların nizamlanması
4. Qızılın alqı-satqısı
5. Viza rejiminin tənzimlənməsi
6. Kreditlərin verilməsi
7. Siyasi məsələlərin həll edilməsi
8. Valyuta bazarının tənzimlənməsi

3. Xəritəyə əsasən səhv variantları müəyyən edin:

A	Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB)	12,7,8
B	Latın Amerikası İnteqrasiya Assosiasiyası	4,5,6
C	NATO	1, 13, 11
D	İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT)	7, 1, 2, 16

4. Oğuz yarımqrupuna daxil olan xalqları tapın.

1. Qaqauzlar	5. Tatarlar	9. Şorlar
2. Türkmənlər	6. Türkmanlar	10. Özbəklər
3. Qırğızlar	7. Uyğurlar	
4. Altaylar	8. Başqırdlar	

5. Codyarpaqlı həmişəyaşıl meşə və kolluqların, qarışıq meşələrin və çöllərin yayıldığı türk dövlət və dövlət qurumlarını ardıcıl yazın.

- A) Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistan
- B) Türkiyə, Tatarıstan, Qazaxıstan
- C) Başqırdıstan, Azərbaycan, Saxa
- D) Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan

GÜNDƏLİK PLANLAŞDIRMA NÜMUNƏLƏRİ

Dərs 61 Mövzu 6.3

AZAD İQTİSADI ZONALAR

• Alt standartlar 3.2.3. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ölkələrin inkişafındakı roluna dair təqdimatlar edir.	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular X sinif: 47. Ölkələrin geosiyasi mövqeyi
• Təlim nəticələri ✓ azad iqtisadi zonanın mahiyyətini və funksiyasını izah edir; ✓ Ələt Azad İqtisadi Zonasının layihəsini təqdim edir.	
• Təlim formaları ✓ kollektiv, fərdi, cütlərdə	
• Təlim üsulları ✓ klasterin yaradılması, beyin həmləsi, videomaterialla iş, mətn üzərində iş	

•		
Resurslar		Dərslik
İnternet	dərs zamanı istifadə üçün	https://www.youtube.com/watch?v=UFFMLumneuY Ələt. Bakı limanı. https://www.youtube.com/watch?v=JmP53YQ_mNE Ələt. Bakı limanı
	müəllimə yardım üçün	https://azertag.az/xeber/XUSUSI_IQTISADI_ZONALAR_HAQQINDA_AZARBAYCAN_RESPUBLIKASININ_QANUNU-443574

Dərsin gedişi

Motivasiya

Müəllim “beyin həmləsi” üsulunun köməyi ilə şagirdlərin “Azad iqtisadi zona” mövzusunda biliklərini müəyyən edir. Məlumatı lövhədə klaster formasında qeyd etmək olar.

Tədqiqat sualı:

Azad iqtisadi zona nədir və ölkənin iqtisadi inkişafına hansı təsiri göstərir?

Fərziyyələr qeyd edilir.

Tədqiqatın aparılması

1. Müəllim Qaradağ rayonunun Ələt qəsəbəsində yaradılmış azad iqtisadi zona layihəsinə həsr olunmuş videomateriala baxış təşkil edir.

Şagirdlərin diqqətini videomateriala daha çox cəlb etmək üçün onlardan aşağıdakı suallara diqqət yetirmələrini və baxış zamanı onların cavablarını dəftərdə qeyd etmələrini xahiş etmək lazımdır:

- a) Azad iqtisadi zona nədir?
- b) Ələtdə hansı şərait azad iqtisadi zonanın yaranmasına imkan verir?
- c) Azad iqtisadi zonanın yaradılması ölkənin iqtisadiyyatına necə təsir göstərəcək?

2. Dərslikdəki mətn üzrə iş təşkil etmək

Şagirdlərin mətni oxuduqları zaman azad iqtisadi zonalar barədə aldıkları əlavə məlumatı dəftərlərinə yazmaları məqsəduyğundur. Şagirdlər INSERT üsulundan istifadə edib müvafiq cədvəli tamamlayırlar. İşin sürətlə getməsi üçün şagirdlərə cədvəlin yalnız iki sütununu doldurmağı da təklif etmək olar.

+ yeni məlumat	? – aydın olmayan məlumat

MƏLUMAT MÜBADİLƏSİ VƏ MÜZAKİRƏSİ

Dərsin bu mərhələsində görülən işin nəticələrinin müzakirəsi təşkil edilir.

1. Şagirdlərin videomateriala baxış zamanı qeyd etdikləri cavablar müzakirə olunur. Yaxşı olar ki, şagirdlər bir-birinin cavablarını tamamlasınlar.
2. Şagirdlərin INSERT cədvəlinin birinci sütununa etdikləri qeydlər müzakirə olunur.
3. Birlikdə cədvəlin ikinci sütununa etdikləri qeydlər izah olunur.

ÜMUMİLƏŞDİRMƏ VƏ NƏTİCƏ

Şagirdlərlə birlikdə yeni məlumatlar ümumiləşdirilir və cədvəl formasında lövhədə qeyd edilir. Şagirdlər cədvəli dəftərlərinə çəkir və onu tamamlayırlar.

Azad İqtisadi Zonalar		
Şərtlər	Yaradılmasının məqsədi	Fəaliyyət istiqamətləri

Nəticə: Azad iqtisadi zona ölkənin iqtisadiyyatının inkişafına imkan yaradır. O, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat əlaqələrinə daxil olmasını sürətləndirməyə kömək edir.

REFLEKSİYA

Dərsliyin müvafiq bloku əsasında refleksiya keçirilir. Refleksiya zamanı şagirdlər dərsdəki fəaliyyətini qiymətləndirirlər. Bu tapşırıqlar şagirdin təlim fəaliyyətinin təhlili və növbəti fəaliyyət üçün nəticələr çıxarılmasını nəzərdə tutur.

Müəllim aşağıdakı suallardan istifadə etməklə refleksiyanı başqa bir formada da müzakirə xarakterli təşkil edə bilər:

- Mövzuda çətin anladığınızı hansı anlayışlar oldu?
- Fəaliyyət tapşırığını yerinə yetirərkən hansı çətinliklə qarşılaşdınız?
- Mövzu ilə bağlı nələri öyrəndiniz?
- Mövzunu öyrənməklə hansı bacarıqları mənimsədiniz?
- Dərs sizə hansı həyati bacarıqları verdi?
- Öyrəndiklərinizi harada tətbiq edə bilərsiniz?
- Hansı məlumat sizin marağınızı daha çox çəkdi?

YARADICI TƏTBİQETMƏ

Şagirdlər “Öyrəndiklərinizi tətbiq edin” blokunda verilmiş tapşırığı yerinə yetirirlər. Şagirdlərin bu fəaliyyətini cütlərdə təşkil etmək məqsədəuyğundur.

• Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, təqdimetmə			
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Azad iqtisadi zonanın mahiyyətini və funksiyasını çətinliklə izah edir.	Azad iqtisadi zonanın mahiyyəti və funksiyasını müəllimin köməyi ilə izah edir.	Azad iqtisadi zonanın mahiyyəti və funksiyasını cüzi səhvlərə yol verməklə izah edir.	Azad iqtisadi zonanın mahiyyəti və funksiyasını düzgün izah edir.
Müxtəlif mənbələrdən əldə edilmiş məlumatları çətinliklə ümumiləşdirir və təqdim edir.	Müxtəlif mənbələrdən əldə edilmiş məlumatları müəllimin köməyi ilə ümumiləşdirir və təqdim edir.	Müxtəlif mənbələrdən əldə edilmiş məlumatları cüzi səhvlərə ümumiləşdirir və təqdim edir.	Müxtəlif mənbələrdən əldə edilmiş məlumatları düzgün ümumiləşdirir və təqdim edir.

Dərs 50 Mövzu 5.2

BİOLOJİ EHTİYATLAR VƏ ONLARDAN İSTİFADƏ

• Alt standartlar 2.1.8. Bioloji ehtiyatlara dair hesablamalar aparır. 2.1.7. Bioloji ehtiyatlardan istifadəyə dair proqnozlar verir	• Aşağı siniflərdən uyğun mövzular IX sinif: 29. Şimal materiklərinin bioehtiyatları və ölkələrin iqtisadi inkişafında rolu 30. Cənub materiklərini bioehtiyatlarının istifadəsinin xüsusiyyətləri X sinif: 32 Azərbaycanın landşaftları bioresursların mənbəyidir
• Təlim nəticələri ✓ “bioyanacaq” və “bioenergetika” anlayışlarını izah edir; ✓ bioenergetikanın inkişafının məqsədəuyğunluğunu əsaslandırır.	

• Təlim formaları ✓ kollektiv, fərdi	
• Təlim üsulları ✓ sxemlə iş, mətnlə iş, plakatın yaradılması, işin təqdimatı, esse	

• Resurslar	Dərslik; slaydlar; kompüter; proyektor; dünyanın siyasi xəritəsi ; vatman kağızları,; rəngli karandaşlar (flomasterlər)
İnternet dərs zamanı istifadə üçün	https://www.youtube.com/watch?v=W4b4VS3s4TQ (bioyanacaq və onun növləri)

Dərsin gedişi

Motivasiya / Tədqiqat işi

Müəllim şagirdlərə aşağıdakı şəkilləri nümayiş etdirir və sinfə suallar müraciət edir:

– Müəlliflər şəkillərdə nəyi nəzərdə tutmuşdur?

Şəkillərin müəllifləri yanacaq kimi bioresursların istifadəsini bərpa olunmayan və ətraf mühiti çirkləndirən ənənəvi enerji mənbələrinə alternativ təbliğ edirlər. İkinci və üçüncü şəkillərdə bioyanacaq istehsal etmək üçün taxıl bitkilərinin istifadəsindən söhbət gəlir.

Tədqiqat sualı: *Bioyanacaq nədir və bioenergetikanın hansı perspektivləri var?*

Fərziyyələr qeyd edilir.

Tədqiqatın aparılması

1. Tədqiqat dərslikdə uyğun başlıqla verilmiş tapşırıqla həyata keçirilir. Sxemdə kənd təsərrüfatı bitkisi – rapsdan avtomobil yanacağı istehsalının mərhələləri göstərilmişdir. Sxemin təhlili əsasında şagirdlər müxtəlif nəticələr əldə etməlidirlər:
 - Rapsdan yanacaq kimi istifadə edilməsi bir çox iqtisadi və ekoloji üstünlüklərə malikdir.
2. Şagirdlərin işi qruplarla təşkil olunur. Qrupları işlərin qiymətləndirmə meyarları ilə tanış etmək lazımdır.

Hər bir qrup müxtəlif mövzularda divar qəzeti – plakat yaradır.

I qrup: Bərk bioyanacaq

II qrup: Maye bioyanacaq

III qrup: Bioqaz

Plakatlarda aşağıdakı plan üzrə məlumatlar əks olunmalıdır:

a) yanacaq kimi hansı xammaldan istifadə olunur?

B) bioyanacağın bu növündən hansı ölkələrdə istifadə edilir və bu yanacağın hansı istifadə perspektivləri vardır?

C) respublikamızda bioyanacağın hansı növündən istifadə perspektivləri vardır?

MƏLUMAT MÜBADİLƏSİ VƏ MÜZAKİRƏSİ

Hər qrup yerinə yetirdiyi işi təqdim edir. Nəticələr müzakirə olunur. Digər qrupların iştirakçıları çıxış edənlərə sual verə və ya işlərə əlavələr edə bilərlər.

ÜMUMİLƏŞDİRMƏ VƏ NƏTİCƏ

Məlumatı ümumiləşdirmək və onu lövhədə cədvəl formasında qeyd etmək:

Bioyanacaqların növləri	Bioyanacaq üçün xammal

Nəticə: bioenergetika böyük inkişaf perspektivlərinə malikdir, çünki energetika və ekoloji problemlərin həllinə imkan yaradır.

REFLEKSİYA

Dərsliyin müvafiq bloku əsasında refleksiya keçirilir. Refleksiya zamanı şagirdlər dərsdəki fəaliyyətlərini qiymətləndirirlər. Bu tapşırıqlar şagirdin təlim fəaliyyətinin təhlili və növbəti fəaliyyət üçün nəticələr çıxarılmasını nəzərdə tutur.

Müəllim aşağıdakı suallardan istifadə etməklə refleksiyanı başqa bir formada da müzakirə xarakterli təşkil edə bilər:

- Qrup işində hansı yoldaşınızla əməkdaşlıq daha maraqlı idi?
- Növbəti dərslərdə öz fəaliyyətinizdə hansı dəyişikliklər edərdiniz?
- Dərsin hansı mərhələsini daha uğurlu hesab edirsiniz?
- Dərstdən gözləntiləriniz özünü doğrultdumu?
- Dərstdə çətinlik çəkdiyiniz hansı məqamları qeyd edə bilərsiniz?
- Dərstdə nə qədər fəallıq nümayiş etdirdiniz?
- Dərstdəki fəaliyyətinizdən razısınız mı?
- Dərs sizin üçün üzücü oldumu?
- Dərsin hansı hissəsində özünü inamınız daha çox idi?
- Dərstdə hansı üsul və vasitələrdən istifadə etdiniz (cədvəl tərtib etmək, sxem çəkmək, tezislər yazmaq, təcrübə aparmaq və s.)?
- Qrup işində hansı yoldaşınız daha fəal idi?

YARADICI TƏTBİQETMƏ

Şagirdlər “Öyrəndiklərinizi tətbiq edin” blokunda verilmiş tapşırığı yerinə yetirirlər.

• **Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, əsaslandırma**

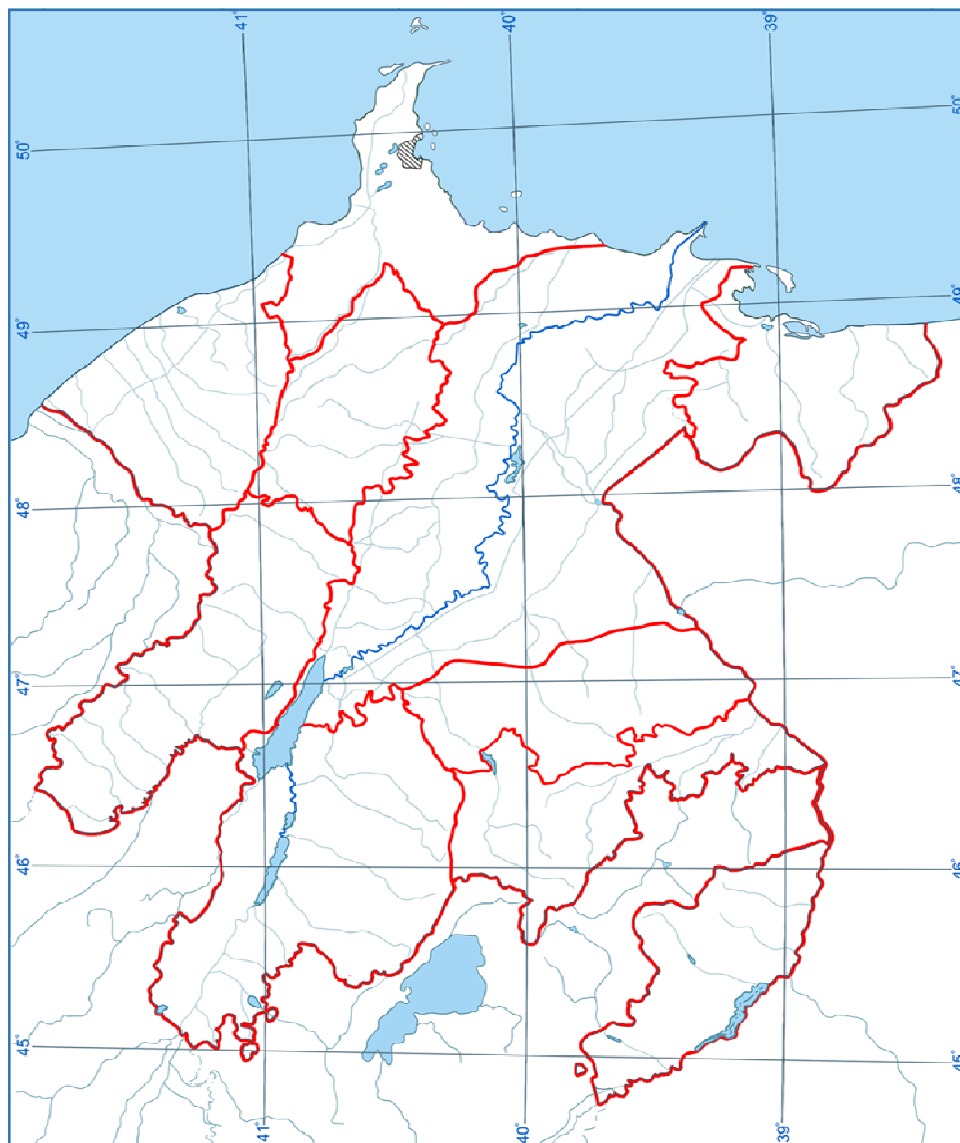
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
“Bioyanacaq” və “bioenergetika” anlayışlarını izah etməkdə çətinlik çəkir.	“Bioyanacaq” və “bioenergetika” anlayışlarını müəllimin köməyi ilə izah edir.	“Bioyanacaq” və “bioenergetika” anlayışlarını izah edərkən kiçik səhvlərə yol verir.	“Bioyanacaq” və “bioenergetika” anlayışlarını izah düzgün izah edir.
Bioenergetikanın inkişafının məqsəd-uyğunluğunu əsaslandırmaqda çətinlik çəkir.	Bioenergetikanın inkişafının məqsəd-uyğunluğunu müəllimin köməyi ilə əsaslandırır.	Bioenergetikanın inkişafının məqsəd-uyğunluğunu əsaslandırarkən kiçik səhvlərə yol verir.	Bioenergetikanın inkişafının məqsəd-uyğunluğunu düzgün əsaslandırır.

• **Qrupların fəaliyyətini qiymətləndirmə meyarları**

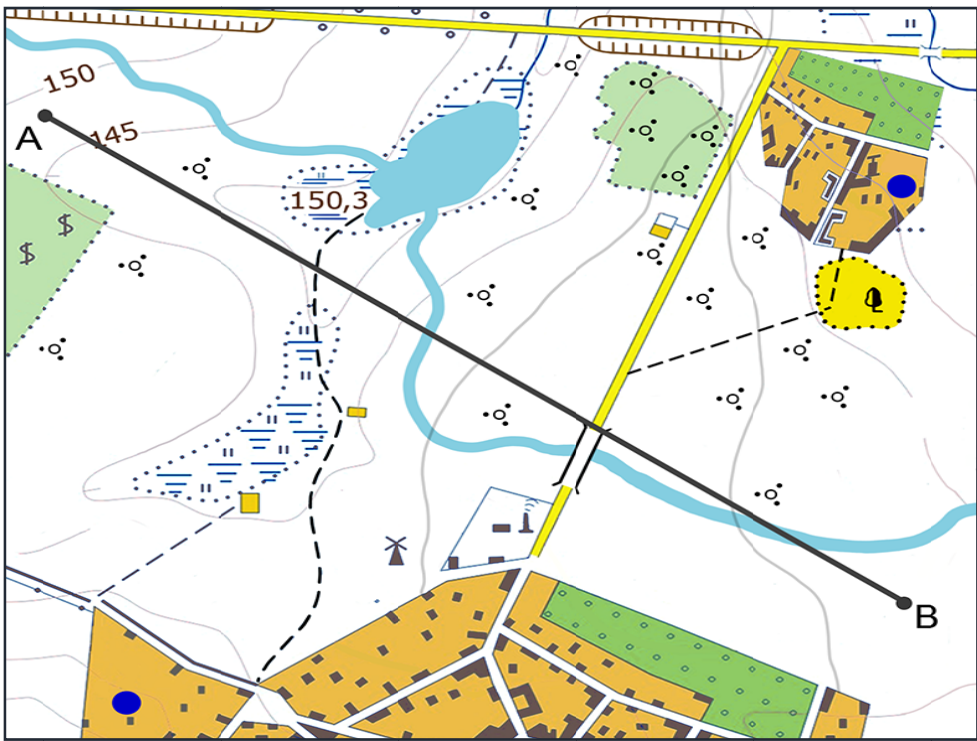
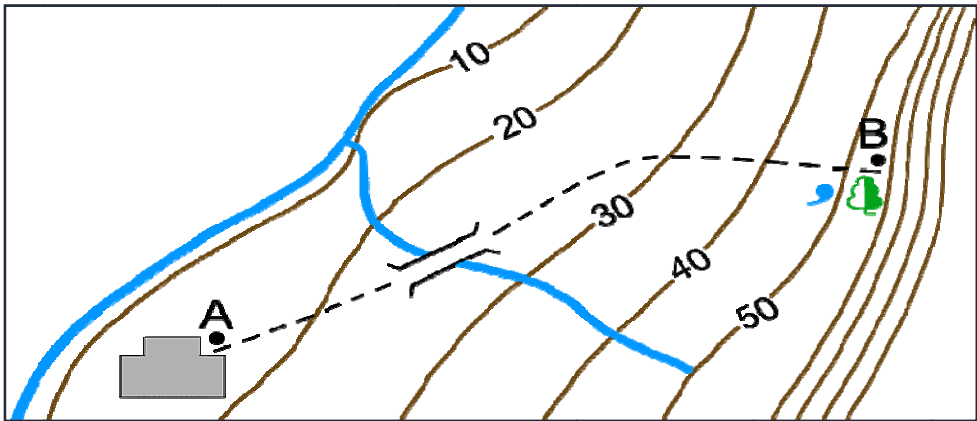
Meyarlar	I	II	III
Tapşırığı tamamilə və düzgün yerinə yetirdilər (məlumatın konkret, dəqiq və tam olması)			
Əlavələr (suallar, cavablar)			
Tərtibat (plakatın səliqəli tərtib edilməsi)			
Əməkdaşlıq (işdə bütün qrup üzvlərinin iştirakı)			
Çıxış edən məzmunu mükəmməl bilir, ideyaları aydın şəkildə izah edir)			

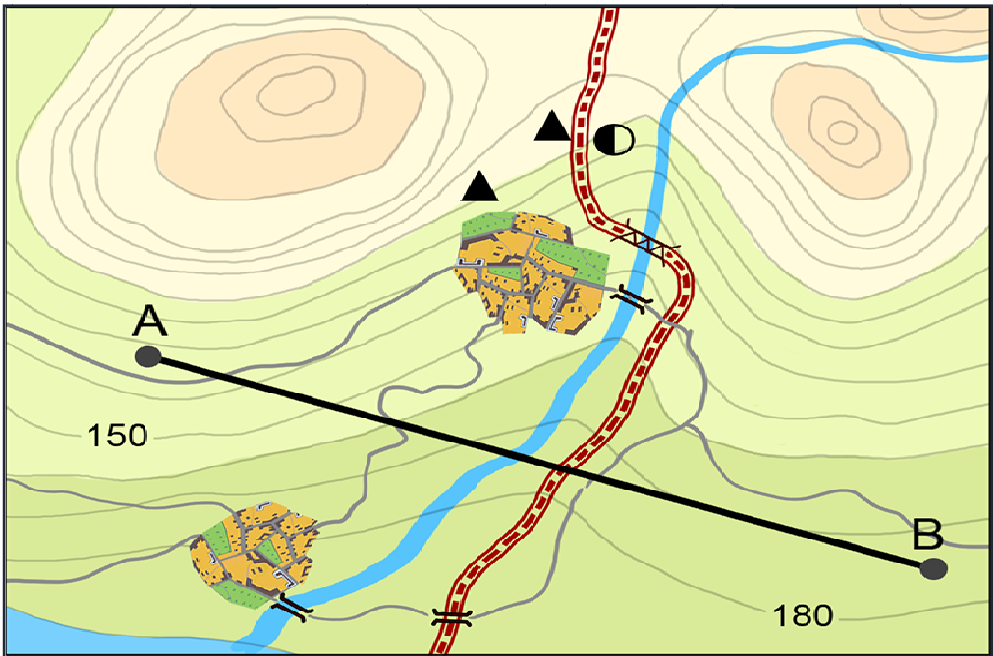
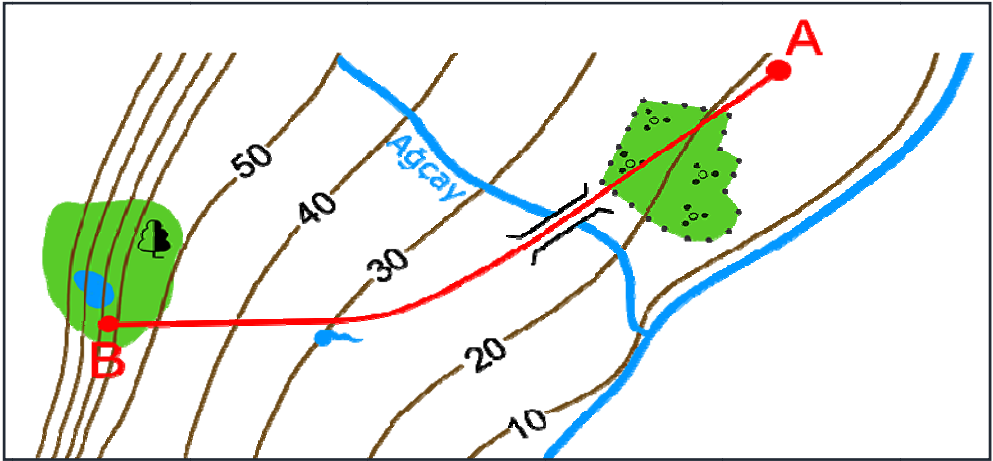
PAYLAYICI MATERIALLAR

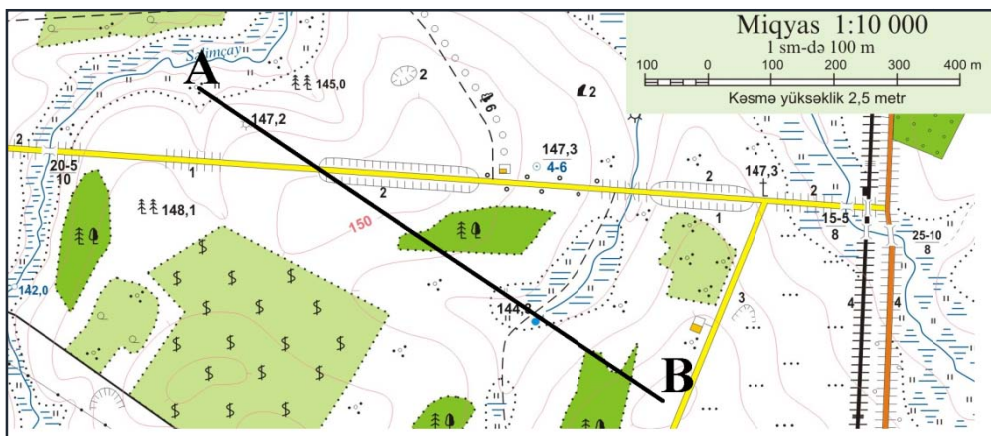
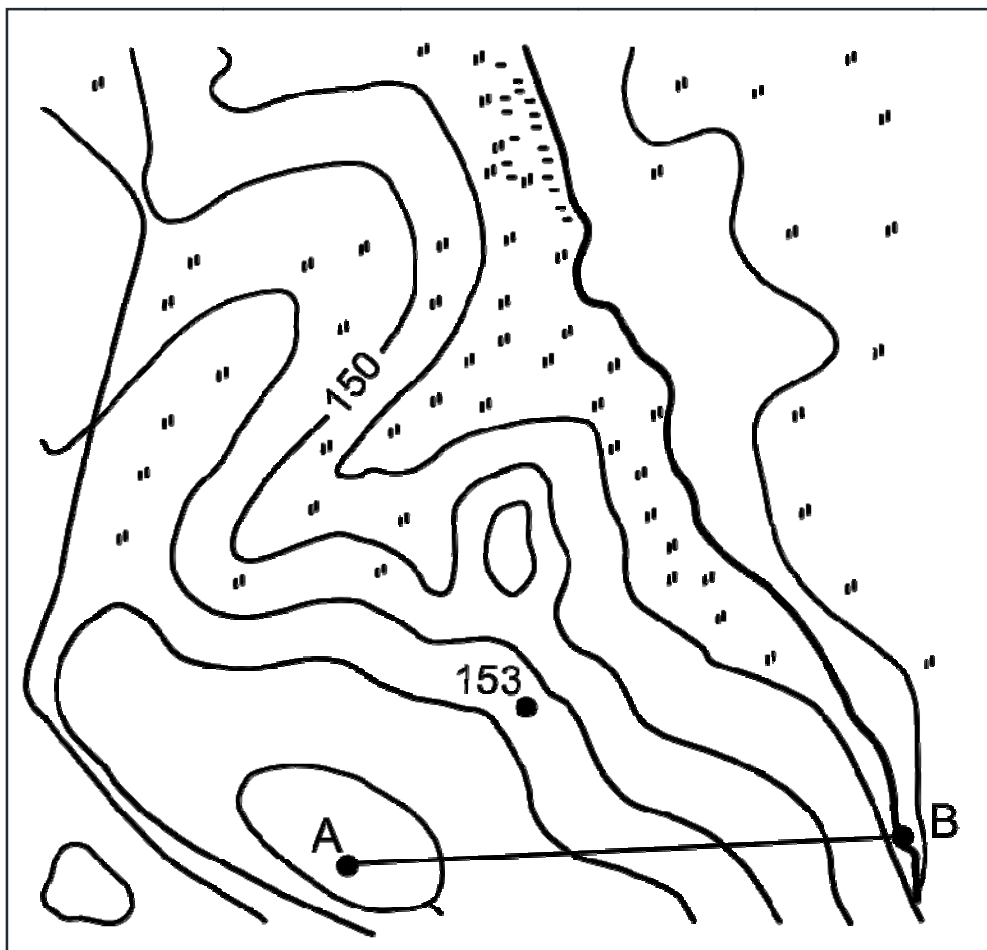
DƏRS 1. Kartoqrafik modelləşdirmə

DƏRS 4. Coğrafi xəritələrin qrafik təhlili

TÖVSIYƏ OLUNAN MƏNBƏLƏR

1. Azərbaycan Respublikasının Milli Atlası. Bakı, 2014.
2. Ümumi təhsilin fənn standartları (I–XI siniflər). Bakı, 2012.
3. Z.Veyisova. Fəal/interaktiv təlim. Müəllimlər üçün vəsait, 2007.
4. N. Seyfullayeva və E.Əliyeva. Coğrafiya fənni üzrə təlimin təşkili formaları və üsulları. Bakı, 2009.
5. N Seyfullayeva. Coğrafiyanın tədrisi metodikası. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2011.
6. O.K.Alxasov. Coğrafiyanın tədrisi metodikası. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2013.
7. N.Eldarov. Coğrafiyanın tədrisi metodikası. Dərs vəsaiti. Bakı, 2008.
8. Ə.Əlizadə. Yeni pedaqoji təfəkkür. Bakı, 2001.
9. Müəllim hazırlığının və orta təhsilin perspektivləri (Qərb təhsil sisteminin təcrübəsi əsasında). Müəllimlər üçün vəsait (müəllif qrupu). Bakı, 2005 (IREX təşkilatının xətti ilə).
10. İntegrativ kurikulum: mahiyyəti və nümunələr. Müəllimlər üçün vəsait (müəllif qrupu). Bakı, 2005 (IREX təşkilatının xətti ilə).
11. Энциклопедия интерактивного обучения. Е.Пометун, Киев, 2007.
12. Основы критического мышления. Группа авторов, Киев, 2010.
13. География. Планета Земля. В.В.Барабанов. “Просвещение”, 2012.
14. География. Энциклопедия. Москва. “РОСМЭН”, 2001.
15. Справочник учителя географии. А.Д.Ступникова, Л.В.Бражникова. Волгоград. “Учитель”, 2012.
16. «Методика обучения географии в общеобразовательных учреждениях». Под редакцией И. Душиной, Москва, 2007
17. Настольная книга учителя географии Нормативные документы, методические рекомендации и справочные материалы для организации работы учителя. Н.Н.Петрова, В.И.Сиротин. Издательство “Астрель”, 2002.
18. Geography 360. “Heinemann”, 2006.
19. Earth science. “McDougal Little”, 2000.
20. Geography Success-3. Oxford, 2002.
21. Geography Success-4. Oxford, 2002.
22. Geography 360. “Heinemann”, 2006.
23. <http://www.uchportal.ru/load/65> учительский портал.
24. <http://guzvenag.ucoz.ru/index/0-13> сайт учителя географии.
25. <http://my-geography.ru> сайт учителя географии.
26. <http://geo.1september.ru/urok/>

BURAXILIŞ MƏLUMATLARI

Coğrafiya – 11

*Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün
Coğrafiya fənni üzrə dərsləyin
metodik vəsaiti*

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər:	Nərminə Səftər qızı Seyfullayeva Yelena Ələkbər qızı Şabanova Zaur Tahir oğlu İmrani
Nəşriyyat redaktoru	Kəmalə Abbasova
Texniki redaktor	Zeynal İsayev
Dizayner	Pərviz Məmmədov
Korrektor	Aqşin Məsimov

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qrifnömrəsi: 2018-164

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2018

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 9,8. Fiziki çap vərəqi 13. Səhifə sayı 208.
Kağız formatı 70x100 1/16. Tirajı 4060. Pulsuz. Bakı – 2018

“BAKİ” nəşriyyatı
Bakı, AZ 1001, H.Seyidbəyli küç. 30

Pulsuz